

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

**KAPİTALİZMİN İSTİKRARSIZ DOĞASI:
K. MARX VE J. A. SCHUMPETER**

Derya Güler Aydın

Doktora Tezi

Ankara, 2008

KAPİTALİZMİN İSTİKRARSIZ DOĞASI:
K. MARX VE J. A. SCHUMPETER

Derya Güler Aydın

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2008

KABUL VE ONAY

Derya Güler Aydın tarafından hazırlanan “Kapitalizmin İstikrarsız Doğası: K. Marx ve J. A. Schumpeter” başlıklı bu çalışma, 09.06.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Orhan MORGİL (Başkan)

Prof. Dr. İbrahim TANYERİ

Prof. Dr. Ahmet Haşim KÖSE

Doç. Dr. Hüseyin ÖZEL (Danışman)

Doç. Dr. Burak GÜNALP

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. İrfan ÇAKIN

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☐ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

09.06.2008

Derya GÜLER AYDIN

**Eşim Erdinç Aydın'a ve
Oğlum Salih Deniz Aydın'a...**

TEŞEKKÜR

Bu çalışma vesilesi ile öncelikle Eşim Erdiñ Aydın ve oğlum Salih Deniz Aydın’a benimle oldukları ve benden oldukları için teşekkür etmek istiyorum. Onlardan çalışma boyunca çaldığım zamanın karşılığı olmasa da, bu tezi onlara atfetmek bir nebze olsun geçen süreyi anlamlı kılacaktır.

Çalışma boyunca her türlü katkı ve desteğinden dolayı danışman hocam Doç Dr. Hüseyin Özel’e ve manevi destekleri dolayısıyla değerli eşi Ruşen Özel’e, jüri üyelerinden Prof.Dr. İbrahim Tanyeri, Prof. Dr. Ahmet Haşim Köse ve Doç.Dr.Burak Günalp’e görüşleri ve katkıları dolayısıyla teşekkür ederim.

“Az kahrımı çekmediniz” dediğim arkadaşlarım, Dr. İtir Özer, Arş. Gör. Seyfi Kılıç, Arş.Gör Gülenay Dinar ve Yrd. Doç. Dr. Hatice Karaçay Çakmak’a, uzaklarda olsa da her zaman sesini duyuran Yrd.Doç.Dr. Yıldız Sağlam’a, aramıza katıldıkları andan itibaren tüm sevecenlikleri ile yanımda olan Arş.Gör. Dilek Kılıç, Arş.Gör. Onur Yeni ve Arş.Gör. Selcen Turanlı’ya teşekkür etmek istiyorum.

Sevgili annem, babam, kardeşlerim ve de hayatımıza yeni bir soluk getiren Irmak’çığım hayatımda oldukları ve hep yanımda oldukları için teşekkürler...

ÖZET

GÜLER AYDIN Derya. *Kapitalizmin İstikrarsız Doğası: K. Marx ve J. A. Schumpeter*, Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Bu çalışmada, kapitalist sistemin doğası gereği istikrarsız bir sistem olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, Marx ve Schumpeter'in kriz teorileri incelenmiştir. Kapitalizmin istikrarsızlığı sistemin iktisadi ve iktisadi olmayan değişkenlerinin birbiri üzerindeki etkisinin yarattığı gerilimin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte kapitalist sistemde istikrarsızlığa neden olan iktisadi ve iktisadi olmayan her bir değişken, sistemin içsel değişkenleridir. Kapitalizm, iktisadi ve iktisadi olmayan içsel değişkenleri dolayısıyla dinamik ve dengesizlikler içeren bir sistemdir ve bu nedenle çalışmada somut tarihsel zaman içindeki değişimleri dikkate alan dinamik bir çerçeve benimsenmiştir.

Kapitalist sistemin istikrarsızlığının kendi iç dinamiğinin ürünü olması, kapitalizmin kendi sonunu kendi gelişme süreci içinde hazırlaması anlamına gelir. İktisadi analiz tek başına iktisadi teoriler üretmediği için, önemli olan iktisadi olan ve olmayan alanlar arasında ilişki ve bunun birey ve toplum açısından yarattığı sonuçlardır. Kapitalizm, Marx'ın analizinde ortaya konduğu biçimiyle üretimin kaynağı olan emeği metalaştırmakta, Schumpeter'in ortaya koyduğu biçimiyle rasyonel davranış kalıplarına sıkışıp kalan girişimcinin yenilik faaliyetini rutin hale getirmekte ve Weber'de olduğu gibi bireyi rasyonel bürokrasinin demir kafesine hapsedmektedir. Böyle bir sonuç rasyonel niyetlerin irrasyonel sonu olarak tanımlanabilir. Bu açıdan kapitalizmin, istikrarsızlığı neden ve sonuçları bakımından iktisadi ve iktisadi olmayan unsurlara bağlı olan ve gelişme sürecinde çoğu zaman istenmeyen sonuçlar doğurabilen bir sistem olduğu söylenebilir.

Anahtar Sözcükler : Marx'ın Kriz Teorileri, Schumpeter ve Yaratıcı Yıkım Etkisi, Girişimci Weber, Demir Kafes, Yabancılaşma, Rasyonel Bürokrasi, Dinamik İstikrarsızlık.

ABSTRACT

GÜLER AYDIN Derya. *Unstable Nature of Capitalism: K. Marx and J. A. Schumpeter*, Ph.D. Dissertation, Ankara, 2008.

This study aims to analyze the crises theories of Marx and Schumpeter starting out from the argument that the capitalist system is unstable by its nature. The instability of capitalism arises from the tension which is created by the influence of economic and non-economic variables on one another. Nevertheless, each variable, both economic and non-economic, which causes instability, are endogeneous variables of the capitalist system. Capitalism involves economic and non-economic variables and hence is dynamic and instable. Because of this reason, a dynamic framework is embraced in this study which takes into account the changes in concrete historical time.

The instability of capitalism being a result of its own internal dynamics implies that capitalism prepares its own end within the development period. As the economic analysis does not produce economic theories itself, the relation between the economic and non-economic areas is important as well as what it creates for the individual and the society. Capitalism commodifies labor which is the source of production as Marx put forward in his analysis, it makes the innovation facility of the entrepreneur routine who got stuck by the rational behavior patterns as Schumpeter proposed and it imprisons the individual in the iron cage of the rational bureaucracy as in Weber. Such a result can be regarded as the irrational end of rational intentions. From this point of view, it can be put forward that the reasons and consequences of the instability of capitalism depend on economic and non-economic elements. Furthermore, it can be regarded as a system which prepares its own end within the development process.

Keywords: Crises Theories of Marx, Schumpeter and Creative Destruction, Entrepreneur, Weber, Iron Cage, Alienation, Rational Bureaucracy, Dynamic Instability.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM	ii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MARX'IN KRİZ TEORİLERİ

1.1 KAPİTALİZMİN DOĞASI.....	8
1.1.1. Tarihsel Materyalizm, Yabancılaşma ve Meta Fetişizmi	11
1.1.2 Sermaye Birikimi ve Rekabet	19
1.2. MARX'IN KRİZ TEORİLERİ	21
1.2.1. Parasal Kriz Teorileri.....	22
1.2.1.1. Marx'ın Analizinde Paranın Yeri ve Önemi	23
1.2.1.2. Basit Mal Üretiminde Krizler.....	28
1.2.1.2.1. Paranın Dolaşım Aracı Olması: Birinci Soyut Kriz Olasılığı	30
1.2.1.2.2. Paranın Ödeme Aracı Olması: İkinci Soyut Kriz Olasılığı.....	32
1.2.1.2.3. Sermaye Birikimi Sürecinde Sermaye Olarak Para.....	34
1.2.1.3. Kapitalist Üretim Sisteminde Krizler	36
1.2.1.4. Parasal Ekonominin İstikrarsızlığı ve Yapısal Dengesizlik.....	39

1.3. MARX VE REEL KRİZ TEORİLERİ	41
1.3.1 Kapitalist Üretim Sisteminde Krizlerin İki Farklı Biçimi	44
1.3.1.1 Kar Oranlarının Azalmasına Bağlı Olan Krizler	44
1.3.1.1.1. “Kar Oranlarının Eğilimsel Düşüş Yasası”	45
1.3.1.1.2 Kar Sıkışması Teorisi.....	53
1.3.1.2 Gerçekleşme Krizleri	57
1.3.1.2.1. Sektörler Arası Uyumsuzluk Teorisi	57
1.3.1.2.2 Eksik Tüketim Teorisi	61
1.4. DEĞERLENDİRME.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

KRİZİN SOSYAL UZANTISI: MAX WEBER

2.1. WEBER’İN İKTİSADİ SOSYOLOJİSİ	72
2.1.1 Weber’in Yöntemsel Yaklaşımı: İdeal Tip Kavramı	73
2.1.2 İktisadi Sosyoloji Çerçevesinde Bireysel Eylemler	75
2.1.3 Weber’de Karizma Kavramının Niteliği	80
2.1.4 Weber’de Rasyonalite ve Rasyonalitenin Biçimleri	82
2.1.4.1 Bürokratikleşme: İktisadi ve Sosyal Yaşamın Daha Rasyonelleşmesi	83
2.1.4.2 Modern Kapitalizmin Rasyonelliği	84
2.1.4.3 Formel Rasyonalite ile Protestan Ahlakının İlişkisi.....	87
2.1.4.4. Asketizmin Desteklediği Burjuva İktisadi Yaşamı	89
2.1.4.5 Rasyonalitenin Ördüğü “Demir Kafes”	89
2.1.5 Kapitalist Ruhun Evrimi	90

2.2 BİREYİN İNSANİ DEĞERLERİNDEN KOPARILMASI: YABANCILAŞMA VE DEMİR KAFES	93
--	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SCHUMPETER'İN KRİZ TEORİSİ

3.1 SCHUMPETER'İN KAPİTALİZME DAİR GÖRÜŞLERİ	107
3.1.1 Schumpeter'in Analizinde Statik ve Gelişme Kavramının Birleşmesi	111
3.1.2. Kapitalizm ve Evrimi.....	117
3.1.2.1 İktisadi Gelişme ve Evrim Teorisi.....	118
3.1.2.2 Schumpeter'in Evrim Anlayışı.....	122
3.1.2. 3 Schumpeter'in Rekabet Anlayışı.....	128
3.2. SCHUMPETER'DE KRİZ.....	131
3.2.1 Schumpeter'in Yaratıcı Yıkım Anlayışı	132
3.2.2. Schumpeter'in Girişimcilik Anlayışı Üzerine.....	135
3.2.2.1 Girişimcilik Kavramının Tarihsel Gelişimi	136
3.2.2.2 Schumpeter'in Girişimcilik Anlayışı.....	140
3.2.2.3 Schumpeter'in Girişimcilik Görüşünün Zaman İçindeki Evrimi.....	145
3.2.2.4 Girişimcilik ve İktisadi Gelişme Üzerine	146
3.3 KAPİTALİZMİN SONU VE KURUMSAL DÖNÜŞÜM.....	149
3.3.1 Dinamik Yenilenme I:Gelişme Sürecinin“ Yıkıcı”ve“Yaratıcı” Sonuçları.	153
3.3.2.Dinamik Yenilenme II:Gelişme Sürecinde Karizmatik Lider ve Girişimci	159
SONUÇ.....	168
KAYNAKÇA.....	175
ÖZGEÇMİŞ	

TABLO DİZİNİ

Tablo 3.1. Statik ve Dinamik Süreçlerin Karar Birimlerinin Davranışları Noktasında Karşılaştırılması.....	116
Tablo 3.2: Zıtlıkların Birbiri İle İlişkisi.....	126
Tablo 3.3. Marx ve Schumpeter’in Analizlerine Genel Bir Bakış.....	157
Tablo 3.4: Marx, Schumpeter ve Weber’in Analizlerinin Benzer ve Farklı Yönleri....	166

GİRİŞ

Bu tezin çıkış noktası, kapitalizmin doğası gereği istikrarsız bir sistem olduğu düşüncesidir. Kapitalizmin sahip olduğu bu yapısal istikrarsızlık eğilimi, sistemin kendi iç işleyişinin bir sonucu olarak ortaya çıkmakta, bu bakımdan da, çelişkili görünse bile sistemin işleyişi için gerekli olmaktadır. Öte yandan bu aynı eğilim, sistemin yeniden üretim sürecinin de çelişkili bir yapı kazanmasına yol açmaktadır. Bu tezde kapitalizmin sözkonusu istikrarsızlık eğilimi irdelenmektedir. Kapitalizm doğası gereği dinamik bir sistemdir; sistemde yaşanan denge bozucu eğilimlerin çoğu da sistemin içsel değişkenlerine bağlıdır. Hatta bu içsel değişkenler sadece iktisadi değil, sosyal ve politik nitelikte değişkenlerdir. Dolayısıyla kapitalist sistemin istikrarsızlığının iktisadi ve iktisadi olmayan değişkenlerin birbiri üzerindeki etkilerinin yol açtığı gerilim sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

Tezde, kapitalizmin istikrarsızlığı, farklı noktalarda olsa da, bu istikrarsızlığı kendi çalışmalarının temel bir özelliği olarak kabul eden iki önemli düşünürün görüşleri üzerinden incelenecektir. Bu yazarlardan ilki olan Marx için sözkonusu istikrarsızlığın kaynağı, esas olarak sermaye birikim sürecinin yarattığı kriz eğilimi ile sistemin temelinde yer alan yabancılaşma ve fetişizm olgularının sosyal yapıda ortaya çıkardığı çözülme eğilimidir. Buna karşılık Schumpeter'e göre istikrarsızlık, kapitalizme dinamik özelliğini kazandıran rekabet sürecinin işleyişi ile bu sürecin yürütücüsü olan girişimcinin yenilikçi eylemine bağlıdır. Ancak Schumpeter de, kapitalizmin yarattığı rasyonelleşme eğiliminin giderek girişimciyi ortadan kaldıracak denli yaygınlaşması yüzünden sistemin sonunun geleceğini düşünmektedir. Bu nedenle, ilk bakışta bu iki yazarı bir arada düşünmek güç görünse de, her ikisini de birleştiren önemli bir nokta, belirledikleri istikrarsızlık eğilimlerinin, kendilerini esas olarak ekonomik alan ile toplumsal alan arasındaki etkileşimler biçiminde gösteriyor olmasıdır. Bu nedenle Elliot (1980: 45-46), "Marx'ın yazılarında, pek çok Marksistin kabul etmek isteyebileceğinden daha fazla Schumpeter" vardır; Schumpeter'in analizinde de ise kendisinin bile farketmek istemeyeceği kadar 'Marx' vardır" demektedir. Elliot aynı zamanda, hem Marx'ta hem de Schumpeter'de birbiriyle ilişkili olan, ancak yine de ayrı tutulması gereken iki farklı "yaratıcı yıkım" sürecinin varlığından söz etmektedir.

Bunlardan birisi, kapitalizmin devrimci bir ekonomik sistem olduğu düşüncesi, yani sistemin kendi işleyişinin sonucunda kendisini gösteren süreksizliklerdir. Bu süreksizlikler, niteliksel, hatta devrimci değişmelere yol açabilen bir yaratıcı yıkım sürecini tanımlamaktadır. Bu bakımdan “bir normdan ötekine, aradaki geçişin küçük parçalara bölünemeyeceği biçimdeki geçişi” (Schumpeter 2005: 115), ile tanımlanan kapitalizmin, yapısal değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir sistem olduğu vurgulanmalıdır. Elliot’un sözünü ettiği ikinci yaratıcı yıkım süreci de, daha çok sistemin yarattığı sosyal ve kurumsal istikrarsızlığı öne çıkaran bir süreçtir. Bu bakımdan Marx, yabancılaşmanın yarattığı sosyal çözülüş ile kriz eğilimlerinin yarattığı ekonomik çözülüşe hatta çöküş tehlikesine dikkat çekerken, Schumpeter, sistemin kendi “başarısının” yani dinamizminin yitirilmesi sonucu kurumsal yapısının çözülüş eğilimlerine göndermede bulunmaktadır.

Bu tezin benimsediğı temel çerçeve de aslında budur: sistemin ekonomik alandaki işleyişinin yaratacağı eğilimler kendilerini sosyal ve kurumsal alanda göstererek istikrarsızlık eğilimini artırmaktadır. Örneğin Marx’da sermaye birikiminin yarattığı kriz eğilimleri ve yabancılaşmanın derinleşmesi, sınıf mücadelesini keskinleştirdiğı ölçüde sistemin kendisini yeniden üretmesinde sıkıntılar yaratmaktadır. Bir ölçüde farklı görünse de Schumpeter’in, esas olarak ileri sürdüğü düşünce, kapitalizmin ortaya çıkardığı –Weberci terimlerle dile getirmek gerekirse– “rasyonalizasyon” sürecinin ürünü olan “demir kafes”in sistemin kendi dinamizmini yitirmesine yol açarak yeniden üretimini zora sokması biçiminde özetlenebilir. Bu bakımdan bu iki yazarı birleştiren önemli bir düşünür, Max Weber’dir, çünkü, aşağıda da gösterilmeye çalışılacağı gibi, Weber’in kapitalist sistemin rasyonalizasyonu sonucu bireyin insanlıktan çıkacağı yönündeki görüşleri Marx’ın yabancılaşma anlayışıyla örtüşmekte, bu anlayışın ise, Schumpeter’in karizmatik lidere benzetilen girişimci kavramını etkilediğı gözlenmektedir. Marx, Schumpeter ve Weber’in analizlerinde ortak olan noktalardan birisi, kapitalist toplumun istikrarsızlığının kendi gelişim sürecinin ürünü olması ve iktisadi ve iktisadi olmayan unsurlara bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Bir başka ortak nokta ise, kapitalist gelişme sürecinin birey üzerindeki olumsuz etkilerinin öne çıkarılıyor olmasıdır. Weber’in, aslında Marx’ın yabancılaşma kavramının karşılığı olarak görülebilecek olan “demir kafes” anlayışı (Löwith 1960), yalnızca sistemin

sosyal dokusunu parçalayarak onun kurumsal yapısının çözülmesine neden olmamakta, aynı zamanda da, Schumpeter'in vurguladığı gibi, girişimcinin yenilik yaratma kapasitesini sınırlayarak sistemin ekonomik işleyişini bozmaktadır.

Görüldüğü gibi, hem Marx'ın hem de Schumpeter'in (ve hatta Weber'in) benimsedikleri genel analitik çerçeve, yine Schumpeter'in (1954: 565) tanımını kullanarak, özünde “tekleyen” (*hitchbound*) bir çerçeve olduğu söylenebilir. “Tekleyen” modeller, ekonomik sistemde, tasarımdan kaynaklanan kimi içsel durgunluk ya da duraklama eğilimlerini ortaya koymaktadır. Sistemin dışarıdan bir müdahale olmadan kendi işleyişi sonucunda duraklamaya ya da durmaya yöneldiği bir vizyonu ortaya koyan bu modeller, kapitalizmin dinamik yönünü gösterebilmek için daha elverişli görünmektedir. Buna karşılık “teklemeyen” (*hitchless*) modeller, Walrascı genel denge modeli gibi, içsel durgunluk eğilimlerinin bulunmadığı, sistemin işleyişinin her zaman, “görünmez el” metaforunun ifade ettiği gibi hiçbir sorunla karşılaşmadan sürdürebileceği bir durumu tanımlamaktadır (Özel, 2002). Her ne kadar Schumpeter, böyle bir ayrımın tümüyle analitik nitelikte olduğunu, bu iki modelden hangisinin seçileceğini iktisatçının seçimi ile analitik kolaylığa bağlı olduğunu söylüyorsa da, kendisinin kapitalizme bakışında benimsediği yaklaşımın tümüyle “tekleyen” bir çerçeveye oturduğunu ileri sürmek mümkündür. Bu bakımdan, hem Marx hem de Schumpeter'in sahip oldukları dinamik vizyonun kapitalizme ilişkin “tekleyen” modelleri benimsemelerini zorunlu hale getirdiği söylenebilir. Her iki yazar da kapitalizmin işleyiş mekanizmalarının ve istikrarsızlığının ortaya konmasında karşımıza çıkan tekleyen yapının, dinamik bir akılyürütmeyi kaçınılmaz kıldığı ortadadır.

Bilindiği gibi, iktisadi teorilerde statik ve dinamik analiz olmak üzere iki temel yöntem kullanılır. Statik analiz yönteminde analizin dikkate alınan değişkenleri arasındaki ilişki zamanın belli bir anı dikkate alınarak ortaya konmaya çalışılır. Bu yönüyle statik analiz yönteminin zamansız olduğu veya somut tarihsel zamanı değil, soyut mantıksal zamanı esas aldığı söylenebilir. Statik teorilerin en bilindik örneği, Walras'ın genel denge analizidir. Walras'ın genel denge analizinde, zevk ve tercihler, üretim faktörlerinin başlangıç miktarı, faktör gelirlerinin bireyler arasında bölüşümü ve teknoloji düzeyi veri kabul edilmektedir. Bu veri koşullar altında rasyonel davranan üretici ve tüketicilerin denge fiyat ve miktarlara ulaşabileceği gösterilir. Bir anlamda arz ve talep eğrileri ile

ortaya konulan denge, statik analiz yönteminde karşılaşılan temel sonuç, hatta temel amaçtır. Statik analiz yönteminde dengeden sapma, analizin dışsal kabul edilen değişkenlerine bağlanmakta, herhangi bir dengesizlik durumu fiyatlar ve miktarların değişimi sonucu yeniden sağlanmaktadır. Üretim ve üretim ile ilişkili değişkenlerin zaman boyutunun olması, statik analiz yöntemini benimseyen çalışmalarda değişim (*exchange*) meselesinin ön planda tutulmasına yol açmıştır.

Üretim meselesini dikkate alan çalışmalarda üretimin zaman alan bir süreç olması soyut mantıksal zaman yerine somut tarihsel zaman içindeki değişimlerin de analize dahil edilmesi gereğini doğurur. Bölüşüm paylarının ve teknolojik değişimin artık veri olmayacağı bu çalışmalarda dengeye yakınsamadan ziyade dengesizlik ve yeni denge durumları söz konusudur. Statik analiz yönteminde analizin dışsal değişkenleri, dinamik yöntemde içsel değişkenler hale geldiğinden, dinamik analizin statik analiz yönteminde olduğu gibi saf teorik sonuçları yoktur.

Schumpeter (1954)'e göre, iktisadi sistemin değişkenleri zamanın belli bir anından ziyade bireylerin gelecekteki beklentilerinden de etkilenir. Bu durumda statik analize dayanan piyasa arz ve talep dengesi üreticilerin geçmiş üretim kararlarından, deneyimlerinden, hatta gelecekteki üretim beklentilerinden bağımsız değildir. Böylece analiz yöntemi incelenen değişkenlerin geçmiş ve gelecekteki değerlerini dikkate alacak biçimde genişletilmeli ve zaman bağlı değişimler analize dahil edilmelidir. Bu şekildeki analiz yöntemi iktisadi dinamiktir.

Statik teorilerin dinamik teorinin özel bir biçimi olduğunu ortaya koyan Schumpeter, statik teorilerin dinamik gerçeklikten statik düzeyinin çekilmiş biçimi olduğunu belirtir. İnsan zihni tecrübelerinin de etkisiyle analize görelî olarak somuttan başlar, daha sonra soyuta yönelir. Bir başka ifade ile, dinamik gerçeklikten başlayan bir çalışma bu gerçeklikteki statığı, değişmeyen durgun durumu yakalamaya çalışır.

Durgun durum analiz yönteminden çok, analiz edilen değişkenin belli bir anını ifade eder. Durgun durum incelenen değişkenin belli oranlarda kendini yeniden ürettiği durumdur. Schumpeter, durgun durumun yöntemsel bir kurgu olduğunu, ancak bundan başka anlamlar ifade ettiğini belirtir (Schumpeter, 1954: 964). Durgun durum gerçeğe

ait hangi olgunun dikkate alındığı yanında hangi değişkenlerin dışlandığını göstermesi bakımından önemlidir. Analiz dışında tutulan bu değişkenler analize dahil edildiğinde, analiz yöntemi dinamik olacaktır.

Dinamik analiz yöntemi değişmeye yol açan değişkenleri dolayısıyla iktisadi biyoloji ve evrimle ilişkilidir. Evrim kavramı dar anlamda, kurumların, tercihlerin ve teknolojinin değişmeyen çerçevesi içinde sürekli değişen olguların ortaya çıkarılması anlamına gelirken, geniş anlamda, analizin çerçevesinin de değişmesi anlamına gelir. Statik ve dinamik, durgun durum ve evrim, mantıksal yöntemleri gereği birbirinden farklıdır. Ancak Schumpeter, durağan bir sürecin dinamik, evrimci bir sürecin de statik bir modelle ortaya konulabileceğini belirtir. Durgun duruma ulaşma sürecinin kendisi, değişkenin, geçmiş dönemlerdeki değerleri dikkate alındığından dinamiktir. Statik bir ilişki biçimi ortaya konulurken veri parametrelerin değiştiği durum da evrimsel bir yaklaşıma yol açar. Hangi yöntemsel araç tercih edilmiş olursa olsun, değişmeyen iktisadi sistemin sürekli değişen yapısıdır. Yöntemsel tercih, araştırmacının algıladığı gerçeği hangi çerçevede ve nasıl sunmak istediğine bağlı olarak değişir.

Bu bakımdan Schumpeter, iktisatçının iki seçeneğe sahip olduğunu düşünmektedir. Bunlardan birisi, ilk önce teklemeyen bir model geliştirip bunun üzerine sonradan kimi değişme, mutasyon ya da gerilimleri yerleştirmek yoluyla tekleyen bir modeli yaratmak, diğeri ise, başlangıçta tekleyen bir model tasarlandığı halde, önce tekleme yaratan unsurları sabit tutarak temel ilişkileri ortaya koyduktan sonra sistemde içsel olarak yer alan bu unsurların hareketine izin vererek duraklamaya yol açan nedenleri belirlemek (Schumpeter 1954: 567). İlginç olan nokta, bu ikinci yöntemsel yaklaşımın Marx'ın kuramı için geçerli olduğunun söylenebilecek olmasına karşın, Schumpeter'in kapitalizm analizinde bu iki anlayışın da tümüyle terk edilerek doğrudan tekleyen bir yaklaşımı benimsemiş olmasıdır. Muhtemelen bunun nedeni, bir model olarak kapitalizm analizinin dinamik ya da statik niteliğinin, onun işleyişine ilişkin benimsenen "vizyon"dan türetilmesi gerektiğidir. Kapitalizm analizleri, ister istemez dinamik ve tekleyen nitelikte olmalıdır, çünkü kapitalizm özünde dinamik, hatta istikrarsızlık eğilimi yaratan bir sistemdir. Böyle bir sistemin anlaşılması için benimsenmesi gerekli olan çerçevenin dinamik niteliğinin kendisini her zaman öne çıkarması da şaşırtıcı

olmamalıdır. İşte bu yüzden bu tezde, sistemin dinamik ve istikrarsızlık yaratan nitelikleri analiz yöntemi dinamik, bakış açısı tarihsel olan Marx, Schumpeter ve Weber'in çalışmaları dikkate alınarak incelenmektedir. Kapitalist sisteminin dengesizliği sistemin içsel değişkenlerine bağlıdır. Marx'ın analizindeki emek, sermaye, artık değer gibi, Schumpeter'in analizindeki yenilik süreci ve bunun yaratıcısı girişimci gibi temel içsel değişkenler bir yandan üretim, diğer yandan da bölüşüm ve iktisadi gelişme konularını temel almaları, analiz yöntemlerinin dinamik olmasına yol açmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Marx'ın analizindeki istikrarsızlık eğilimi yaratan iki mekanizma, yani sırasıyla yabancılaşma ve kriz teorileri, parasal ve reel kriz teorilerini içerecek biçimde ele alınıp incelenmektedir. Bu bölümde vurgulanacak düşünce, sistemin kendini yeniden üretme sürecinde karşılaştığı istikrarsızlık eğiliminin, iktisadi ve sosyal unsurların karşılıklı etkileşiminin sonucu kendini göstermesidir. Marx, "kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası", "sektörlerarası uyumsuzluk teorisi" ve "eksik tüketim teorileri"nde üretimin anarşik yapısı nedeniyle sermaye birikim sürecinin duracağını hatta toplumsal dönüşüme yol açabilecek biçimde sonuçlar doğuracağını ortaya koymaktadır.

Marx'ın kriz teorilerinin en önemli özelliği, sermaye birikim sürecinin kaynağı olan artığın artırılması ve bölüşüm sorununu temel almasıdır. Toplumsal sınıflar olarak tanımlanan işgücü ve sermaye arasındaki çatışmanın yol açtığı gerilim, Marx'ın dinamik çerçevesinin ve kapitalizmin istikrarsızlığının temel unsurlarıdır. Marx, kapitalist gelişme süreci sonunda sistemin işleyemez hale geleceğini ve böyle bir sürecin bireyi ürettiğinden kopararak, yabancılaşma sorununa yol açacağını ortaya koymuştur. Gerek çatışmacı niteliği ön planda olan emek ve sermayeye bağlı olan üretim süreci, gerekse artık değer artırılması gibi temel sorunlar, Marx'ın temel değişkenlerinin kapitalist sistemde istikrarsızlık eğilimini artıran içsel değişkenlerin salt iktisadi nitelikte değişkenler olmadığını gösterir. Sermaye birikimi sürecinde ortaya çıkan yabancılaşma veya kapitalist gelişme sürecinde bireyin insanlıktan çıkması meselesi iktisadın alanına sıkıştırılamayacak kadar geniş ve önemli bir sorundur. Bu anlamda tezin ikinci bölümünün konusu olan Weber'in demir kafes metaforu ve iktisadi sosyolojisi dikkate değerdir.

Weber, rasyonel bürokratik modern kapitalizmin irrasyonel bir sonu olduğunu, bu sonun bireyin insani değerlerinden koparılması anlamına geldiğini iddia eder. Rasyonel bürokratik kapitalizm, Weber'in toplumda devrimci bir güç olarak tanımladığı karizmayı yok etmektedir. Weber, karizmatik liderlerin kapitalist sistemin temel dinamik unsuru olduğunu, ancak rutinleşme tehdidi içinde bulunduğunu ortaya atar. Schumpeter'in Weber'in rasyonalite görüşünden ve karizmatik liderinden etkilendiği söylenebilir.

Çalışmanın üçüncü bölümü Schumpeter 'in kriz teorilerini kapsamaktadır. Bu bölümde incelenen temel temalar, yaratıcı yıkım süreci ve kapitalizmin yaşadığı kurumsal dönüşüm olacaktır. Schumpeter, yaratıcısı olan girişimcinin ve girişimcilik faaliyetinin kapitalist gelişme sürecinde rutinleşeceğini ve bu nedenle kapitalizmin başarısının, sonunu hazırladığını iddia eder. Karizmatik lidere benzetilen Schumpeter'in girişimcisi yaratıcı özelliğinden uzaklaştığı noktada, kapitalist gelişme durmaktadır. Çok kabaca, Marx'ın yabancılaşma kuramı ile Weber'in “demir kafes” yaklaşımının birbirine benzediği, Weber'in rasyonel bürokratik yapıda yok olan karizma anlayışının, Schumpeter'in rasyonelleşme süreci sonunda girişimcilik fonksiyonlarının gerilemesi anlayışına esin kaynağı olduğu söylenebilir.

Tezin son bölümünde ayrıca, Schumpeter ile Marx ve Schumpeter ile Weber'in analizlerinin benzer ve farklı noktaları ele alınıp değerlendirilmektedir. Çalışmanın ortaya koyduğu kapitalizmin doğası gereği istikrarsız olduğu düşüncesi, iktisadi olan ve olmayan alanların birbiri üzerindeki etkisini dikkate alması bakımından önemlidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MARX'IN KRİZ TEORİLERİ

1.1 KAPİTALİZMİN DOĞASI

Kapitalizm iktisadi olduğu kadar sosyal ve politik bir sistemdir ve istikrarsızlığının temel nedeni bu iki boyut arasında yaşanan karşılıklı ilişkinin yol açtığı gerilimdir. Sistemin doğası ve işleyişi üzerine yapılan çoğu çalışmalarda, kapitalizmin iktisadi yönü ön plana çıkartılmakta, sosyal ve politik yönü göz ardı edilmektedir. Marx, kapitalist sistemin hareket yasalarını sosyal bakımdan emek ve sermaye sınıfının birbiriyle olan çelişkili ilişkisinden, iktisadi bakımdan da bu iki sınıfa dayalı olarak tanımladığı üretim ilişkisinden yola çıkarak ortaya koymuştur. Bu bölümde, Marx'ın kriz teorileri incelenip değerlendirilecektir. Marx'ın kapitalizme ilişkin görüşleri ile yabancılaşma konusu ve Marx'ın rekabet analizi Marx'ın kriz teorilerine geçmeden önce incelenecek konuların başında gelmektedir.

Marx, üretim sistemlerini üretim tarzı kavramı ile değerlendirir. Üretim tarzı üretim güçleri ve toplumsal üretim ilişkileri tarafından belirlenmektedir. Üretim güçleri teknik bilgi durumu, beceriler, örgütsel teknikler, üretimin gerektirdiği araç ve gereçleri kapsar. Bu araç ve gereçlerin belli bir üretim sürecinde kullanılmasının bir maliyetinin olacağı açıktır. Üretim tarzının varlığını sürdürmesi en azından bu maliyetlerin karşılanmasıyla bağlıdır. Hatta maliyetlerin dışında belli bir toplumsal artığa ihtiyaç vardır. Bu toplumsal artık, gerekli maddi üretim maliyetleri çıkarıldıktan sonra toplumun toplam üretiminden arta kalan kısmıdır. Üretim güçlerinin gelişmesi toplumsal artık üretimine bağlıdır. Bu toplumsal gelişim sürecinde toplumları iki gruba -üretim tarzını sürdüren ve toplumsal hasılayı üreten büyük çoğunluk ile toplumsal artığa el koyan küçük azınlık olarak- bölmek mümkündür. Marx'ın analizinin en belirleyici özelliği üretim ilişkilerini bu iki sınıfın (artığı yaratan ve artığa el koyan) çelişkili ve mücadele içinde olan ilişkisine bağlı olarak ele almış olmasıdır.

Pek çok iktisatçı kapitalizmin kendinden önceki sistemlerden oldukça farklı işlediği ortak görüşünü paylaşmaktadır. Marx'ta bu farkı belirleyen genel çerçeve kapitalist sistemin dört kurumsal ve davranışsal unsuru ile açıklanabilir. Bunlar, üretimin piyasalarda satılmak amacıyla yapılması, üretim araçlarında özel mülkiyetin varlığı, bireylerin çoğunluğunun yaşamak için emeğini piyasada satmaları gereği ve iktisadi karar birimlerinin rasyonel davranış çabaları. Aşağıda bu özelliklerden her biri tek tek ele alınmaktadır.

Kapitalizmin ilk özelliği üretimin piyasalarda satılmak amacıyla yapılıyor olmasıdır. Kapitalist sistemde insan emeğinin ürünü olan malların iki farklı değeri vardır. Bunlardan ilki malın bir fiziksel özelliğinin olması ve belli bir gereksinimi karşılaması, yani kullanım değerinin olmasıdır. Kullanım değerinin yanında, malların bir de değişim değeri (*mübadele değeri*) bulunmaktadır. Değişim değeri malların parayla mübadale edilmeleri yani piyasada para karşılığında satılmaları sonucu oluşur. Değişim değerinin oluşumu için toplumda iyi işleyen gelişmiş piyasalarının olması gerekir. Kapitalist toplumlarda mal üretiminin amacı malın satılması sonucunda kar elde etmektir. Böyle olunca bireylerin üretiminin sadece kendi tüketimini sağlamak amacıyla sınırlandırılmayacağı açıktır. Kapitalist sistemde kişi ürettiği malı kimin tüketeceğini bilmemekte ve üretici ile tüketici arasındaki ilişki piyasa tarafından kurulmaktadır. Böyle bir piyasa yapısının kişisel etkileşimi ve işbirliğini gerektirmediğini ancak oldukça karmaşık ilişkileri bünyesinde barındırdığını söylemek mümkündür. Kısaca kapitalizmde insanlar arasındaki iktisadi ve toplumsal ilişkiler piyasa kanalıyla mallar arasındaki ilişkilere dönüşmüş, bireysel ihtiyaçlar piyasanın kişisel olmayan güçlerine bağımlı hale gelmiştir. Marx'ın analizi, piyasada ortaya çıkan salt iktisadi ilişkiler ağının bununla sınırlandırılmayacak kadar karmaşık olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kapitalizmin ikinci özelliği üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin varlığıdır. Kapitalist toplumda toplumun belli bir kesimi üretim için gerekli hammadde ile üretim araç ve gereçlerinin nasıl kullanabileceğine dair söz hakkına sahipken, diğer kısmının söz hakkı yoktur. Üretim araçlarının sahipleri üretim sürecine doğrudan katılmak yerine, üretimi kontrol edip yöneten ve üretilen artığı sahiplenilen kişilerdir. Bu ikinci özelliği tamamlayan üçüncü özellik, sermaye sahiplerinin toplumsal sınıflar içinde egemen güç

olması buna karşın üretimi gerçekleştiren işgücünün ise üretimin kontrolü ve yönetiminde herhangi bir işlevinin olmamasıdır. Kısaca, üretimi gerçekleştiren işgücünün üretim aracına sahip olmaması, ürettiği ürünün sadece bir kısmını elde etmesine neden olur (Hunt 1992: 5-6). Kapitalist sistemde üretim faaliyetine katılmak için işgücünün sermaye sahibine emeğini satması bunun karşılığında da ücret elde etmesi gerekir. Bu bağlamda, kapitalizmde üretken emek, alınıp satılan bir metaya dönüşmüştür. Bu noktada iktisadi olan üretim ilişkisi sınıfların birbiri ile olan ilişkisini kapsar biçimde derinleşmekte ve bu yönüyle sosyal boyut kazanmaktadır.

Kapitalizmin bir başka özelliği bireylerin iktisadi davranışlarında rasyonel olmalarıdır. Bu bireysel rasyonel davranış kapitalizmin işlevini başarılı bir biçimde yürütebilmesi için gereklidir. Bununla birlikte rasyonel davranış kar maksimizasyonu davranışını da içerir. Kapitalist sistemde sermaye sahibinin amacı kar elde etmektir ve bu karın miktarı sermaye sahibinin mülkiyetinde olan üretim aracı miktarına bağlıdır. Üretim süreci sonunda üretilen artık, sermaye sahibi tarafından “mal” olarak sahiplenilir. Bu malın parasal kara dönüşmesi için piyasada satılması gerekir. İşçiler elde ettikleri ücretin tamamını harcarlar. Kapitalist sistem artık üreten bir sistem olduğu için ücret, işçilerin ürettikleri malların ancak belli kısmını tüketmeye yetecek kadardır. Sermaye sahipleri gelirinin bir kısmını tüketim harcamalarına, büyük bir kısmını ise sermaye birikimini sağlamak üzere yatırım malları harcamalarına yönlendirirler.

Yukarıda temel özelliklerini verdiğimiz Marx’ın kapitalizm anlayışının ikili bir yapı gösterdiği söylenebilir. Bir yandan kapitalizm iktisadi çelişkiler, sosyal çatışmalar içeren bir sistemken, diğer yandan devrimci, endüstriyel gelişmeye açık bir sistemdir. Mal üretim sürecinde kapitalizm kendisini yeniden üretir. Bu durum kapitalist gelişmenin hem pozitif hem de negatif sonuçlar doğurmasına yol açar. Kapitalizmin temelinde piyasada değişim için üretilen mal olduğundan emek gücünün kendisi de mal olarak tanımlanır hale gelmiştir. Kapitalistler ise üretim araçlarının sahibi olarak emek gücünü yöneten ve üretimin hiyerarşik kontrolünü elinde tutan sınıftır. Serveti ve gücü nedeniyle kapitalist sınıfın elde ettiği kontrol, aynı zamanda kamu politikalarını da etkiler.

Marx’a göre kapitalizmin çelişkili yapısı sistemin yabancılaşmaya bağlı olan sosyo-ekonomik yapısı ile açıklanabilir. Piyasa süreci ve sermaye birikimi hem sermaye hem de emek için “yabancılaşma” yaratmaktadır. Benzer şekilde kapitalizmin yaratıcı niteliği de onun sosyo- kurumsal yapısı ile ilişkidir. Kapitalist mülkiyet ilişkisi sermaye sahibine özgürlük ve emek karşısında güç sağlarken, işbölümüne ve endüstriyel yoğunlaşmalara yol açar. Çünkü kapitalizmin tarihsel misyonu sermaye birikiminin sağlanması yoluyla endüstrileşmedir (Elliott, 1984: 385-386).

Kısaca Marx’ın kapitalist gelişim sürecine ilişkin ortaya koyduğu yaratıcı ve yıkıcı sonuçların sistemdeki çelişki ve çatışmaların sonucu ortaya çıktığı ve bu çelişki ve çatışmaların sistemin yukarıda verilen sosyo-kurumsal yapısına dayandığı söylenebilir. Esasında sistemin belli dönemlerde yaşadığı krizler de bu çelişki ve çatışmaların ürünüdür ve bu nedenle tek başına iktisadi olgularla açıklanamaz. Marx’ın kapitalist sistemin istikrarsızlığı noktasında incelenek olan kriz teorilerinin meselenin iktisadi yönü açısından dikkate alınması gerektiği, ancak bireyi metalaştırması bakımından da sosyal bir bunalım içinde olduğu söylenebilir. Buradan yola çıkarak, kriz konusuna geçmeden önce kapitalist sistemin sosyal sonucu olan yabancılaşma konusunu incelemek gerekir. Böylece kapitalist sistemin iki iç dinamiğinin yani kurumsal yapısı ve iktisadi boyutunun istikrarsızlığındaki etkilerini ortaya koymak mümkün olabilecektir.

1.1.1. Tarihsel Materyalizm, Yabancılaşma ve Meta Fetişizmi

Marx’ın kapitalizm analizi, sistemin kendi iç işleyişinin onu istikrarsızlığa götüreceği düşüncesinin öne çıktığı belki de en kapsamlı analizlerden birisidir. Ancak Marx’ın yönteminin ayırdedici özelliği, onun benimsediği analitik çerçevenin de özünde dinamik nitelik taşımasıdır. Her ne kadar Marx’ın değişik yapıtlarında kapitalizmi incelemek için benimsediği yöntemin önce “basit yeniden üretim” modelinde olduğu gibi “teklemeyen” modellerden yola çıkarak daha sonra buna tekleme unsurları katma yoluyla istikrarsızlığı vurgulamak olduğu söylenebilirse de,¹ Marx’ın, özellikle “tarihsel materyalizm”

¹ Bu konuda akla ilk gelen örnek, kuşkusuz *Grundrisse*’de (1979:167) politik iktisadın yöntemini anlatırken sözünü ettiği, “somuttan soyuta, sonra tekrar somuta” biçimindeki

anlayışında benimsediği ve kapitalizmi incelerken de kullandığı genel “vizyonunun” bütünüyle dinamik nitelikte olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir. Bu dinamik bakış açısının en fazla öne çıktığı analiz biçimi de, kuşkusuz, “tarihsel materyalizm” anlayışıdır. Bu anlayışta, tarihe ilişkin genel bakışın, süreksizlikleri, kesintileri ve devrimleri dikkate almak ve toplumsal değişmelerin kaynağının esas olarak her üretim tarzının kendi iç işleyişi içinde aranmak zorunda olduğu vurgulanmaktadır. Bu yüzden Marx’ın kapitalizm analizinin özellikle sistemin iç çelişkilerinin vurgulanması bakımından, tarihsel materyalizmin bir uygulaması olduğu düşünülebilir.

“Tarihsel materyalizm” kavramından ne anlaşılması gerektiği konusunda çok sayıda tartışma görünüyorsa da, Marx’ın iki yapıtında bu anlayış özellikle öne çıkar görünmektedir. Bunlardan birincisi, Engels ile birlikte yazdıkları *Alman İdeolojisi* (German Ideology) (1970) diğeri, Marx’ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı* (1970), yapıtının önsözüdür. Örneğin daha *Alman İdeolojisi*’nde, Marx ve Engels, “Düşüncelerin, kavramların, bilincin üretimi doğrudan doğruya insanların giriştikleri maddi etkinlikler ve ilişkilerle iç içe geçmiştir. ... Bilinç, hiçbir zaman bilinçli varoluştan başka bir şey olamaz; insanların varoluşları da onların gerçek yaşam süreçleridir” (Marx ve Engels, 1970: 47) demektedir. Böyle bir kavrayış, daha sonra “Önsöz”de de vurgulanacağı gibi, insanların giriştikleri üretim etkinliklerinin ve ilişkilerinin (“altyapı”) esas olarak onların bilinç biçimlerini (“üstyapı”) belirlediklerini ortaya koymaktadır. Marx, *Katkı*’ya (1970) önsözde temel olarak üç iddiada bulunur görünmektedir İlk olarak, üretim ilişkileri ile üretici güçlerin oluşturduğu “ekonomik altyapı” toplumun “ekonomik yapısına karşılık gelen “belirli sosyal bilinç biçimleri” ile “ yasal ve politik üstyapıyı” (Marx, 1970: 20) belirlemektedir; ikinci iddia, ekonomik yapının bilinçten bağımsız olduğu düşüncesidir: “İnsanların varoluşunu belirleyen, onların bilinci değildir; onların sosyal varoluşları bilinçlerini belirler” (Marx, 1970: 21). Konumuz bakımından daha önemli olan üçüncü

yöntemidir. Marx’a göre bu yöntemde öncelikle somut durumdan yola çıkarak soyut bir modele ulaşılmalı; daha sonra da bu soyut modeli kullanarak somut durum tekrar ele alınmalıdır. Bu bakımdan, aşağıda gösterileceği gibi, Marx’ın kapitalizm analizinin, başlangıçta geliştirilen soyut ve statik bir modelden yola çıkarak daha sonra buna dinamik unsurlar katma biçimindeki bir akıl yürütmeyi içerdiği ileri sürülebilir.

iddia ise, toplumsal değişimin, insan toplumlarının evrimini oluşturan itici güç olan üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmadan kaynaklandığı düşüncesidir: “belirli bir gelişme aşamasında, toplumun maddi üretken güçleri varolan üretim ilişkileri ... ya da şimdiye dek içinde işledikleri mülkiyet ilişkileri ile çatışma içine girerler” (Marx, 1970: 21). Bu iddia, tarihin de dinamik olarak kavranması gerektiği düşüncesini öne çıkarmaktadır.

Bununla birlikte, özellikle tarihsel materyalizmin insanlık tarihinin bütününe açıklayan bir genel evrimsel bakış açısı ortaya koyduğu iddiası dikkate alındığında, “tarihsel materyalizmin” yalnızca tarihin bir “iskeletini” ortaya koyma amacını güttüğünü söylemek yerinde olacaktır (Krieger, 1962: 375). Tarihsel materyalizmin kategorileri, tarihte birbirinden ayırt edilebilir nitelikteki kalıpların bulunup bulunmadığını araştıran sorular olarak görülmelidir; bu kategorileri herşeyi açıklayan kesin “yasalar” ya da “kanonlar” diye görmek yanıltıcıdır. Aşağıda gösterileceği gibi, Marx’a göre insanların kendi “özlerini” “nesneleştirme” (*objectification*) süreci olarak görülebilecek olan tarih, aslında bilinçli üretim etkinliğinden yani “emek sürecinden” oluşmaktadır; bu anlamıyla da, insan yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Başka deyişle, özgül tarihsel koşullar ne olursa olsun bütün insan toplumlarında bu “emek süreci” zorunludur. Yine de, bu sürecin özgül biçimleri, tarih boyunca aynı kalmamaktadır. Tam tersine, emek süreçlerinin bu özgül biçimleri ya da “üretim tarzları” tarih boyunca aynı kalmayacaktır. Tam tersine, belirli bir topluma sahip olduğu ayırdedici niteliği kazandıran, işte bu üretim tarzlarının özgülüğüdür.

Marx’ın *Grundrisse*’de belirttiği gibi, “kimi belirlenmeler bütün dönemlere aittir; kimileri ise yalnızca birkaçına” (Marx 1979: 143). Bir başka deyişle Marx’ın genel yöntemsel yaklaşımında, insanlık tarihinin bütünü için geçerli olması anlamında “evrensel” unsurlar ile belirli çağ ve koşullara özgü unsurlar arasındaki ayrım son derece önemlidir. Bu durum, özellikle onun kapitalizm analizinde öne çıkmaktadır. Marx’ın genel bir evrimci şema peşinde olduğu düşüncesi, onun temel amacının kapitalizmin analizi olduğunu göz ardı etmemektedir, çünkü “Marx’ın tarih incelemesi, sermayenin tarihsel önkoşullarının incelenmesidir” (Hunt 1984: 7). Marx kapitalizmin yeterli bir analizini yapabilmek için öncelikle tarihsel bakımdan özgül bir kapitalizm tanımı ortaya koymakta, daha sonra bu tanımı kullanarak kendi anlayışı bakımından

önemli olan kronolojik olguları ele almaktadır. Bu bakımdan Marx'ın örneklerinin kendi teorisini açıklayan örneklerden seçilmesi bir rastlantı gibi görünmemektedir (Hunt 1984: 7). Bununla ilişkili bir başka nokta da, tarihsel değişimin “motoru” olarak görülen üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmanın teknolojik determinizm görüşünü destekler görünmesidir. Ancak burada da, bu geçişin zorunlulukla işleyen bir süreç olduğu düşüncesinden çok, farklı toplumsal organizasyon biçimlerinin, üretim güçleri ve ilişkileri (ya da ekonomik ve toplumsal etkenler) arasındaki etkileşimlere bağlı olarak farklı değişme kalıplarını ortaya çıkarıyor olması düşüncesi ön planda görünmektedir. Bu çerçevede, Marx'ın kendi teorisinin “kederin herkes üzerine yüklediği *bir marche generale* biçimindeki bir tarihsel-felsefi teori olduğu” eleştirisine yanıt verdiği bu yüzden önemlidir (Marx ve Engels, *Selected Correspondences*, s. 353-355; Aktaran, Manicas, 1987:115).

“birbirine çarpıcı derecede benzer olan, ancak farklı tarihsel ortamlarda yer alan olaylar, birbirinden tamamen farklı sonuçlara yol açmaktadır. Bu evrensel biçimlerin herbirini ayrı ayrı ele almak ve sonra onları birbiri ile karşılaştırmak, bu olguya ilişkin ipuçları sağlar; ancak bu, en önemli özelliği tarih-üstü olacak böylesine genel bir tarihsel-felsefi teorisinin evrensel pasaportunu elde etmek hiçbir zaman mümkün değildir²” (Marx ve Engels, *Selected Correspondences*, s. 353-355; Aktaran, Manicas, 1987:115).

Bu bakımdan, Marx'ın tarihsel materyalizm görüşünün öngördüğü dinamizm, nedensel ilişkilerin işlediği bir toplumsal değişme kuramının ortaya konmasından çok, farklı koşulların biraraya geldiğinde yarattığı farklı durumların öngörülemez niteliğidir. Bu yönüyle analiz, genel eğilimleri ortaya koymanın ötesinde, her durumda geçerli olacak formüller vermekten uzaktır. Örneğin Batı Avrupa tarihinde ilkel komünizmden kapitalizme kadar uzanan bir üretim tarzları silsilesinin bulunması, bütün dünya tarihi için de aynı şeyin söylenebileceği anlamına gelmemektedir. Tarihsel materyalizm anlayışına dinamik niteliğini kazandıran da aslında budur; farklı tarihsel önceller, farklı sonuçların

² Bu bakımdan Althusser'in, tarihel koşulların değişik biçimlerdeki birlikteliğinin değişik sonuçlara götürebileceğini öngören ünlü “sürdeterminasyon” (overdetermination) kavramı Marx'ın tarihsel materyalizm düşüncesine yakın bir yorum gibi görünmektedir.

ortaya çıkmasına yol açabilir. Aynı şey, tarihsel materyalizm anlayışının bir uygulaması diye görülebilecek olan kapitalizm analizi için de söylenebilir.

Marx, kapitalist sistemin istikrarsızlığını iktisadi, sosyal ve hatta psikolojik değişkenler çevresinde ele almıştır. Her ne kadar Marx'ın kriz teorileri iktisadi yönü öne çıkan daha mekanik teoriler gibi gözükse de her birinin arka planında iktisadi ve sosyal değişkenlerin birbiri ile olan ilişkisinin yarattığı sonuçları bulmak mümkündür. Bu nedenle, Marx'ın kapitalist üretim ilişkilerini ele alan analizinin iktisadi sonuçlarla sınırlandırılmayacak kadar geniş ve farklı sonuçları olan, kapitalist toplumdaki bireyin özsel varlığını sorgulayan bir analiz olduğu söylenebilir. Bu analizin önemli bir parçası, yabancılaşma anlayışıdır. Marx, yabancılaşma konusunu incelerken bireyin kapitalist toplumdaki varoluş biçimini ele almış ve kapitalist mülkiyet ilişkileri içinde emeğin bir araç haline gelerek nesneleştiğini göstermiştir. Öznenin bunalımı olarak tanımlanabileceğimiz bu nesneleşme süreci, kapitalist bunalımın sosyal boyutu olarak görülebilir.

Yabancılaşma kavramını Marx'ın ilk çalışmalarında bulmak mümkündür. *1844 Elyazmaları* (Marx, 1976), adlı eserde iki farklı yabancılaşma kavramı karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, insanın, doğadan koparak kültürel-toplumsal alanda kendine ikinci bir doğa kurması anlamında doğaya yabancılaşması yani, doğadan kopuş anlamındaki yabancılaşmadır. Bu, insan varoluşu ve gelişmesi çerçevesinde olumlu karşılanan yabancılaşmadır ve bu niteliğiyle zorunlu bir süreç olarak karşımıza çıkar. İkinci yabancılaşma ise, kapitalist sistemin doğası gereği yaşanan yabancılaşmadır. Bunun sonucu olarak insan kendi doğasına/emeğine/ürettiğine yabancılaşır. Bir başka ifade ile insan kendine, kendi emeğine, toplumsal ilişkilerine, dünyaya ve yaşama yabancılaşır. Kapitalist toplumda birey, piyasa ilişkileri sonucu değişime konu olan malların birbiri ile ilişkisine içine hapsolarak nesneleşmektedir. Bu bakımdan Marx'ın kapitalizm analizi genel olarak insanın “insanlıktan çıkması”³ sürecini anlatmaktadır.

³ Holloway, yapma gücünün yaptırma gücüne dönüştüğü noktada yükseltilmesi gereken bir çılgıktan yola çıkarak, bireyin insanlıktan çıkması ve yabancılaşma konusuna ilgi çekici bir yaklaşım getirmektedir. Detaylı bilgi için Bkz: “İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek”, Holloway (2006).

Yabancılaşma teorisi ile onun *Kapital*'deki uzantısı olan “meta fetişizmi”⁴ analizi, insanın gelişme olanaklarına, onun “doğal” bir biçimde gelişmesini belirleyen potansiyeller bütününe göndermede bulunan “özünün”, özel mülkiyet altında onun “varoluşu” ile çeliştiği önermesine dayanmaktadır (Hunt 1986: 97). Marx’a göre, insanın özü, onun bir *türsel varlık* (*species-being*) olma özelliği ile tanımlanmaktadır (Marx 1976). Bu bakımdan insan türünün iki temel özelliği, onun hem bir birey hem de sosyal bir varlık olma özellikleridir; bu yüzden de insanın, kendi varoluşu da dahil olmak üzere bütün etkinliği, ister istemez sosyal niteliktedir (Hunt 1986: 97-98). Bu yüzden toplum bireylerden bağımsız, onun üzerinde ya da ona karşı bir varlık diye görülmemelidir; başka deyişle birey, sosyal bir varlıktır (Marx 1976: 173). İnsanın ayırt edici özelliği, onun tarihinin, yani yaşam etkinliğinin doğayla gerçekleştirilen sosyal bir etkileşim biçimini alıyor olmasıdır (Marx, 1976: 226).

Bir başka deyişle, insanın kendi potansiyellerini değerlendirme ve geliştirme biçimindeki üretim etkinlikleri, aslında onların kendi özlerini “nesneleştirme” etkinliğinden başka bir şey değildir. Bütün bir insanlık tarihi bir nesneleştirme etkinliği olarak insanın gelişim potansiyellerinin gerçekleştirilmesi çabası olarak anlaşılmalıdır. Bununla birlikte, insan varoluşunun evrensel niteliği olan bu nesneleştirme etkinliği, farklı toplumsal ve ekonomik organizasyon biçimlerinde farklı biçimler alabilir; hatta maddi koşullara bağlı olarak kimi durumlarda insanın özü ile varoluşu arasında bir çatışma da ortaya çıkabilir. Bu çatışmanın adı da, yabancılaşmadır; özellikle emek gücünün metalaşmasını gerektiren, insanın kendi dönüştürücü gücünün bir meta haline gelmesini öngören kapitalizmde, insanın kendi özünü gerçekleştirme biçimindeki üretimi, emeğin kendi ürettiği ürün ile olan bağını yitirdiği, bir “yabancılaşma” sürecine dönüşmektedir (Marx 1976: 222). Yabancılaşma ile insan hem kendi ürününe, hem kendi üretken etkinliğine, hem diğer insanlara ve dolayısıyla kendi türüne yabancılaşmaktadır (Hunt 1979: 304).

Her ne kadar yabancılaşmanın gerisinde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet ilişkisi bulunsa da, bu durum özellikle işgücünün bile bir meta haline geldiği kapitalizm içinde daha fazla önem kazanmaktadır. Özel mülkiyet bir yandan yabancılamış emeğin ürünü

⁴ Bu konuda bakınız Özel (2008).

diğer yandan da yabancılaşmanın nedenidir. Kapitalist sistemde emek üretim araçlarından koparıldığı için, piyasada üretim için satılan, sermaye sahibi tarafından da satın alınan bir metaya dönüşmektedir. Üretim süreci sonunda işgücü, ürettiği malın ancak kendini yeniden üretmeye yetecek kadar olan kısmına sahip olmakta, üretilen artık değer sermaye sahibinin eline geçmektedir. Yabancılaşma ve özel mülkiyet ilişkisi bu anlamda kendini sürekli yeniden üreterek, emeği insani değerlerinden kopararak sadece nesne haline getirmektedir.

Marx, *Kapital I* adlı eserinde piyasa ilişkileri sonucu ortaya çıkan yabancılaşmayı meta fetişizmi kavramı ile ele almış, bir anlamda insanın kendi doğasına yabancılaşmasının maddi temelini açıklamaya çalışmıştır. Marx'a göre, birey herhangi bir biçimde başkaları için çalışmaya başladığı anda emeği toplumsal bir biçim almaktadır. Emek toplumsal bir nitelik kazandığı anda yani piyasa için mal üretmeye başladığı anda, bu mallar hem birbiri ile hem de emeğin kendisi ile ilişki içine girer. Marx, emeğin meta üretmeye başladığı anda ortaya çıkan, kendisini de metalaştıran ve onun yaşamını tamamıyla metaların kontrolü altına yerleştiren sürece “meta fetişizmi” adını vermektedir (Marx, 1990:165).

Aslında, meta fetişizminin yabancılaşmanın doğal bir sonucu olduğu gözlerden uzak tutulmamalıdır. Bunun nedeni, bu sistemde, yalnızca insanın kendi yarattığı ürünlere değil, kendi toplam fiziksel ve zihinsel kapasiteleri anlamındaki kendi işgücüne de yabancılaşmasının, bu gücün kendisinin bir “meta” haline gelmesiyle gerçekleştiğidir. Başka deyişle, kapitalizmde yabancılaşma süreci “fetişizm” ve “şeyleşme” (*reification*) sürecine yol açmaktadır. İşgücünün metalaşması, insanlar arasındaki ilişkilerin nesneler yani metalar arasındaki ilişkiler biçiminde kendini gösterdiği bir sosyal ilişkiyi nitelermektedir. Bu fetişizm altında, soyut bir kategori olarak işgücü, ona sahip olan insanlardan ayrılarak bir “şey” haline gelir. Dolayısıyla, bir yandan şeyler insan özellikleri kazanırken öte yandan da insanlar arasındaki ilişkiler şeyler arasındaki ilişkiler olarak gözükürler; yani, insanlar arasındaki ilişkiler “şeyleşirler” (Lukács 1971: 83). Kısacası bu süreç, insanların ürettiği nesnelerin sosyal ilişkilerin taşıyıcıları olarak göründükleri (fetişizm), buna karşılık gerçek insanlar arasındaki ilişkilerin de şeyler arasındaki ilişkiler olarak göründükleri (şeyleşme) bir süreçtir.

Emek toplumsal biçim aldığında, yani toplumun emeğinin bir parçası olduğunda bireyler arasındaki ilişki maddi ilişkiler ya da şeyler arasındaki ilişkiye dönüşür. Değişim sürecinde üreticinin temel sorunu kendi ürünü karşılığında ne kadar başka ürün alabileceğidir. Ürünlerin içerdiği değerin niceliği ürünlerin birbirleri ile sürekli değişime tabi olmaları sonucunda kararlılık kazanır. Bu nicelikler, üreticinin iradesi, davranışı ve öngörülerinden bağımsızdır. Birey ürettiğini yönetebilmek yerine, ürettiği nesne bireyi yönetmeye başlar. Malların birbiri ile değişimi emeğin toplumsal niteliğini ve üreticiler arasındaki ilişkiyi mallar arasındaki ilişkiye dönüştürmektedir.

Görüldüğü gibi Marx'a göre emek, kapitalist toplum koşullarında tüm niteliklerinden arındırılarak nesne haline gelmektedir. Bu sonucun çalışma açısından önemi diğer bölümlerde de karşımıza çıkacak olan, kapitalist toplumun bireyi insani değerlerinden uzaklaştırıyor olması düşüncesinden gelmektedir. Kapitalist sistem iktisadi gelişme sürecinde sadece maddi dönüşümlere yol açmamakta, insanı kendi kapitalist değerleri çerçevesinde dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, yani fetişizm süreci, aslında toplumsal dokunun da istikrarsızlığı sonucunu vermektedir. Daha sonra, özellikle Weber'den söz ederken gösterilmeye çalışılacağı gibi, böylesi bir "insanlıktan çıkma" süreci, kapitalist toplumun kendi kendisini yeniden üretim sürecinde de çelişkilere yol açacaktır. Özellikle sistemin bireylere yüklediği kazanç güdüsü, kendi olanaklarını ancak piyasa alanı içerisinde değerlendirebilecek olması, onlar arasındaki ilişkilerin metalar tarafından yürütülüyor olması nedeniyle toplumdaki gerilim ve çelişkileri artıracaktır. Bu çelişkilerin kendilerini özellikle sınıf çelişkileri biçiminde göstermesi, sistemin bütünüyle, işgücü dahil olma üzere meta üretimine odaklanması, bu yüzden de toplumsal sınıfların da tümüyle üretim sürecindeki yerleri yani, mülkiyet ilişkileri çerçevesinde tanımlanıyor olması, bu gerilim ve çelişkilerin keskinleşmesi sonucunu vermektedir. Kuşkusuz, bu tür çelişkilerin derinleşmesi, kapitalizmin sahip olduğu yapısal ekonomik sorunların da etkisine bağlıdır. Başka deyişle, kapitalizmin periyodik krizler yaşama eğilimine sahip olması, bu çelişkilerin ve dolayısıyla kapitalizmin istikrarsızlığını artıran önemli bir etkidir. Dolayısıyla, kapitalizmin zaman zaman içine düştüğü krizlerin sadece iktisadi değil, bireyin ve toplumun bunalımı olarak düşünülmesi gerekmektedir. Böyle bir düşünce, sistemin dinamik niteliği ile istikrarsızlık yaratma eğiliminin önemli bir parçasının rekabet ve sermaye birikim

sürecinin olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu bakımdan Marx'ın kriz yaklaşımına geçmeden önce sermaye birikimi ve rekabet konuları üzerinde durmak yararlı olacaktır.

1.1.2 Sermaye Birikimi ve Rekabet

Kapitalist sistemde yaşanan krizler, onun dinamik doğasının ürünü olarak karşımıza çıkar. Değişmenin olmadığı, bölüşümün ve teknolojinin veri kabul edildiği statik bir ortamda sistemde herhangi bir aksama genel olarak dışsal unsurlara bağlanmakta ve dengeden sapma sözkonusu olduğunda otomatik olarak yeniden dengeye ulaşma sürecinde herhangi bir engel söz konusu olmamaktadır.

Statik teoriler geçmişte ne olduğu ve gelecekte ne olacağı ile ilgilenilmeden zamanın belli bir anını dikkate alır; bu nedenle de statik teorilerde gerçeğin kendisinden ziyade bir anlık görüntüsü ele alınmaktadır. Bu çerçevede, statik rekabet teorilerinde fiyatların oluşumu, bölüşüm gibi iktisadi kararlar veri rekabetçi yapıdan doğrudan etkilenir ve zaman içindeki değişmelerin etkisine yer verilmez. Tam rekabet, eksik rekabet ve piyasa yapısı gibi kavramlar statik rekabet teorilerinde yer alır ve bu teorilerde rekabetin rolünün, veri iktisadi yapının tanımlanarak ekonominin nasıl dengeye geldiğini açıklamaya çalışmak olduğu söylenebilir.

Marx'ın rekabet analizinin de içinde yer aldığı dinamik rekabet teorilerinde ise, rekabetin kendisi iktisadi yapının ve kuralların değişmesinde etkili olmaktadır (Fortman, 1966: 40). Dinamik rekabet teorilerinde zaman içindeki değişmelere, örneğin teknolojik gelişmeye, bazı firmaların büyümesi ve yeni ürünlerin piyasaya sunulması gibi değişmelere yer verilir. Bu unsurlar statik rekabet teorilerinin aksine, dinamik rekabet teorilerinde, rekabetin dengesizlik yaratan rolünün ön plana çıkmasına neden olur.

Bilindiği gibi, kapitalist bir toplumda üretim faaliyeti kar amacına yönelik olarak gerçekleştirilir. Bu amaç sermaye sahipleri arasında daha çok kar elde etme yarışı anlamına gelen rekabetin oluşmasına neden olur. Daha çok kar elde etme arzusu sermaye sahiplerinin teknolojik yenilikler gerçekleştirmesine yol açar. Teknolojik yenilikler sistemin dinamik bir değişme süreci içinde olmasına ve daha çok kar elde

etme yarışının sistemde dengesizlikler yaratmasına neden olur. Burada çıkış noktası, kapitalist iktisadi faaliyetin esas olarak karı, üretimi ve dolayısıyla sermaye miktarını artırmaya dönük bir çaba olmasıdır. Üretimi artırmak için sermaye miktarındaki artışın kaçınılmaz olmasının sisteme dinamik özellik katan temel etkenlerden birisi olduğu söylenebilir. Bu dinamik değişme süreci içinde zaman zaman dengeye götürücü eğilimler, zaman zaman da dengesizlik eğilimleri ile karşılaşmak mümkündür (Aydın, 2004:4-5). Marx'ın dinamik rekabet analizi özünde rekabetin dengesizliklere yol açan yönünü ön plana çıkarmaktadır.

Marx'a göre, sermaye sahiplerinin kar elde etme yarışı verimliliği artırırken üretim maliyetini azaltmaktadır. Rekabet halindeki sermaye, malların kullanım değerini ve böylece bireysel sermayenin piyasa payını ve bununla birlikte rekabet farklı iş kollarında artıgın birikimini ve bölüşümünü etkilemektedir. Rekabet konusunda, üretimde, bölüşümde ve artıgın birikiminde Marx, iki farklı noktadan yola çıkar. Bunlardan ilki, endüstri içindeki sermaye rekabeti diğeri ise endüstriler arasındaki sermaye rekabetidir. Endüstri içi rekabette tek bir piyasa fiyatı vardır ve bu fiyat çekim merkezince düzenlenir. Endüstriler arası rekabette ise sermaye hareketliliği yani sermayenin bir endüstriden diğerine hareketi karın eşitlenmesini sağlamaktadır (Çapoğlu 1991: 31).

Marx'ta kar oranlarının eşitlenmesi ya da endüstri kar oranının genel kar oranlarına yönelmesi için belli koşullar gerekir. Bu koşullardan ilki, işgücünün hareketliliğinde engellerin olmamasıdır (Wegberg 1990: 1-5). Diğer bir koşul sermayenin endüstriye giriş ve çıkışında engellerin olmaması iken son koşul ise piyasa fiyatlarının arz ve talep tarafından düzenlenmesidir. Bu durumda serbest rekabet sermayenin serbest hareketine bağlı olmaktadır. Ancak Marx, sermayenin hareketine bağlı olarak kolayca yeniden üretilen mallar ile yeniden üretilmeyen ya da üretim koşulları sınırlı malları karşılaştırmakta ve bu karşılaştırma sonucunda yeniden üretilmeyen mallarda sermayenin hareketinin önünde engeller olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin tarım ürünlerinin, minerallerin ve hammaddenin üretiminde toprak mülkiyeti ve rant ortaya çıkmaktadır. Marx, rant teorisinde sermaye hareketliliğinin önündeki yapay ve doğal engellerden söz eder. Toprak sahibinin rant geliri elde etmesinin sebebi toprak

mülkiyetine sahip olmasıdır. Toprak sınırlı olduğundan talep arttığında talebi artan ürünü yeniden üretebilmek kolay değildir. Bu alanda sermayenin rekabeti toprak sahibine rant sağlamaktadır. Marx, toprak mülkiyetinin doğal monopoller yarattığını ve bu monopollerin sermaye hareketi önünde engel olduğunu düşünür. Sermayeyi hareket ettiren temel sebep sermaye sahiplerinin kar elde etme isteğidir. Yeniden üretimi kolay olmayan ürünlerde artık değer ranta dönüştüğünden sermayenin bu üretim alanlarına hareketinin anlamı kalmamaktadır (Semmler 1981: 41-42).

Marx, sermaye hareketinin önündeki engelleri bu şekilde belirttikten sonra bu engellerin dengesizliklere ve üretim fiyatlarından sapmalara yol açtığını ortaya koymuştur. Kar oranlarında farklılaşmalar piyasa fiyatlarının üretim fiyatlarından sapmasına neden olmaktadır. Endüstri içindeki firmaların rekabeti firmaların karını farklılaştırmakta daha önce de belirtildiği gibi üretim teknikleri bir endüstride tüm firmalar için aynı olmamaktadır. Daha iyi teknikle üretim yapan firmalar, artık karın sahibi olmaktadır. Marx'a göre, endüstri içinde firmalar arası teknikler farklı olabildiği gibi firma büyüklüğü de farklı olabilmektedir. Firma büyüklüğündeki farklar büyük firmaların maliyet avantajı elde etmelerine neden olur. Kısacası sermaye hareketi önündeki engeller kar oranlarında farklılaşmasına, kar oranlarının farklılaşması ise dengesizliklere yol açar.

Marx'ın dinamik rekabet anlayışı, üretim meselesinden yola çıkan, teknolojik değişmeyi ve dolayısıyla kar oranlarında farklılaşmayı ortaya koyan ve rekabetin ekonomide dengesizliklere yol açan bir etkisinin olduğunu gösteren bir analizdir. Marx'ta kapitalizmin istikrarsızlığı, Marx'ın rekabet analizinde karşımıza çıkan böylesi dinamik bir ortam içinde ortaya çıkmakta ve araştırılmaktadır. Marx'ın kapitalist sistemin istikrarsızlığı konusundaki görüşleri aşağıda Marx'ın kriz teorileri başlığı altında incelenmektedir.

1.2. MARX'IN KRİZ TEORİLERİ

Kapitalist sistem tarihsel süreç içerisinde pek çok kez pek çok neden dolayısıyla kriz yaşamıştır. Bu durum, kapitalist sistemde krizlerinin doğasını ve nedenini araştıran

Çalışmaların yapılmasına neden olmuştur. Krizler uluslararası rekabeti yoğunlaştırmakta, mal üreten bazı firmalar ile bankaların batmasına yol açmaktadır. Bunun dışında, krizler işsizliğin hızla artmasına yol açmakta ve sınıf mücadelelerini yoğunlaştırmaktadır. Periyodik olarak ortaya çıkmalarına, analiz edilip teorik çalışmalar yapılmasına rağmen, kriz konusunda hala yanıtlanmamış pek çok soru bulunmaktadır. Bu yanıtlanmamış sorulara cevap olabilmesi bakımından kapitalizmin istikrarsızlığının bir göstergesi olan iktisadi krizleri Marx'ın kriz teorileri ile incelemeye başlamak uygun olacaktır. Bu kısımda Marx'ın kriz teorileri parasal ve reel olmak üzere iki boyut çerçevesinde araştırılmıştır.

1.2.1. Parasal Kriz Teorileri

Marx'ın kriz teorilerinde ortak olan nokta, karın öneminin ortaya konulması ve karlılığı devam ettiren etkenin ne olduğu sorusuna yanıt aranıyor olmasıdır. Marx'ta kriz ekonomik bir teori, politik bir sorun olarak ele alınır. Bir başka deyişle, Marksist kriz teorilerinde kriz, ekonomi politığın sorunudur ve birikim ve bölüşüm sorunu ile ilişkilidir (Jacoby 1975:3-4). Bununla birlikte, Marx'ın analizinin en önemli özelliklerinden birisi, krizlerde parasal ve finansal dolaşımın etkisinin göz ardı edilmemiş olmasıdır. Marx, *Kapital'in III.* cildinde parasal dolaşım süreçlerini ele almış ve kredi ve finansal kurumların reel süreçleri etkilediğini ortaya koymuştur (Marx 1991: 566-567). Bununla birlikte Marx, bireyin toplumsal varlığını belirleyen unsurun emeği değil, emeğin piyasada çevrileceği para olduğunu ortaya koymuştur. Para üretici ve tüketici arasındaki dolaşım ilişkisinin temel aracıdır. Para, emek gücü satınaldığı ve parasal sermaye haline geldiğinde ise emek ile sermaye arasındaki ilişkinin temel aracı haline gelir. Marx, parasal dolaşımın krizler olmadan da gerçekleşebileceğini ancak krizlerin parasal dolaşım olmadan söz konusu olamayacağını belirtir (Roberts ve Stephenson 1985: 58).

Sermayeye dayalı düzende genel zenginliğin ifadesi para, insanın genel toplumsal yaşamının ifadesi ise, piyasadır. Genel zenginliğin birikmesi özel çıkar odaklarının çoğalması ve güçlenmesi şeklinde karşımıza çıkar. Genel zenginliği artıran dinamik

özel zenginlik hırsı; genel çıkarı ilerleten ise dinamik özel çıkarlar çatışmasıdır. Bu çelişkinin ekonomik krizlerin temel nedeni olduğu söylenebilir (Marx 1979:433).

Marx’a göre, üretim giderek üreticiyi ürettiği metanın mübadele değerine bağımlı hale getirdiği ve de mübadele değeri üretimin dolaysız amacı haline geldiği sürece para ilişkilerinde çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Mübadele zorunluluğu ve ürünlerin salt birer mübadele değerine dönüşmesi, işbölümüne yani üretimin giderek toplumsallaşmasına paralel olarak artar. Buna karşılık üretimin toplumsal niteliği arttığı ölçüde paranın da gücü artar, yani giderek mübadele ilişkisi üreticinin dışında ve ondan bağımsız bir güç haline gelir. Başlangıçta üretimi sürdürüp artırmakta bir araç olarak gözüken mübadele değeri, giderek üreticiye yabancı bir ilişki haline gelir. Üreticiler mübadeleye bağımlı hale geldikçe mübadelenin kendisinin giderek üreticilerden bağımsızlaştığı ve ürün olarak ürünle, mübadele değeri olarak ürün arasındaki uçurumun büyüdüğü görülür. Marx’a göre bu antitez ve çelişkileri para yaratmaz, tersine paranın görünürdeki mutlak gücünü yaratan bu çelişki ve antitezlerin gelişmesidir (Marx 1979:213).

Bilindiği gibi klasik iktisatçılar paranın reel ekonomi üzerinde etkisi olmadığını ortaya koymuşlardır. Marx, kapitalizmin gelişmesiyle işlevi artan paranın dolaşımının ve finansal sistemin reel ekonomiyi etkilediğini kabul eder (Arnon 1994:364). Bu nedenle aşağıda Marx’ın analizinde paranın yeri ve önemi incelenmektedir.

1.2.1.1. Marx’ın Analizinde Paranın Yeri ve Önemi

Mal üretiminin piyasalarda satılmak üzere yapılmasının kapitalist sistemin temel özelliklerinden birisi olduğunu daha önce belirtmiştik. Üretilen malın piyasada satılması veya realizasyonu dolaşım sürecinin işleyişine bağlıdır. Dolaşım sürecinin en önemli özelliği piyasa mekanizmasının para yoluyla işlerlik kazanmasıdır. Meta, Polanyi’yi (Polanyi, 2000:90) izleyerek piyasada satılmak üzere üretilen nesneler olarak tanımlandığında, para, piyasa mekanizması ile meta kavramı arasında ilişkinin kurulmasını sağlar. Marx, metayı şöyle tanımlar: “Meta aslında bireyin kendi emeğinin nesnelleşmiş biçiminden başka birşey olamaz; böylece doğa ürünlerine fiilen el

koymanın yolu olan emek aynı zamanda hukuki mülkiyet hakkının kaynağı olarak belirir” (Marx 1979:291).

Daha önce de belirtildiği gibi malların ihtiyaçları gidermeyi sağlayan bir kullanım değeri vardır. Kullanım değerine sahip olan malların ortak özelliği emeğin ürünü olmalarıdır. Bununla birlikte malların kullanım değeri yanında bir de değişim değeri vardır. Kapitalist sistemde üretim kullanım değerinden ziyade değişim değeri yaratmak üzere yapılır. Değişim değerinin elde edilmesi için mallar ve piyasa arasındaki ilişkilerin kurulması gerekir. Mallar ve piyasa arasındaki ilişkinin kurulmasında para oldukça önemli işlevler üstlenmektedir. Marx’a göre, para kendi başına ele alındığında genel zenginlik değil, sadece genel zenginliğin hayalıdır. Nitekim üretimin doğrudan doğruya kullanım değerine yönelik olduğu ve toplumsal zenginliğin bir dizi kullanım değeri biçiminde görüldüğü en eski tarih dönemlerinden beri para, bazen önemini artırarak, bazen de azaltarak kullanılagelmiştir. Tüm bu toplumlarda paranın işlevi kullanım değerinin elden ele geçmesinde aracı ya da düzenleyici olmasıdır (Marx, 1979:307).

Kapitalist ekonominin en önemli özelliği, kapitalizmde yeniden üretilmeyen bir kaynak olan toprak ile emeğin ve paranın kendisinin de meta durumuna dönüşmüş olmasıdır. Marx’a göre, mübadele değeri ve onun uzantısı olan para, burjuva toplum idealini (özgürlük, eşitlik, bencillik) realize eden, bunun fiilen varolmasını mümkün kılan toplumsal mekanizmadır. Mübadele değeri ve para, aynı zamanda toplumsal gücün topluma yabancılaşmasının da ifadeleridir (Marx, 1979:265).

Metalaşma süreci kapitalist mülkiyet ilişkilerinin gelişmesine bağlıdır. Çünkü, mülkiyet ilişkilerinin gelişmesi, emeğin ürünü olan malların mülkiyete konu olmasına ve emeğin kendisinin bu mülkiyet ilişkisi içinde alınıp satılan bir metaya dönüşmesine neden olmaktadır. Özel mülkiyetin parasal dolaşımın ön varsayımı olmasına karşın, mülk edinme sürecinin kendisi dolaşım çerçevesinde ortaya çıkmaz, daima bir varsayım olarak kalır. Kapitalist toplumunda mübadele sürecinde herkes ancak bir şey aldıkça bir şey verir ve ancak bir şey verdikçe bir şey alır. İkisini de yapabilmek için önce birşeye sahip olunması gerekir (Marx, 1979:290).

Marx’a göre para,

“genel olarak tüm mülklerin temsilcisi, tüm nesnelerin soyut toplumsal özü, mübadele değerinin elle tutulur cisimleşmiş biçimi olarak başlı başına bir amaç haline gelmiştir” (Marx 1979:258). Bununla birlikte “para metanın mübadele değerinin metanın yanı sıra ayrı özgül bir varlık kazanmış biçimidir, tüm metaların birbiriyle eşitlenebilecekleri, karşılaştırılabilirler, ölçülebilecekleri, kendisi çözülüp tüm metalara dönüşen biçimdir; genel eşdeğerdir” (Marx, 1979:206).

Marx 1844 *El Yazmaları* adlı eserinin “*Burjuva Toplumda Paranın Gücü*” adlı bölümünde paranın ihtiyaç ile nesne arasında, insanın yaşamı ile geçim aracı arasında aracı (Marx, 1976:206) olduğunu ortaya koymuştur. Tüm bu tanımlama ve açıklamalar Marx analizinde paranın önemini açıkça ortaya koymaktadır. Marx’ın analizinde para farklı işlevleri ile karşımıza çıkmaktadır. Bu işlevlere geçmeden önce paranın sadece değişim işlevini dikkate alan Kasık ve Neoklasik okulun para konusundaki görüşlerine kısaca değinelim.

Klasik ve neoklasik okulda paranın temel işlevi ihtiyaçları gidermek üzere üretilen malların değişimini sağlamak yani değişime aracılık etmektir. Bilindiği gibi Klasik okulun para ile ilgili görüşleri miktar teorisine dayanır. Miktar teorisinde, para değişim aracı olarak karşımıza çıkar ve nötr kabul edilir. Paranın nötr olması Marx’ın analizinin aksine klasik analizde paranın reel değişkenler üzerinde herhangi bir etkisi bulunmaması anlamına gelir. Paranın nötr olması varsayımı klasik analizde denge durumunun açıklanmasına yardımcı olur. Ekonominin her zaman dengede olacağı yönündeki vurgu bilindiği gibi Say tarafından yapılmıştır. Her arzın kendi talebini yaratacağının kabulü ekonomide herhangi bir arz fazlası ya da talep boşluğunun olmadığı, üretim kaynaklarının tamamının kullanıldığı denge durumunu ifade eder. Say yasasına göre, tasarruf ve yatırımlar paranın miktarından etkilenmez, para miktarındaki değişim tasarruf ve yatırım gibi reel değerlerin parasal ifadesini değiştirmektedir (Campell 1997: 74).

Neoklasik okulun da para analizi özünde miktar teorisine dayanmaktadır. Burada da paranın reel değişkenler üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Örneğin Walras'ın genel denge sisteminde, para ve kredi önemli değildir; çünkü analizde ekonomide yeterli bilgi olduğu ve belirsizliğin olmadığı varsayılmıştır. Para bu okulda da dışsal kabul edilen bir değişkendir ve bu yönüyle paranın dışsallığı bu okulun da denge analizinin en önemli varsayımı olarak karşımıza çıkar.

Gerek klasik gerekse de neoklasik okulun para ile ilgili ortaya koymuş olduğu en önemli sonuç, para ile fiyatlar arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığıdır. Bu ilişkiye karşı çıkarak, parasal değişkenleri öne çıkaran ve iktisadi dengesizlikleri parasal dengesizlikler çerçevesinde ele alan iktisatçı Hayek'tir. Hayek de paranın nötr olduğunu ve miktar teorisini kabul etmiş ancak, para ve fiyatlar arasındaki nedensellik ilişkisine karşı çıkmıştır. Hayek'e göre, kısa dönemde paranın üretim üzerinde etkileri bulunmaktadır. Ancak Hayek de "kendiliğinden denge" kavramına sadık kalacak biçimde kapitalizmin kendi kendini otomatik olarak dengeye götüreceğini ortaya koymuştur (Hayek 1948: 95).

Kapitalizmin bu dengelenme süreci, kriz dönemlerinde ve özellikle 1929 *Büyük Bunalımı* ile sorgulanmaya ve neoklasik teoriye olan inanç sarsılmaya başlamıştır. Piyasa mekanizması yoluyla sistemin her türlü sorunu çözeceği görüşü yerini, piyasaya müdahale görüşüne bırakmıştır. Para ve finans dünyasında gözlemlenen dalgalanmalar parasal değişkenlerin önemini artırmış ve bu dönemde gelişen teorilerde paranın reel değişkenler üzerindeki etkisi dikkate alınmıştır. Bilindiği gibi bu teorilerin başında Keynes'in "Genel Teorisi" gelmektedir.

Keynes, fiyat düzeyini belirleyen nedenleri incelerken para sorununu ve kredi dalgalanmalarının reel değişkenler üzerindeki etkisini ele almıştır. Keynes'in bunlar yanında ortaya koymuş olduğu en önemli nokta, Say yasasının geçerli olmaması ve piyasaların her zaman kendi kendine dengeye gelemeyeceği görüşüdür. Bunların yanında Keynes, tam bilgi, belirlilik, risk ve soyut tarihsel zamana kavramları yerine, eksik bilgi, belirsizlik ve somut tarihsel zaman kavramlarının iktisadi analizdeki öneminde dikkatleri çekmiştir. Belirsizliğin varlığı paranın değer biriktirme aracı işlevini ön plana çıkarmıştır. Keynesyen parasal analizle ilgili söylenmesi gereken en

önemli nokta, kapitalizmde yaşanan dengesizliklerin paraya ve finansal yapılara bağlanması ve ekonominin tam istihdam düzeyinin altında da dengede kalmasının mümkün olduğunun gösterilmiş olmasıdır (Campell, 1997: 76).

Para, Marx'ın analizinde bir sembol olarak ele alındığı gibi, bütün değerlerin temsilcisi olarak da karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta çelişki gibi gözüken bu durum esasında paranın çelişkili doğasından kaynaklanmaktadır (Hunt, 1986). Bilindiği gibi Marx'ın temel araştırma nesnesi tarihsel ilişkiler çerçevesinde ele alınan kapitalist toplum ve onun işleyiş yasalarıdır. Marx bunu yaparken sistemin içsel ilişkilerini ve bu ilişkilerin sonucu olan toplumsal süreçleri dikkate almıştır. Marx *Artık Değer Teorileri II* (1999), adlı çalışmasının 17. bölümünde, değer biriktirmenin soyut zenginlik olarak para biriktirmek olduğunu belirtmiştir.

Kapitalist üretimde temel amaç, üretimi başlatan para sermayenin üretim sonunda artarak geri dönmesidir. Paranın sermaye ile olan ilişkisi paranın toplumsal bir işlevi olmasına neden olmuştur. Marx'ta sermaye sadece bir üretim faktörü değil, bir üretim ilişkisi olduğu için, para aynı zamanda bir toplumsal ilişki biçimi niteliği taşır. Böylece her iktisadi kavram ve inceleme konusu gerçekliğine uygun biçimde daha karmaşık hale gelir. Bu durumda paranın miktarı ile fiyatlar arasında kurulan doğrusal ilişkiyi kabul etmek mümkün olmayacaktır.

Marx'ın para analizinin önemi, kapitalist toplumu niteleyen temel kavramları açıklarken bu kavramların para ile olan ilişkilerini dikkate almasıdır. Örneğin kapitalizmde değer biriktirme amacının gerçekleşmesi için para hem ölü emeğin satın alınmasında kullanılmakta, hem de canlı emeğin kiralanmasını sağlayarak üretim için önemli bir değişken haline gelmektedir. Ayrıca para Marx'ın emek-değer teorisinin önemli bir parçasıdır. Marx'ta para kavramı ilk olarak *1844 El Yazmaları* (1976), adlı eserde karşımıza çıkar. Burada paranın yabancılaştırıcı etkisi dikkate alınmaktadır. Para sorunu daha sonra *Ekonomi Politiğin Eleştiriine Katkı* (1970)'de ele alınmış ve *Kapital I* (1990)'de daha çok meta analizi incelenmiştir. Para sorununun esas olarak *Grundrisse* (1979)'de incelendiği söylenebilir. Kredi, banka, faiz gibi kavramlar ise *Kapital III* (1991)'de incelenmiştir.

Marx'a göre değerin para olarak karşımıza çıkan en basit biçimi meta-para biçimidir. Marx'ta para ve diğer değişkenler arasında kurulan ilişki sosyal, tarihsel ve sistemin iç dinamiklerini yansıtan ilişkilerdir. Para mallar arasında evrensel-değer olma özelliği ile sadece dolaşım alanına özgü bir olgu olmaktan çıkar ve üretim sürecinin başlaması için gerekli bir araç haline gelir. Bu noktada paranın işlevleri ile ilişkilendirilebilecek olan parasal krizleri ele alabiliriz. Parasal krizler ilk olarak basit mal üretim sistemi çerçevesinde ele alınmaktadır.

1.2.1.2. Basit Mal retiminde Krizler

Basit mal üretiminin söz konusu olduğu ekonomiler, mala karşı mal ($C-C$) değişiminin gerçekleştirildiği ekonomilerdir. Mala karşı mal değişimi ($C-C$) eşanlı alış ve satışı gösterir. Bununla birlikte basit mal üretime denilince malın para ile değiştirildiği ve bu para karşılığında yeni bir malın satın alındığı ($C-M-C$) ekonomiler de anlaşılmaktadır. Para, burada iki kişi arasındaki değişim aracı olmakta ve paranın kullanımı değişim sürecini hızlandırmaktadır.

Paranın değişim sürecine dahil edilmesi bir yandan zamandan tasarruf sağlamış bir yandan da verimlilik artışına yol açmıştır. Ancak belirtmek gerekir ki, bireyleri mal satmaya hazırlayan para, bireylerin mal satamaması sonucunu da doğurabilmektedir. Örneğin A satıcısı ürününü sattıktan sonra B satıcısından mal alamazsa ve B de A 'ya mal satamazsa B 'nin C 'den mal alması mümkün değildir. Aynı şekilde B 'ye mal satamayan C , D 'den mal alamayacağı için değişim süreci aksamıştır (Shuklian, 1999: 2). Değişim sürecinin aksaması harcamaların satıştan koparılması anlamına gelir. Kriz de benzer sonuçlar doğuran bir olgu, satılamayan mallar stokunun arttığı, karşılanamayan ihtiyaçlar listesinin büyüdüğü bir durumdur. Yukarıdaki rnek dikkate alınacak olursa, A tüketicisinin değişim sürecini aksattığı görülür. Basit mal üretim sisteminde krizin nedeni A tüketicisinin değişim sürecini neden aksattığına bağlı olarak ortaya konulabilir.

Basit retim ekonomisinde değişim sürecindeki aksama daha çok dışşsal unsurlara bağlanmıştır. Herhangi bir doğal afet ya da savaşlar basit değişim sürecini durdurabilmekte ve herhangi bir malın satılamaz hale gelmesine yol açmaktadır.

Bununla birlikte malın parayla ve paranın malla değiştiği (*C-M-C*) süreci tüketimin süreklilik arz ettiği ve tüketimdeki aksamalara gerçekte çok az rastlandığı bir üretim yapısını ifade eder. Bu noktada para konusu incelenirken değinilen her arzın kendi talebini yarattığı görüşüne dayanan Say Yasasını daha detaylı biçimde ele almakta yarar vardır.

Klasik iktisatçılar basit mal üretimi sistemi ile ilgili varsayımları genelleştirerek kapitalist üretim biçimine uygulamışlardır. Bu varsayımlardan bir tanesi de Say yasasıdır. Say yasası yukarıda da belirtildiği gibi her arzın kendi talebini yarattığını ortaya koymakta, bir başka ifade ile *C-M-C* sürecinde herhangi bir aksamının olmadığını ima etmektedir. Böyle bir yapıda krizden veya aşırı üretimden söz etmek mümkün değildir. Kısacası klasik iktisatçılar Say yasasını benimsemekle krizi analizleri dışında bırakmışlar ve bu nedenle de kriz teorileri üretme gereği duymamışlardır. Say yasasının geçerli olmadığını Marx açıkça ortaya koymuştur. Marx, mal üreten bir sistemin aşırı üretim ve kriz olasılığını barındırdığını ve bu olasılığın sürekli var olduğunu ortaya koymuştur. Sermayenin sınırsız genişlemesi ve sınırsız bir artık emek sömürüsüne dayanması, toplumun geniş kesimlerinin yoksullaşmasına neden olur. Bu, sermaye çelişkisinin bir başka ifadesidir. Artık değer tamamı tüketime ve yatırıma dönüşmüyor ise, artık değeri artırma çabası, bir yandan piyasanın toplam alım gücünü azaltırken, diğer yandan piyasaya satılmak üzere sunulan toplam ürün değerini artırmaktadır. Bu nedenle artık değer sömürsünün giderek arttırdığı her istikrar döneminin sonunda, sermaye, kendi eliyle daralttığı piyasa tarafından boğulmakta ve sistem aşırı üretim krizine düşme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır (Marx 1979:434).

Marx, satışın satın almadan zaman ve mekan bakımından ayrılabilmesine işaret ederek, paranın klasik okulun kabul ettiği üzere sadece değişim aracı olmayabileceğini göstermiştir. Herhangi bir değişim sürecinde bir kişinin satın almada yaratacağı aksaklık sonucu kriz ve aşırı üretim olacaktır (Marx 1999: 474). Ancak Say aşırı üretimin söz konusu olmadığını kabul eder. Marx, *Artık Değer Teorileri* (1999), adlı çalışmasında Say'ın bu konudaki düşüncesini şöyle ifade eder:

“Bay Say çok doyurucu biçimde göstermiş bulunuyor ki, miktarı ne olursa olsun, bir ülkede sermayenin yatırılmaması gibi bir şey söz konusu olamaz, çünkü talebi sınırlayan yalnızca üretimdir. İnsan, ancak tüketme ya da satma düşüncesiyle üretir ve ancak, kendisine hemen yararı olabilecek ya da ilerdeki üretimine katkı yapabilecek başka metaları alma niyetiyle satar. Demek ki üretim yaparak, kaçınılmaz olarak, ya kendi mallarının tüketicisi haline gelir ya da başka kişinin mallarının alıcısı ve tüketicisi olur. Bu kişinin seçtiği amaca, yani başka malların sahibi olma amacına ulaşmak için en elverişli biçimde üretebileceği metalar hakkında yanlış bilgi sahibi olabileceği düşünülemez; bu nedenle de kimsenin istemediği bir metayı sürekli olarak üretmesi olası değildir” (Marx 1999: 475).

Özetleyecek olursak, Klasik görüşün aksine Marx, satın almanın satıştan ayrılabilceğini ve bunun basit mal üreten bir sistemde kriz olasılığının nedeni olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu kriz olasılığını paranın iki işlevi ile paranın dolaşım ve ödeme aracı olma işlevleri temelinde incelemek mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki, basit mal üretim sisteminde ele alınan bu soyut kriz açıklamaları kapitalizmin hareket yasalarını ortaya koyan ve krizin nedenini açıklayan teoriler üretebilecek nitelikte değildir.

1.2.1.2.1. Paranın Dolaşım Aracı Olması: Birinci Soyut Kriz Olasılığı

Daha önce de belirtildiği gibi Marx paranın rolü ve finansal ilişkileri *Artık Değer Teorileri* (1999) adlı çalışmasının 17. bölümünde inceler. Marx burada krizin soyut biçiminden (*abstract forms of crisis*) söz eder. Soyut biçim iktisadi model anlamındadır ve soyuttan anlaşılması gereken modelin oldukça basit biçimde ele alındığıdır (Crotty 1985: 6).

Paranın ilk ve temel işlevi, evrensel değer ölçüsü olmasıdır. Geleneksel teori metaları ortak bir ölçü birimi haline getiren şeyin para olduğunu kabul ederken, Marxist teori metaları ortak bir ölçü ile ölçülebilir kılan şeyin para değil, her birinin üretimi için gerekli soyut insan emeği olduğunu ortaya koyar. Marx, paranın soyut bir nesne olarak emek süresi, ya da nesnelleşmiş soyut emek süresi, genel anlamda emek süresi

olduğunu ifade eder (Marx, 1979: 248; Matthews 1996: 70). Paranın genel eşdeğer olarak gelişmesi ile her metada varolan emek, para ile ifade edilir ve fiyat haline gelir. Toplumsal ilişkilerin ürünü olan değerlerin fiyatlara dönüşümü yani değer toplumsallaşması tamamen değişim sürecine bağlıdır. Değerlerin fiyatlara dönüşmesi, değer piyasada belirlenmesi piyasa fiyatlarının değerlerden sapmasına yol açar (Foley 1983: 8). Fiyatların değerlerden sapması anlık bir olay değil, kapitalizmde üretim ve değişimin düzensiz işleyişinin toplam üretimin eşitsiz bölüşümünün sonucudur. Marx'a göre, fiyat metanın mübadele değerinin para cinsinden ifadesidir. Metal paranın (onunla birlikte, metal para cinsinden domine edilen kağıt paranın ve kredi paranın) yerine, emek süresi cinsinden yönetilen emek parasının konması metanın gerçek değeriyle (mübadele değeri) nominal değerini eşitleyecektir, ancak gerçek değerle nominal değer arasındaki farklılık sürekli vardır; ikisi hiçbir zaman birbirine eşit olamazlar, ya da ancak raslantısal ve istisnai durumlarda eşit olurlar (Marx 1979:199).

Paranın ikinci işlevi dolaşım aracı olmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi basit mal üretiminde para ($C-M-C$) sürecinde dolaşım aracı işlevi görür. Bu sürecin iki mantıksal düzeyi vardır; ($C-M$) ve ($M-C$). $C-M$ sürecin başlangıç noktasıdır ve mal, para elde etmek üzere satılır. Basit mal üretimini takas ekonomisinden ayıran unsur alışın satıştan kopması, bu noktada karşımıza çıkar. Şayet ikinci eylem ($M-C$) sürecinde yani elde edilen para ile mal satın alınmazsa, alış satıştan zaman ve mekan olarak kopmuş demektir. Bu durumda mal arzı mal talebini aşacak ve krizler meydana gelecektir. Krizin nedeni paranın dolaşım aracı olması değil esasında dolaşım sürecinden çekilen paranın servet saklama aracı olmasıdır (Crotty, 1985:11).

Yukarıda paranın temel işlevinin evrensel değer ölçüsü birimi olması olduğunu belirtmiştik. Para dolaşım işlevinden önce bu işlevi ile karşımıza çıkar. Zaman bu iki işlev arasında geçen süreçtir. Mal sahipleri satmayı düşündükleri malları için belli bir değer beklentisi içine girerler. Ancak bu beklenti yani malın satılması beklenen değeri ile satılan değeri her zaman birbirine eşit olmayabilir. Marx'a göre kapitalizmin anarşik yapısı gereği beklenen değerler gerçekleşen değerlerden sapmaktadır. Malın gerçekleşen değeri beklenen değerinin altına düştüğünde dolaşım aksayacaktır. ($C-M-C$) sürecinde M beklenenden daha az olduğu için daha az malın satın alınmasına ya da paranın elde tutulmasına neden olacaktır.

Kapitalizmde metanın (*M*), paraya (*P*), paranın metaya dönüşümünde, süreç meta tüketimiyle sonuçlanır. Bu süreç, her zaman biten ve her zaman yeniden başlayan hareketi ifade eder. Marx'a göre parasal dolaşım, metaların fiyatlara çevrildiği, yani metaların birer fiyat olarak realize edildiği süreçtir. Paranın iki işlevi, *ölçü birimi* olması yani metanın bir mübadele değeri olarak realize edildiği öge olması işlevi ile, *mübadele aracı* olması işlevi yani dolaşım aracı olması birbirinden bütünüyle farklı yönde işler (Marx, 1979:256).

Kısaca basit mal üretim sisteminde dolaşım sürecinde alışın satıştan ayrılması sözkonusu olduğunda süreç, kriz olasılığı taşımaktadır. Ancak alışın satıştan ayrılmasını krizin nedeniymiş gibi görmek yetersiz olacaktır. Krizin gerçek nedenini ortaya koymak için analizin dolaşım alanından üretim alanına ya da basit mal üretim sisteminden kapitalist mal üretim ilişkilerine çevrilmesi gerekir. Böylece kriz konusu üretim alanında iktisadi ve sosyal yönü ile birlikte daha derin bir boyut kazanabilecektir.

1.2.1.2.2. Paranın Ödeme Aracı Olması: İkinci Soyut Kriz Olasılığı

Paranın bir başka işlevi ödeme aracı olmasıdır. Ödeme aracı olma özelliğini kazandığı anda para, finansal yapı ve ilişkilerin merkezine yerleşmektedir. Marx'ın deyimiyle ödeme aracı olarak para (*P-M-P*) artık sadece bir değişim aracı ya da ölçüsü değil, başlı başına bir amaç haline gelmektedir (Marx, 1979:259). Toplumsal gücün bir nesne halinde cisimleşmesi, bir nesne parçasının başlı başına toplumsal amaç haline gelmesi, para kavramının özünde olan çelişkinin apaçık ortaya çıkması anlamına gelir (Marx, 1979:260-261). Marx paranın ödeme aracı olması ile bunalım sürecini şu sözleri ile ifade eder:

“Ham keten yetiştiricisi eğirmenin çekini, makina imalatçısı dokumacının ve eğirmenin çekini paraya çevirmek ister. Eğrimen borcunu ödeyemez, çünkü dokumacı ödeyemez; her ikisi de makina imalatçısına borçlarını ödeyemez; o da demir, kereste, kömür tüccarlarına ödeyemez. Ve bütün bunların hepsi kendi metalarının değerini elde edemeyince, kendi değişmeyen sermayelerini yenileyecek olan değer parçasını yenileyemezler. Böylece genel bunalım ortaya çıkar. Bu ödeme aracı olarak para üzerinde

dururken tanımlanan bunalım olasılığından başka birşey değildir (Marx, 1999: 491). Yani bunalım kendisini kendi basit formu içinde yani satın alımla satımın çelişkisi ve ödeme aracı olarak paranın taşıdığı çelişki biçiminde ifade etmedikçe söz konusu olamaz. Ama bunlar yalnızca biçimlerdir, bunalımın genel olasılıklarıdır, dolayısıyla fiili bunalımın da biçimleri soyut biçimleridir” (Marx, 1999: 492).

Para ödeme aracı olarak işlev gördükçe birbirinden farklı iki amaca hizmet eder. Para bir yandan değer gerçekleştirici, diğer yandan ise, değer ölçütü olmakta ve bu iki amaç birbirinden ayrıştırılabilmektedir. Bu ayrışmada eğer metanın değeri değişirse para ödeme aracı işlevini yerine getiremez. Bunalım meta satılmadığı için değil, belli bir zaman süresi içinde satılamadığı için patlak verir. Bu durum bir dizi ödemenin belli bir zaman süresinde satılması beklenen metanın satılamaması sonucu aksamasına yol açar. Bu durum Marx’a göre para krizinin karakteristik biçimidir (Marx, 1999: 493-494).

Paranın ödeme aracı olmasıyla Marx’ın analizine sözleşme ve kredi işlemleri girer. Böylece karar birimleri arasındaki bağımlılığın derecesi artmış olur. Sözleşmeler alıcı ve satıcı arasında düzenli işlemlerin gerçekleştirilmesini sağlar. Ticari kredi sözleşmelerinde para ertelenmiş bir ödeme aracıdır. Kredi malların satışı için geçen zamanı uzatır. Satıcı mevcut malını satarken alıcı gelecekteki parası üzerinden işlem yapar. Kısaca basit mal üretim sisteminde paraya ödeme aracı işlevinin eklenmesi, dolaşım sürecini daha karmaşık hale getirmektedir (Roberts ve Stephenson, 1985: 60).

Kredi söz konusu olduğunda (*C-M-C*) süreci, (*C-D*); (*D-M*) ve (*M-D*) sürecine dönüşür. Burada *D* borç sözleşmesidir. Karar birimleri borç sözleşmesi nedeniyle birbirine daha bağımlı hale geldiğinden borcun ödenmemesi gibi bir aksama sadece iki kişiyi değil, pek çok karar birimini etkilemekte hatta çeşitli piyasalar üzerinde baskılara yola açabilmektedir. Böylece paranın ödeme işlevinin yarattığı ikinci tip kriz olasılığının birinci tip kriz olasılığına göre daha olumsuz sonuçları olabileceği söylenebilir.

Sözleşme ve borç ödemelerinin söz konusu olduğu durumda alışın satıştan kopmasının temel nedeni, beklenen fiyatlar ile gerçekleşen fiyatlar arasındaki farktır. Şayet borç ile alış yapan birinin satışları beklediği fiyatın altında gerçekleşirse borç ödenemez hale

gelecektir. Genellikle de kapitalist sistemin anarşik ve plansız doğası gereği gelecekteki fiyatları doğru hesaplamak mümkün olamaz ve borcun ödenmemesi söz konusu olur.

Marx ikinci soyut kriz olasılığını para krizi ya da parasal krizler olarak tanımlar. Parasal krizler finansal varlıkların fiyatının azalmasına ve borç alma güçlüklerine neden olur. Parasal krizlerin en önemli özelliği malın satılamaması değil, belli bir zaman diliminde satılamamasıdır.

Paranın bunlar dışında en önemli işlevi değer biriktirme aracı (*hoarding*) olmasıdır. Ortodoks teori paranın dolaşım sürecinden çekilerek değer biriktirme aracı olması işlevini dikkate almamıştır. (Marx, 1979: 211; Ercan, 2005: 316). Marx’a göre kapitalist üretimin amacı başka mallara sahip olmak değil, değer ve de paranın soyut zenginliğinin sahiplenilmesidir (Marx, 1999: 484).

Kapitalizmin gelişimiyle birlikte, sermaye birikimi sürecinde üreticiler ellerindeki metaları paraya çevirmek zorun iken, paranın *metaya* çevrilmesi zorunlu değildir. “toplumsal zenginliğin özeti olarak para, evrensel özünü artık bireyin elinde, bireyin toplumsal gücü elinde tutması anlamında bir işlevi yerine getirir. Bu işlevle birlikte toplumsal güç, özel kişilerin özel güçleri haline gelir (Marx, 1990: 148).” Buradan da anlaşılacağı gibi, para biriktirmenin nedeni, bireysel bir sürecin değil, üretim ve dolaşım sürecinin doğrudan sonucu olan toplumsal bir olgudur. Paranın para olarak işlev görmesi satışın (*C-M*) satın alıştan (*M-C*) ayrılmasına neden olur. Bu durum para teorisinde Say yasasını benimseyen Klasik ve Neoklasik teoriyi tartışmalı hale getirmiştir (Matthews, 1996: 75). Marx, Say yasasının ancak trampa ekonomisinde geçerli olacağını ortaya koymuştur. Marx’a göre parasal bir üretim biçimi olan kapitalizmde her zaman bir açık bulunacağını, satış ile satın alışın birbirinden ayrılabilceğini kabul etmiştir.

1.2.1.2.3. Sermaye Birikimi Sürecinde Sermaye Olarak Para

Marx’ın para teorisinin temel özelliklerinden birisi paranın sermaye birikimi sürecinde sermaye biçimini alması, kısacası Marx’ın analizinde sermaye para kavramına yer vermesidir. Marx’a göre,

“sermaye bir nesne değil, toplumun belli bir tarihsel oluşumuna ait bulunan belli bir toplumsal üretim ilişkisidir ve bir nesnede kendisini ortaya koyarak bu şeye belirli bir toplumsal nitelik kazandırır. Sermaye maddi ve üretilmiş üretim araçlarının toplamı değildir. Sermaye daha çok sermayeye dönüştürülmüş üretim araçlarıdır ve tıpkı altın ya da gümüşün bizatihi para olmaması gibi bunlar da bizatihi sermaye değildir. Sermaye toplumun belli bir kesiminin tekeline aldığı üretim araçlarıdır ve canlı emek karşısına bu emek gücünden soyutlanmış ve sermayedeki bu zıtlık yoluyla kişileşmiş ürünler ve iş kolları olarak çıkar” (Marx, 1990:715- 716).

Paranın sermaye haline gelmesi şu şekilde açıklanabilir. Bilindiği gibi kapitalist sistem özel tarihsel ve toplumsal bir üretim biçimidir. Bu tarihsel ve toplumsal gelişim sürecinde emek, toprak ve para metaya dönüşmektedir. Bu süreç insanların topraklarından kopmasına neden olmuş ve toprağından kopan insanlar emek güçlerini bir meta olarak satmak zorunda kalmışlardır. Emeğini para karşılığında satanların karşısında bu emeği satın alan kapitalist sınıfın oluşmasıyla, kapitalist üretim ilişkilerinin temeli atılmıştır. Sermaye sahibinin amacı para karşılığında hammadde ve emek satın alarak kar elde etmektir. Paranın burada üretim sürecini başlatan bir işlevinin olması, onu sermaye haline gelen paraya dönüştürür. Kısacası sermaye öncelikle paradır ve bu paradan para yaratabilmek için paranın metaya ($M-C-M$) dönüşmesi gerekir. Bu süreçte para metaya dönüşürken bir mübadele gerçekleşir. Ancak buradaki mübadelenin amacı eşit mübadele değeri olan bir kullanım değeri yaratmak değil, bizzat bir mübadele değeri elde etmektedir. Mübadele sonucunda bir artık değer elde edilir. Bu artık değer sermaye birikimini sağlayan karın kaynağıdır. Sermaye sahibi kapitalist üretim sürecinde parayı dolaşım sürecine emek ve üretim aracı almak için sokmaktadır. Bu emek ve sermaye ile gerçeleştirilecek üretimin tek amacı başlangıçta konulan paradan daha çok para elde etmek bir başka ifade ile artık değer elde etmektir (Marx, 1979: 308-309).

($M-C-M$) sürecinin sonunda elde edilen artık değerin kar sağlaması için kredi sisteminin de gelişmesi gerekir. Kredi sisteminin gelişmesi ile sermaye birikimi sürecinde oluşabilen parasal kısıtlamalar ortadan kalkar. Özellikle kriz dönemlerinde kredi mekanizmasının önemli bir işlevi vardır. (Ercan, 2005: 396). Üretici kredi yoluyla

üretilmemiş bir metaya karşılık finansal destek alır. Bununla birlikte kredi sisteminde bankalar dolaşım sürecindeki parayı borç verilebilir sermayeye dönüştürmektedir. Böylece banka ile ilişki içinde olan sermaye sahibi, toprak sahibi ya da emek gücü sosyal kimliklerinden sıyrılmış, birer tasarruf sahibi ya da borçlu haline gelmiştir (Shuklian, 1999: 8).

Paranın ve kredi sisteminin varlığı daha önce de belirtildiği gibi, satın alma ile satış arasındaki zaman ve mekan sınırının ortadan kalkmasını sağlar. Kredi sistemi gelecekte yaratılacak potansiyel değer zamanından önce gerçekleşmesini sağlar. Bu durum kapitalizme özgü olan aşırı üretim sorununa yol açar. Yani mal üretimi ve üretilen malın piyasada satılması arasında dengesizlik oluşur ve aşırı üretim ortaya çıkar. Bununla birlikte kriz dönemlerinde kredi sistemi küçük sermayenin tek elde toplanmasına neden olur.

1.2.1.3. Kapitalist Üretim Sisteminde Krizler

Basit mal üretiminde yer alan $C-M-C$ süreci, kapitalizmle birlikte $M-C-M'$ sürecine dönüşmüştür. Değişim değeri dikkate alındığında basit mal üretim sisteminde başlangıçta yer alan C ile süreç sonundaki C benzerdir. Kullanım değeri açısından bakıldığında ise, başlangıçtaki C 'nin sahibine sağladığı kullanım değeri oldukça azdır. Sürecin sonundaki C 'nin istenme nedeni ise, onun daha çok kullanım değeri yaratmasıdır. Kısaca basit mal üretim sisteminde kişi kendisine daha az kullanım değeri sağlayan malı çok kullanım değeri sağlayan mal ile değiştirmekte ve bu iki malın değişim değeri benzerlik göstermektedir. Buradan yola çıkarak basit mal üretiminde malın kullanım değerinin ön planda olduğu söylenebilir. Böyle bir durum basit mal üretiminde üretimin tüketim için yapıldığı anlamına da gelir. Ancak kapitalist üretim biçiminin amacı farklıdır. Marx kapitalist üretimin amacını şu şekilde ortaya koyar:

“Herşeyden önce hiçbir kapitalist ürününü kendi tüketsin diye üretmez. Kapitalist üretimden söz ederken kapitalist kendi ürününün bazı bölümlerini sınai tüketim amacıyla kullanıyor olsa bile hiç kimse kendi ürününü kendisi tüketmesi düşüncesiyle üretmez demek doğrudur. Ama burada söz konusu olan özel tüketimdir. Daha önce ürünün meta olduğu unutulmuştu. Şimdiyse

toplumsal işbölümü unutuluyor. İnsanların kendileri için ürettikleri durumda gerçekten bunalım yoktur” (Marx, 1999:483).

Kapitalizm koşullarında para mal para ($M-C-M'$) süreci geçerlidir. Burada sermaye sahibi dolaşım sürecine parası ile dahil olmakta ve para değişim sürecinde emek gücü veya üretim aracı almak üzere kullanılmaktadır. Kısaca başlangıçta yer alan M ile emek gücü veya üretim aracı olan C satın alınır. Üretim süreci sonunda elde edilen ürün satılarak mal yeniden paraya dönüştürülür. Başlangıçtaki M ile sürecin sonundaki M' kullanım değerini değil, değişim değerini gösterir. Şayet M ile M' arasında niceliksel bir fark yoksa kapitalist değişim süreci herhangi bir anlam taşımaz. Bu nedenle $M-M'=\Delta M$ pozitif olmalıdır. Marx'a göre, kapitalist verdiği değerden daha fazlasını elde etmelidir. Aksi halde sermaye ve karşısı olan emeği tanımlayan çelişkili ilişki biçiminden söz etmek mümkün değildir (Marx, 1979: 418). Süreç sonunda değişim değerinin artması kapitalist üretimin ve sermaye sahibinin temel amacıdır. Kapitalist üretim sürecinin temel özelliği sermaye sahibinin dolaşım sürecine parasını koyarak sürecin niteliğini değiştirmesidir.

Kapitalist üretim biçiminde $C-M-C$ sürecinin geçerli olmadığını söylemek doğru değildir. Gerçekte toplumun önemli bir kısmının özellikle işgücünün dolaşım süreci $C-M-C$ biçimindedir. İşgücü değişime mal ile yani kendi emek gücü ile başlar. Emek gücü satın almak için satarken, kapitalist satmak için satın alır. Ücretli emek gücü sürece mal ile başlar ve süreci mal ile tamamlarken, sermaye sahibinin sürecinin başında ve sonunda para vardır. $C-M-C$ ile $M-C-M$ arasındaki temel fark esasında budur (Aoki 2001:939). Emek gücünün kullanım değeri oldukça sınırlıdır ve emek gücü emeğini önce paraya daha sonra da bu parayı ihtiyacı olan mallara dönüştürür. Bu süreç sonunda kullanım değerinde artış sağlanmıştır. $M-C-M'$ sürecinin işgücünün dolaşımına en az basit üretim biçimine olduğu kadar uzak olduğunu söylemek mümkündür. Buradan yola çıkıldığında işgücünün üretimde motivasyon kaynağının sermaye sahibinin kar temelli motivasyon kaynağından farklı olarak kullanım değerini artırmak olduğu söylenebilir (Marx, 1999: 476; Sweezy, 1968:139). Marx bunu şöyle ifade eder.

“İşçinin yeteneğini satmakla elde ettiği değer, bu yeteneği yeniden üretmeye yeten değerdir. İşçi yeteneğini yeniden üretmek zorunda olduğuna göre,

(aksi halde aç kalır, ölür vs.) işçinin bu mübadelede hedefi olan para, başlıbaşına bir amaç değil, sadece gücünü ve varlığını sürdürmesi için gerekli maddeleri satın almaya yarayan bir araçtır. Bir başka deyişle, işçinin hedefi genel zenginliği artırmak değil, tikel bir dizi kullanım değeri artışı sağlamaktır (Marx, 1979:352).”

Sermaye sahiplerinin karı artırma amacı ile işgücünün kullanım değerini artırma yönündeki motivasyonları arasındaki farkın nedeni insan doğasının değil, kapitalist sisteme özgü nesnel koşulların sonucudur. Ortodoks iktisatçılar bu konuda iki hata yapmışlardır. Bunlardan ilki kapitalizmde herkesin kar motivasyonu içinde olduğunu varsaymış olmaları, diğeri ise, herkesin kullanım değeri yaratmak istemesidir (Sweezy 1968:140). Marx üreticiler ile tüketiciler ya da sermaye sahibi ile işgücünü aynı kabul etmenin sakıncalarını şöyle dile getirir:

“...üreticiler ile tüketicilerin kapitalist üretimde özdeş olduğunu kabul etmek, bunalımları yadsımanın bir aracıdır. ...ama gerçekte bunalımlar vardır, çünkü çelişkiler vardır. Bunalıma karşı öne sürdükleri her mantık karanlık ruhtan çekip çıkarılarak dışarı atılan bir çelişkidir ve bu nedenle bunalımlara neden olabilen gerçek bir çelişkidir. İşçilerin ürettiği şey artık değerdir. Bunu ürettikleri sürece tüketebilirler. Artık değeri üretir olmaktan çıktıkları anda tüketimleri durur, çünkü üretimleri durur (Marx 1999: 498).”

Bu açıklamaların ardından $M-C-M'$ süreci ile kriz arasındaki ilişkiyi ele alabiliriz. Yukarıda da belirtildiği gibi sermaye sahibinin amacı ΔM 'i olabildiğince artırmaktır. Sermaye sahibi ΔM ile başlangıçtaki M değerini veya $\Delta M/M$ oranını kıyaslar. Bu oran elbetteki kar oranından başka bir şey değildir ve kapitalist birikimin amacı kar oranını yükseltmektir. Kriz söz konusu olduğunda basit mal üretim sistemi için geçerli olan tanım en kaba haliyle kapitalist üretim biçimi için de geçerlidir. Yani dolaşım sürecini aksatan herhangi bir durumun basit üretim biçiminde olduğu gibi kapitalist üretim biçiminde de aşırı üretime yol açtığı söylenebilir. Kapitalist üretim biçiminin ayırt edici özelliği, ΔM pozitif değilse sermaye sahibinin üretim sürecinden M' i çekecek olmasıdır. Kısacası kar söz konusu olmadığında sermaye sahibi sermayesini üretim sürecinden

çekmekte ve krizler aşırı üretimi izlemektedir. Bir başka ifade ile, aşırı üretim karın olmamasına, karın olmaması da üretim sürecinin durarak krizlerin oluşmasına yol açar.

Bir başka durum ise, AM' deki azalma yani kar oranlarının azalmasıdır. Şayet kar oranları belli bir ortalamanın altına düşerse sermaye sahibi kar oranlarının azaldığı endüstriden para sermayesini çekecek ve başka alanda kullanmak isteyecektir. Sermaye sahibi kar oranının düştüğü alandan çektiği sermayesini başka bir alana yatırmazsa dolaşım süreci aksar ve krizler oluşur. Kısaca krizlerin oluşması için kar oranlarının azalması veya negatif olması gerekir.

Her iki durumda da kriz dışında ortaya çıkabilecek bir başka sonuç, sermaye sahibinin sermayesini elinde tutmak yerine kişisel tüketimini artırmasıdır. Şayet sermaye sahibinin tüketimi artarsa mal talebi değişeceği için dolaşım sürecinde aksama olmayacağı söylenebilir. Ancak belirtmek gerekir ki, sermaye sahibinin tüketimini artırması, üretimin amacını değişim değeri yaratmaktan, kullanım değerini artırmaya dönüştürür. Bu noktada Marx'ın şu uyarısını dikkate almak gerekir. Marx'a göre, kapitalist üretimin amacı doğrudan doğruya değişim değeri yaratmaktır. Çünkü ancak bu yolla artık değeri artırmak mümkün olmaktadır. Bu nedenle sermaye sahibinin, elinde kalan sermayesini kişisel tüketime yatırması düşük bir ihtimaldir ve her şeyden önemlisi kapitalizm koşulları ile tutarlı değildir (Sweezy, 1968: 143). Kısaca kapitalist üretim biçiminde dolaşım sürecinde aksamanın nedeninin karın ortalama veya alışılmış seviyesinin altında olması olduğu söylenebilir.

1.2.1.4. Parasal Ekonominin İstikrarsızlığı ve Yapısal Dengesizlik

Daha önce de belirtildiği gibi ortodoks iktisatçılar kapitalist mekanizmanın uyum içinde çalıştığına ve dengeli yapısına inanmışlardır. Denge kavramını bir tarafa bırakarak kapitalizmi dengesizlikten yola çıkarak inceleyen iktisatçıların başında Marx, Schumpeter ve Keynes gelmektedir. Bu üç iktisatçının birleştiği önemli bir nokta, sistemdeki dengesizliğin yapısal dengesizlik kavramıyla yani sistemin kendi içsel dinamiklerine bağlı olarak açıklanmasıdır. Bu üç yazarı geleneksel görüşten ayıran temel nokta, büyüme ve dalgalanmayı etkileyen güçleri ele alış biçimleridir. Büyüme ve

dalgalanma, iktisadi analizde kısa ve uzun dönem ayrımının yapılmasına neden olur (Vercelli, 1983:279).

Parasal ekonominin istikrarsızlığı veya yapısal dengesizliği kısa ve uzun dönem analizi ile yani dalgalanma ve büyüme arasındaki geri bildirimlerle ilişkilidir. Bilindiği gibi kısa dönem analizi denilince akla Keynes gelmektedir. Burada Keynes'in bu çalışmanın konusu dışında olduğunu ancak, Keynes'in analizine konunun anlaşılmasına yardımcı olması bakımından değinmek gerektiğini belirtmek gerekir. Çünkü parasal ekonomi sözkonusu olduğunda Keynes'e değinmeden geçmek pek mümkün değildir.

Dengesizlik, sistemin davranışında ve doğasının bir gereği olarak meydana gelen herhangi bir bozulmadan kaynaklanır. Dengesizliği dinamik ve yapısal dengesizlik olarak ayıracak olursak, dinamik dengesizliğin sistemin denge davranışından uzaklaşması olduğunu, yapısal dengesizliğin ise, sistemdeki niteliksel değişimlerden kaynaklanabildiğini söylemek mümkündür. Parasal ekonomideki dengesizlik niteliksel değişimi içeren yapısal dengesizlik biçimindedir. Keynes kapitalizmde yaşanan kısa dönem dalgalanmaları araştırmıştır. Keynes ekonominin tam istihdam dengesinin ancak tesadüfi bir durum olduğunu ve her denge durumunun farklı bir iktisadi politikaya dayandığını ortaya koymuştur. Kayan denge kavramını bulduğumuz Keynes'in analizinde dengesizliğin nedeni, farklı iktisadi politikaların ekonominin fonksiyonel yapısını değiştirmesidir. Bu fonksiyonel yapıda tüketim eğilimi, sermayenin marjinal etkinliği ve likidite tercihi ve faiz oranı kavramlarını bulmak mümkündür. Örneğin para politikası araçları bu kavramlar yoluyla sistemin fonksiyonel yapısını kalıcı biçimde değiştirmektedir. Bu kalıcı değişim kısa dönemde niteliksel değişime yol açtığı için iktisadi yapıda meydana gelen değişim yapısal değişim olarak görülür (Vercelli, 1983:285; Germer, 1998:12).

Marx'ın analizine bakıldığında ise, analizin merkezinde zaten sistemin içsel unsurlarına bağlanan yapısal dengesizlik olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte, paranın hem kurumsal yapısı hem de kredi yaratma rolü Marx'ta yapısal dengesizlik açısından önemlidir. Sermayeyi paradan başlamadan analiz etmek mümkün değildir. Gelişmiş ekonomilerde parasal dolaşım süreci *M-C-M* olarak ele alınır ve burada hem kriz hem de yapısal dengesizlik söz konusudur. Para, satın alma ile satışı birbirinden ayırmakta

ve böylece kapitalizmde yapısal dengesizliğe yol açmaktadır. Bu durum paranın servet saklama işlevi ile ilgilidir. Bununla birlikte kredi, kriz ve büyüme arasındaki ilişkide rol alan önemli bir değişkendir. Kredi üretken güçlerin gelişimini sağlar.

Özetleyecek olursak, Marx, iktisadi gerçekliği tanımlarken kalıcı güçlerin yani uzun dönem etkisini araştırmıştır. Kapitalizmin dengesizliğini ortaya koyan kavram, yapısal dengesizliktir. Ekonomide meydana gelen aksaklıklar içsel ve dışsal olabilir. Marx'ın analizi yapısal dengesizliği sistemdeki içsel aksamalara bağlaması ve bu aksamaların iktisadi dalgalanmaların hem nedeni hem de sonucu olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Marx, kapitalizmin istikrarsız doğasında paranın rolünü ve parasal krizleri inceleyip değerlendirdiği gibi, reel gelişmelerin yol açtığı krizleri de incelemiştir. Marx'ın reel kriz teorileri aşağıda sunulup değerlendirilmektedir.

1.3. MARX VE REEL KRİZ TEORİLERİ

Toplam üretim sermaye, işgücü ve doğal kaynaklar tarafından gerçekleştirilirken, üretim faaliyetini esas olarak iki toplumsal sınıf, sermaye sahipleri ve işçiler arasındaki ilişkiler belirler. Üretim süreci sonunda elde edilen ürün sermaye sahibi ve işçiler arasında bölüşülmektedir. Bölüşümün nasıl olacağı ya da bu iki sınıfın toplumsal ürünün ne kadarını elde edeceği sorunu, iki sınıf arasında çatışmaya yol açar. Bu çatışmalar bölüşümü ve dolayısıyla iktisadi değişmeyi etkiler. Buradan yola çıkıldığında kapitalizmin bölüşüm ve birikim nedeniyle değişmeye açık dinamik bir doğası vardır denilebilir. Sosyal sınıflar olarak da tanımlanan sermaye sınıfı ve işçi sınıfı üretim sürecinde bölüşüm nedeni ile birbirine karşı konumlanmış durumdadırlar; yani aralarında üretim nedeni ile doğan ilişki, esasında çıkar çatışmasına dayanmaktadır. Bu çatışmalar krizlerin temel nedenidir. Bu açıdan her ne kadar iktisadi boyutu ön planda gibi görülse de Marx'ın kapitalist sistem analizinin ve kriz konusunda görüşlerinin sınıflar arasındaki ilişki noktasında meselenin sosyal boyutu ile paralel gittiğini bir kez daha vurgulamak gerekir. Bu nedenle Marx'ta kritik sorun, sistemin üretimi ve yeniden üretimini bu sınıfsal çatışmaya rağmen nasıl devam ettirebildiği veya devam ettirip ettiremediği sorunudur.

İktisadi düşünce literatüründe kapitalist yeniden üretim süreci ile ilgili olarak üç temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki ve en yaygın olanı, kapitalizmin kendi kendini otomatik olarak yeniden üretebildiğidir. Bu dengelenme durumu Neoklasik okulda olduğu gibi kendiliğinden olabileceği gibi, Keynes’de olduğu gibi müdahale yoluyla da sağlanabilir. Ancak her ikisinde de ortak olan kapitalizmin dengeye gelebildiğidir. Yani, ister kendi kendine otomatik olarak dengeye gelsin, isterse de müdahaleler gereksin, kapitalizmin sürekliliği söz konusudur. Bu nedenle bu teorilerde sistemdeki aksaklıklara rağmen, kapitalizmin sürekliliği temel kabul olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada krizler sistemin devamlılığı açısından sorun teşkil etmemekte, sadece sistemin düzenliliğini bozmaktadır. Neoklasik okul, düzensizliğin sağlanabilmesi için, sistemin kendi kendine bırakılması gerektiğini, Keynes müdahaleyi önermiştir.

Bu görüşleri daha ayrıntılı ele alacak olursak, bilindiği gibi Neoklasik okul, kapitalist sistemi kendiliğinden dengeye gelebilen, etkin ve uyumlu bir sistem olarak tanımlamıştır. Adam Smith ile başlayan bu düşünce ortodoks teorinin temel kabulü olmuştur. Sistemde ortaya konulan temel çelişki, ya da çözülmesi gereken temel mesele, insan ihtiyaçlarının sonsuz, kaynakların sınırlı olmasıdır. Bu çelişki doğal kanun olarak görülmüş ve insan doğası ile fiziksel doğa karşı karşıya gelmiştir. Böylece ortaya çıkan rekabet ve bencillik bu çelişkinin çözümü olarak önerilmiştir. Rekabet ve bencillik (buna bireysel çatışma da diyebiliriz) kapitalizmin kendini en etkin biçimde üretmesini sağlayan araçlar olmuştur. Herkesin kendi çıkarı için rekabet etmesi ile bireysel ve toplumsal uyumun sağlanacağı düşüncesi ortodoks görüşün temel kabulü olmuştur.

Dengeli büyüme ve statik yapı gibi unsurlar bu uyumun vazgeçilmez kavramlarıdır. Sistem kendiliğinden dengeye ve optimal koşullara ulaşsa da sistemde zaman zaman düzensizlikler meydana gelmektedir. Ortodoks gelenek kriz gerçeğini teoriye zarar vermeden, yani krizleri teorik bir sorun haline getirmeden açıklamaya çalışmışlardır. Bunun iki yolu vardır. Bunlardan ilki, krizleri üretim sürecinde dışsal kabul edilen faktörlere bağlamaktır. Bu görüşe göre krizler sistemin hatası değildir; aksine sistemi belli aralıklarla aksatan olayların bir sonucudur. Bu açıklamaya rağmen krizleri açıklayacak başka argümanlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu argümanların başında daha önce de belirtildiği gibi iş çevrimleri (*business cycles*) gelmektedir. Bu kavramın

ayrıntısına girmeden, kavramın ordodoks teoride krizi açıklamaya ve ortadan kaldırmaya yarayan bir araç olarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Bununla birlikte uyum sürecinde bazı problemler çıkabilir. Probleme neden olan unsurlar sistemin kendi içsel işleyişinden kaynaklanır ve çevrimler (*cycles*) oluşur. Bu çevrimler Ortodoks teoride, düzenli gelişmede küçük sapmalar olarak görüldüğünden, sistemin kendini yeniden üretmesini engelleyecek nitelikte değildir. İş çevrimleri düzenli gelişmenin sağlanmasına yardımcı olan doğal gelişmeler olarak kabul edilir. İş çevrimlerini açıklayan teoriler krizin nedenlerini, kapitalist üretim sürecinin dışındaki unsurlara bağlamaktadır.

Görüldüğü gibi Neoklasik teoride kapitalist sistem kendini yeniden üretebilmekte ve sürekliliğini koruyabilmektedir. Kapitalist sistemin sürekliliğini koruyamayacağı ve yerini bir başka sisteme bırakacağı yönündeki görüşler ve bunu destekleyen kriz teorileri ilk kez Marx tarafından ortaya atılmıştır. Marx, kapitalist sistemin devamlılığının sağlanamayacağı ve sistemin bir noktada çökeceği görüşünü savunur.

Marx yaşamı boyunca vermiş olduğu eserlerinin hepsinde krizden bahsetmiştir. Marx'ın kriz konusunu ele aldığı ilk çalışması ticari krizleri konu alan *Komünist Manifesto* (1994) dur. Benzer konular son çalışması olan ve yaşarken basılan *Kapital* (1990), adlı eserin I. Cildinde de yer almaktadır. Marx'a göre kapitalist topluma özgü çelişkili davranışlar sistemde dönemsel dalgalanmalara yol açmakta ve endüstrileri krize sokmaktadır. Bununla birlikte *Kapital III* (1991) ve *Artık Değer Teorilerinin* (1999) II. cildinde kriz konusu daha ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ancak bu çalışmalarda kriz konusunun tam ve sistematik açıklamasının yapıldığını söylemek mümkün değildir. Bunun esas nedeni kriz olgusunun oldukça karmaşık bir doğaya sahip olmasıdır. Bilindiği gibi pek çok iktisadi güç, krizleri etkilemekte ve krizlerden etkilenmektedir. Bu karşılıklı etkileşim konuyu karmaşık hale getiren başlıca nedendir.

Marx'ın reel kriz teorisi denilince literatürde farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu durumun nedeni kriz konusunun Marx tarafından tamamlanmamış bir konu olmasıdır. Pek çok Marxist iktisatçı bir yandan Marx'ın analizini geliştirmeye çalışırken bir yandan da kendi aralarında konunun önemi ve anlamı noktasında çatışmalar

yaşamışlardır. Reel kriz teorileri incelenirken, Marx'ın yazdıkları yanında Marx'ın kriz teorilerini değerlendiren belli başlı yazarlar ve çalışmaları da ele alınacaktır.

Marx'ın kriz teorilerini iki genel başlık altında toplamak mümkündür. kapitalist üretim Bunlardan ilki kar oranlarının azalmasına bağlı olan krizler, diğer ise gerçekleşme (*realization*) krizleridir. Kar oranlarının azalmasına bağlı olan krizleri, “kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası (*The Law of the Tendency Fall in the Rate of Profit*),” ve “kar sıkışması (*profit squeeze*)” teorisi başlıkları altında incelemek mümkündür. Gerçekleşme krizleri içinde ise, “sektörler arası uyumsuzluk (*disproportionality*) teorisi” ile “eksik tüketim (*underconsumption*) teorileri” yer almaktadır.

1.3.1 Kapitalist Üretim Sisteminde Krizlerin İki Farklı Biçimi

Krizlerin nedenleri ele alınırken öncelikle yapılması gereken, kar oranlarını azaltan faktörlerin tespit edilmesidir. Sermaye birikimi süreci zaman zaman kar oranlarının azalmasına yol açmaktadır. Kar oranlarının azalma eğilimini ortaya koymak için Marx'ın değer teorisini anlamak gerekir. Basit mal üretimi sisteminde gereğinden fazla mal üretimi piyasa fiyatının düşmesine yol açmakta ve böylece kar oranlarını düşürmektedir. Bu durum aynı anda birden çok endüstride oluştuğunda, kar oranlarında azalma nedeniyle sistem krize girer. Buradan yola çıkıldığında, basit mal üretiminde kar oranlarındaki azalmanın, malın değerinden satılmamasına bağlı olduğunu, yani dengesizliğin sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Kapitalist üretim sisteminde krizler “kar oranlarının azalmasına bağlı olan krizler” ile “gerçekleşme krizleri” (*realization crises*) olmak üzere iki farklı biçimde karşımıza çıkar. Kar oranlarının azalmasına bağlı olarak ortaya çıkan krizleri “kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası” ve “kar sıkışması teorisi” başlıkları altında incelemek mümkündür.

1.3.1.1 Kar Oranlarının Azalmasına Bağlı Olan Krizler

Sermaye sahibi açısından bakıldığında, kar oranlarında azalmanın kaynağı değil, kendisi önemlidir. Ancak sistemi krize sokan nedenleri anlamak için kar oranlarındaki azalmanın kaynağına da inmek gerekir. Kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasında, artık

değer oranı, ile sermayenin organik bileşimi iki önemli kavram olarak karşımıza çıkar. Gerçekleşme krizlerinde ise, mal talebinde azalma yani talebin malları satın almaya yetecek kadar büyük olmaması önemlidir. Her iki teoride de önemli olan karın azalması ve karı azaltan faktörlerin ortaya konulmasıdır. Bu nedenle aşağıda ilk olarak kar oranlarının azalmasına bağlı olan kriz teorileri incelenecektir.

1.3.1.1.1. “Kar Oranlarının Eğilimsel Düşüş Yasası”

Kapitalist gelişme süreci içinde Marx’ın (1991), kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası, sosyal emeğin artan verimliliğine ve artık değer oranının artmasına dayanır. Marx’ta kar oranlarının azalma eğilimini incelemek için, değeri, artık değer oranını ve sermayenin organik bileşimini tanımlamak gerekir.

Marx, artık değeri şöyle tanımlar:

“Artık değer eşdeğerden yüksek olan değerdir. Eşdeğer tanımı gereği değer kendi kendisi ile eşitliği ifade eder. Dolayısıyla artık değer asla eşdeğerden doğamaz; ilk kaynağı dolaşım da olamaz, kaynağı o halde bizzat sermayenin üretim süreci olmalıdır” (Marx, 1979:420-421).

Kapitalist sistemin özünde karı artırma çabası vardır, yani sistemin devamlılığı için karın artması gerekmektedir. Karlılık sorununun iki önemli boyutu vardır. Bunlardan ilki, karın kaynağının ne olduğu diğeri ise miktarını neyin belirlediğidir. İlkine Marx, emek sürecini tanımlayarak açıklık getirir. Marx’a göre, tüm toplumlarda ortak sorun, insan ihtiyaçlarının karşılanmasıdır ve bu ihtiyaçlar toplumsal emek zamanının dağılımını gerektirir. Toplumsal emeğin dağılımı tüm toplumların temelini, artık emek kavramı da sınıflı toplumun temelini oluşturur. Sınıfsal ilişkiler artık emek ve onun ürettiği artık değer tarafından şekillenir. Pek çok toplumda toplumsal emek zamanının dağılımı ve artık emeğin ortaya çıkışı, geleneklere, yasalara ve statükoya bağlı iken, kapitalist toplumda bireysel sermaye sahiplerinin artık değer elde etme girişimine bağlıdır. Bu nedenle Marx’a göre, emek zaman ve artık değer kapitalist toplumun hareket yasalarını düzenleyen unsurlardır.

Marx yapıtı *Kapital'in I. Cildinde* (1990), kapitalist sistemdeki toplumsal ilişkilerin temel karakteri ile ilgilenmekte ve bu toplumsal ilişkileri emek değer teorisi ile açıklamaktadır. Marx'a göre, kapitalist üretimle birlikte değişim ilişkisi sonucu, mallar ve onların üreticileri arasında dolaylı ilişkiler doğar. Dolayısıyla Marx'ın amacının, soyutlama yaparak mallar ve üreticiler arasındaki bu dolaylı ilişkilerin niteliğini belirlemek olduğunu söylemek mümkündür. Meek (1974), Marx'ın mal üretimine ve değişime yönelik tarihsel ve toplumsal yaklaşımını, kullandığı soyutlama yönteminin bir sonucu olarak görmektedir.

Kapitalist sistemde servet üretilen malların toplamına bağlıdır ve Marx analizine “mal” (*commodity*) kavramını tanımlayarak başlar. Marx'a göre mal, piyasada satılmak üzere üretilen bir şeydir ve her şeyden önce malın bir kullanım değeri ya da faydası vardır. Malların insan ihtiyaçlarını giderme özellikleri onu faydalı kılar. Faydalı mallar birbiri ile değiştirildiği anda aralarında nicel bir ilişki doğar ve bu nicel ilişki değişim değeri olarak adlandırılır (Marx, 1990 ve Hunt, 1992). Görüldüğü üzere, Marx'ta malların kullanım ve değişim olmak üzere iki farklı değeri bulunmaktadır.

Marx'a göre, malların kullanım değerini oluşturan özellikleri tüm toplumlarda aynıdır. Bir mal ister köleci ister kapitalist toplumda üretilsin, malın niteliği aynı olduğu sürece aynı kullanım özelliğe sahip olmaktadır. Bu sebepten dolayı, Marx'a göre, malın değerini fiziksel ve kimyasal özellikleri ile ilişkilendirmek anlamlı değildir. Marx'a göre, malın kullanım değeri niteliksel bir özellik gösterirken, değişim değeri niceliksel özellikler gösterir. Bununla birlikte değişilen mallar arasında değişim değerinin oluşabilmesi için, her iki malda da ortak bir unsurun olması gerekir. Marx'ın analizinde kullanım değeri ya da fayda, değişimde esas alınmadığına göre, değişime tabi olan malların özellikleri değil, bu malı üretenlerin malı üretmek için harcadıkları doğrudan veya dolaylı emek, malların ortak değerini oluşturur. Kısacası malların değişiminde esas olan unsur, üretime katılan emeğin kendisidir. Böylece Marx'a göre, değişilen her iki malda olması gereken ortak unsur, emek olarak belirlenmektedir (Marx, 1990: 142).

Marx, kullanım değeri yaratmak için harcanan emeği, somut emek olarak adlandırır. Ancak mallar birbirleriyle değiştirilmeye başlandıkları anda, soyut insan emeğine dönüşürler. Bu durumda bir malın değişim değeri, soyut insan emeğinin bir parçasıdır.

Kısacası Marx'ta, kullanım değeri, değişim değerinin maddi taşıyıcıları iken değişim değeri, bir nicel ilişki olarak zamana ve yere göre değişen bir ilişki biçimi olarak tanımlanır.

Marx'ta değerın ortak unsurunu oluşturan emek, tekdüze (uniform) emek gücü harcaması olarak ele alınır. Böyle olunca, emeğin niteliksel farklarından dolayı oluşacak değişiklikler analizin dışında kalmaktadır (Howard, 1983: 27). Marx, bir toplumun ürettiği tüm malların toplam değerinde somutlaşan toplam emek gücünün de, farklı nitelikler içermeyen emek gücü olarak kabul edilebileceğini söyler. Çünkü emek gücü bir çok birimden oluşmasına rağmen bu birimlerin “toplumsal ortalama emek gücü” nitelikleri aynı olduğu sürece, aralarında fark olmayacaktır Bir toplumun ürettiği tüm malların toplam değerinde somutlaşan toplam emek gücü emek birimlerden oluşmaktadır. Bu birimlerin her biri toplumsal ortalama emek gücü niteliğini taşır. Dolayısıyla Marx'ta toplumsal olarak gerekli emek zaman, soyut emek olarak ortalama hünere becerisi ve yoğunluğu ile bir malı elde etmek için gerekli zaman olarak tanımlanır (Marx, 1990: 129).

Marx, “herhangi bir malın değerinin büyüklüğünün, toplumsal olarak gerekli emek miktarı ya da onun elde edilmesi için toplumsal bakımdan gerekli emek zaman tarafından” belirlendiğini söyler (Marx, 1990: 51). Bu durumda eşit nicelikte soyut emek içeren ve aynı sürede üretilen malların değeri aynı olmaktadır. Dolayısıyla malların üretimi için gerekli emek zaman sabit tutulduğunda, malın değeri sabit kalırken, emeğin verimliliği değiştiğinde değeri de değişecektir. Marx, emeğin verimliliğinin, ortalama beceri düzeyi, üretimin toplumsal örgütlenmesi, üretim araçlarının boyutları ve etkinliği ile fiziksel koşullar tarafından belirlendiğini söyler (Marx, 1990). Emeğin verimliliği ne kadar büyükse, o malın üretimi için gerekli emek zaman da o kadar az olacaktır. Bu durumda bir malın değeri, malın içerdiği emek miktarı ile doğru orantılı iken emeğin verimliliği ile ters orantılıdır denilebilir.

Buradaki ortalama kavramı pek çok üretim süreçlerinin karşılaştırılması anlamına gelir ki, emek burada sosyal bir nitelik kazanır. Marx'ın analizinde genelleştirilmiş bir değişim sisteminde, üretim süreçleri birbiri ile ilişkilendirilir ve soyut insan emeğine

indirgenir. Bir başka ifade ile insanlar arasındaki ilişki mallar arasındaki ilişki biçimini alır ve toplumsal bir nitelik taşır (Glick ve Ehrbar, 1986:464–465).

Marx *Kapital'in I. Cildinde* (1990), değer teorisi ile birlikte, kapitalist bir üretim biçiminde ortaya çıkan artık değerın ya da karın kaynağını da açıklar. Marx, emek gücü ile (üretimde kullanım değeri yaratan emek), emeğin kendisini (insan enerjisi harcaması) birbirinden ayırır. Marx'a göre, kapitalist sistemde emek gücü (*labor power*) piyasada satılan herhangi bir mal gibidir ve sermaye sahibi bu malı kendi değerinden satın alabilmektedir. Ancak sermaye sahibi emek gücünü satın alırken ona değeri kadar, yani emeğin, emek gücünü yeniden üretmesi için gerekli malların değeri kadar ücret öder. Kısacası sermaye sahibi emeği emek gücünü yeniden üretebilmesi için gerekli olandan fazla çalıştırabilir. Aradaki fark kadar zaman, artık zaman, bu artık zaman içinde harcanan emek, artık emek ve bu zaman içinde yaratılan değer de artık değer olarak adlandırılır (Marx, 1990:418; Tanyeri, 1984: 65). Bir başka ifade ile artık değer, üretilen toplam değer ile emek gücünün değeri arasındaki farktır. Böylece Marx'ın, değer teorisinden yola çıkarak artık değeri açıkladığını söylemek mümkündür. Artık değer, emeğin üretim sürecinde yaratılmakta, gerçekleşmesi dolaşım sürecinde tamamlanmaktadır. Bir başka ifade ile, kapitalist üretimde, üretim ve dolaşım süreçleri birbirini tamamlayarak artık değerin yaratılmasına sebep olmaktadır.

Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak, kapitalist üretimde malların değerinin üç bileşenden; sabit sermaye (c), değişken sermaye (v) ve artık değer (s)'den oluştuğunu söylemek mümkündür. Böylece Marx'ın değer denklemi, $(ci+vi+si)$ biçiminde ifade edilebilir. Marx'ın analizinde bu üç değer bileşeninden bazı oranlar türetilmiştir. Bunlardan ilki, artık değer oranıdır. Bu oran, artık değerin (s), değişken sermayeye oranı (s/v) olarak tanımlanır. Artık değer oranı değerler cinsinden toplumdaki gelir bölüşümünü vermektedir (Marx, 1990: 320-321; Divitçioğlu, 1976:45). Değerler cinsinden ifade edilen bir başka değişken kar oranıdır ve kar oranı ($s/c+v$) biçiminde gösterilir. Yani kar oranı, artık değerin değişken ve sabit sermaye toplamına oranıdır. Bir başka oran ise, değer cinsinden, sabit sermayenin değişken sermayeye oranı olarak tanımlanan, sermayenin organik bileşimidir ve (c/v) ile gösterilir.

Kar oranının pay ve paydası değişken sermayeye bölündüğünde, kar oranı,

$$[(s/v) / (1+(c/v))] \quad (1.1)$$

biçiminde ifade edilebilir.

Eğer ekonomide artık değer oranı (s/v) sabit varsayılırsa, sermayenin organik bileşimi arttıkça kar oranı azalacaktır.

Marx kar oranlarının eğilimsel düşüşünü *Kapital'in III. Cildinin üçüncü bölümünde* ortaya koyar. Dumenil (1990), sermayenin içsel ve dışsal belirleyicilerini mantıksal olarak birbirinden ayırmıştır. İçsel belirleyiciler veri toplumsal yapının ilişkileri açısından önemlidir. Tarihsel gelişim göz ardı edildiğinde bu değişkenler sabittir. İçsel değişkenler Marx'ın kapitalist üretim biçimini oluşturan değişkenlerdir. Buna karşın dışsal değişkenler toplumun değişemeyen yapısına bağlı olmayan ilişkiler veya olaylardır. Örneğin kapitalist sömürü, artık değer kapitalist sistemin içsel değişkenleri iken, çalışma gününün uzunluğu, emeğin pazarlık gücü gibi kavramlar dışsal değişkenleridir (Ioakimoglou ve Milios, 1993: 82-83).

Kar oranı iki değişkene bağlıdır. Bunlardan biri artık değer oranı, diğeri ise, sermayenin organik bileşimidir. Marx'ın yukarıdaki tanımı dikkate alındığında artık değer, artık ve gerekli emek arasındaki ilişkiye bağlıdır. Bu tek yönlü analizde herhangi bir hata yoktur. Doğa bilimlerinde sıkça kullanılan analitik yöntemin bir sonucudur. Bu yöntem, diğer değişkenler sabit iken, bir değişkenin başka bir değişkendeki değişimin etkisi ile nasıl değiştiğini araştırır.

Marx'a göre, kar oranları kapitalist gelişme ile birlikte azalma eğilimi gösterir. Bunun nedeni sermayenin organik bileşiminin artık değer oranından daha hızlı artmasıdır. Marx, *Kapital'in (1991)*, 3. cildinin “Kar Oranlarının Eğilimsel Düşüş Yasası” adlı bölümünde kriz ile kar oranlarının azalması arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Marx kar oranlarının azalma eğilimini iki farklı nedene bağlar. Bunlardan ilki ücretlerdeki artışa bağlı olarak artık değer azalması, diğeri ise, belli koşullar altında malların değerinden satılmasının mümkün olmamasıdır. Her iki faktör de sistemi krize sokmakta ancak Marx'a göre kar oranlarını azaltan temel etkenin tam olarak hangisi olduğunu tespit etmek pek mümkün olmamaktadır. *Kapital I'in (1990) 6. bölümünde* Marx kar

oranlarının azalma eğilimini sermaye birikimi sürecinde emeğe olan talebin artması ile açıklar.

Marx, artık değer oranını sabit kabul edip, sermayenin organik bileşimi ile kar oranı arasındaki ilişkiyi *Kapital 3'(1991), 15. bölümünde* ele almış ve burada kar oranlarının azalma eğilimini ortaya koymuştur. Emek verimliliğindeki artışın sermayenin organik bileşimini artırdığını, ve artık değer oranı sabit iken kar oranlarının düştüğünü iddia etmiştir. Marx'ta azalan kar oranları ortaya çıkabilecek mutlak bir sonuçtan ziyade bir eğilimdir. Marx kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasında, üç temel güçten bahsetmektedir. Bunlardan ilki, artık değer oranının artmasıdır. Şayet sermaye sahibi veri zamanda işgücünün ürettiğini iki katına çıkartabilirse, her mal daha az emek içerecek ve maliyeti azalacaktır. Şayet bu mallar işgücünün yaşamını sağlayan geçimlik mallar sepetinde ise, işgücü kendi yaşamı için gerekli malları üretecek ve kalan zaman artık değer üretimine ayrılacaktır. Kısaca emeğin, kendi emek gücünü yeniden üretmesi için gerekli malların üretimine ayrılan zaman azaltılırsa, artık değer üretimine daha çok zaman kalacaktır. İkinci olarak Marx, malların ortalama olarak kendi değerinden satıldığını varsayar. Emek gücünün değerini sınıf mücadelesi belirlemekte ve bu değer tarihsel ve etik bir unsur olarak görülmektedir. Ücretleri azaltmak kar oranlarının artırılmasında önemlidir. Bunun yolu ise, işgücüne daha az ürettirmek değil, daha az ödeme yapmaktır. Kar oranlarının azalma eğilimi önüne geçebilecek üçüncü unsur ise, sabit sermaye mallarını ucuzlatmaktır. Emeğin verimliliği artırılarak yani daha ileri teknikteki makinalarla işgücünün daha az çalışıp daha çok mal üretmesi sağlarsa, üretim daha az zaman aldığı için maliyet düşer. Sabit sermayenin ucuzlatılması endüstrinin gelişmesine bağlıdır. Bu üç unsur dikkate alındığında, kar oranlarını azaltan etkenlerin aynı zamanda kar oranlarının azalma eğiliminin etkisini azalttığı da söylenebilir.

Marx'ın kar oranlarının azalma eğilimi göstereceği görüşüne pek çok eleştiri gelmiştir. Bunlardan birisi, sermaye sahibinin hiçbir zaman kar oranını azaltacak üretim tekniğini seçmeyeceğidir. Bu yaklaşım *Okishio Teoremi* olarak ortaya konmuştur. Marx kapitalizmde sermaye sahipleri arasındaki rekabetin maliyeti azaltan teknik seçimi yapmayı gerektirdiğini ortaya koyar ve kar oranlarının bu nedenle azalmacağını ifade eder. Bir başka eleştiri de bazı Marksist iktisatçının ortaya koyduğu gibi (C/V)

oranındaki artışın ampirik olarak mümkün olmadığıdır. C üretim araçlarının değeri, V de canlı emek gücünün değeri ise, bunların parasal değeri, K ve Y olacaktır. K üretim araçlarının parasal değeri, Y net ulusal üründür. İstatistiksel çalışmalar K/Y olarak tanımlanan sermaye çıktı oranının uzun dönemde sabit olduğunu, yani (C/Y) 'nin artmadığını göstermektedir. Ancak bu istatistiklerin nasıl oluşturulduğu ya da nesnelliği konusunda şüpheler vardır.

Robinson (1969) ise, kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasını, içerdiği totolojiden ve değer teorisine olan inançsızlığından dolayı kabul etmez. Robinson'a göre, sermayenin organik bileşimini üç unsur değiştirmektedir. Bunlardan ilki, durgunluk dönemlerinde istihdam düzeyinin sabit sermaye değişmezken azalması, diğeri, kapasite kullanım derecesine bağlı olarak sermaye/emek oranının artma eğilimi göstermesidir. Son unsur ise, teknolojik gelişmedir ve teknolojik gelişme ile, faiz ve ücret oranındaki değişme sermayenin organik bileşimini (C/V) her iki yönde değiştirir. Kar oranlarının genel eğiliminin azalma yönünde olduğu kabul edilse bile, Robinson Marx'ın kapasite kullanımını göz ardı ederek bu sonuca ulaşmasını doğru bulmaz. Marx, belli bir sermayenin kapasitesinin teknik koşullarca belirlendiğini kabul etmektedir. Bununla birlikte Marx faiz oranlarının sermaye yapısında etkili olmadığını kabul etmiştir. Ücret oranları ise, dolaylı yoldan sermaye yapısını etkilemektedir. Robinson bu gibi unsurları göz ardı ederek sermayenin organik bileşimindeki değişimin yönünü belirlemenin ve dolayısıyla kar oranlarındaki azalma eğilimi ortaya koymanın doğru olmadığını belirtmiştir (Aktaran Kerr, 1998: 301-302).

Marx'ın kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası ile ilgili belirtilmesi gereken önemli bir nokta, yasanın politik içeriğidir. Özellikle yasanın politik yönünü ön plana çıkaran görüşlere göre, sınıfsal çatışmalar, krizin zamanlamasını etkileyen önemli bir unsurdur. Krizler değişim ortamı yaratan durumlardır. Bu nedenle Marx'ın çalışmalarından yola çıkarak teori ve pratik arasında önemli bir ilişki kurmak mümkündür.

Mattick (1969), kapitalizmin hareket yasalarının insan ilişkileri kadar piyasa ilişkileri tarafından belirlendiğini ortaya koyar. Buradaki piyasa ilişkileri kar ve fiyatlar yoluyla düzenlenen ilişkilerdir. Mattick de Grossman gibi, krizlerin devrime yol açan koşullar yarattığını ve sınıf kavgalarının bu devrimci fırsatların yönünü belirlediğini ortaya koyar.

Mattick'in görüşleri daha sonra şu şekilde gelişmiştir. Fiyat ve kardaki değişimler krizin göstergesi ise, krizin nedeni bu iki etken olarak görülebilir. Benzer biçimde kardaki azalmanın nedeni, yükselen ücretler de olabilir. Bu durumda karı azaltan bir başka etken olan ücretler nedene dönüşmüştür. Benzer ilişkiler, bunalım, artan işsizlik, enflasyon, devlet harcamalarında artışlar ve sınıf kavgaları için de konulabilir.

Bir taraftan yoğun eleştiriler alırken, diğer taraftan politik yönü dolayısıyla pek çok Marksist iktisatçının üzerinde önemle durduğu kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasının önemi, Marx'ın da belirttiği gibi, kar oranları azaldığında karın toplam miktarındaki büyümenin de azalmasıdır. Bu noktada yeni yatırımlar gerçekleştirilemeyecek ve dolayısıyla krizler meydana gelecektir. Krizler güçsüz sermaye sahiplerinin piyasadan çekilmesine, güçlü olanların ise mallarını düşük fiyattan satmalarına yol açar. Bununla birlikte artan işsizlik dolayısıyla işgücü güçsüzleşecek ve reel ücretler azalma eğilimine girecektir.

Karın azalması, sermayenin iç işleyişi sonucu meydana gelir ve sermaye sahiplerinin birbiri ile rekabeti sonucu verimliliği artırma istekleri nedeni ile karşımıza çıkar. Çünkü sermaye sahiplerinin verimlilik artırma isteği, teknolojik yeniliklerin yapılmasına ve daha gelişmiş makinelerin üretim sürecine dahil edilmesine yol açmaktadır. Emeğin makinalaşma yoluyla verimliliğinin artırılması değişken sermayenin sabit sermayeye göre oranını azaltabileceği gibi artırabilir de. Değişken sermayenin sabit sermayeye göre azalması, artık değer oranı sabit iken toplam kar artsa bile kar oranlarını azaltır. çünkü toplam sermaye değer üretmeyen sabit sermaye tarafından ölçülür. Azalan kar oranı, sermaye sahibinin aynı miktar kar elde etmek için daha fazla yatırım yapması anlamına gelir. Bu durumda sermaye sahibi yüksek kar elde etmek için maliyetleri azaltma yoluna giderek özellikle emeğin ücretini azaltarak sömürü oranını artırmaya çalışacaktır.

Bu noktada belirtilmesi gereken iki husus vardır. İlki kapitalist sistemin insan ihtiyaçlarını karşılamaya dönük bir sistem olmayıp tamamen karı artırmaya dönük bir sistem olmasıdır. Kar oranları azaldığı zaman ortaya çıkan krizler işgücünün düşük ücretler ve kötü yaşam koşulları içine düşmesine neden olur. Belirtilmesi gereken diğer nokta, sistemde karı artırma çabası tek hedef olmamalı, üretim insan ihtiyaçlarının

karşılanması gibi bir amaca da hizmet edebilmelidir. Marx kar oranlarının azalmasından değil, azalma eğiliminden söz etmiştir. Sermaye birikimi süreci içinde artık değeri artırma çabası ya da emeğin daha çok sömürülmesi (sosyal boyut) yedek sanayi ordusunun ortaya çıkmasına neden olmakta ve bu sonuç toplumsal dönüşüme yol açabilecek koşullar yaratmaktadır. Görüldüğü gibi iktisadi değişkenler temelinde ele alınmış gibi gözüken kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasında, işgücü ve sermaye arasındaki gerilim analizin arka planında kendini hissettirmekte, analiz bu nedenle sadece iktisadi bir analiz olmamaktadır. Reel kriz teorileri kapsamında kar oranlarının eğilimsel düşüş yasası ardındaki emek sermaye ilişkisini görmezden gelmek, Marx'ın kapitalist toplum anlayışını yeterince anlamamak anlamına gelir. Bu nedenle kimi zaman mekanik kabul edilen reel kriz teorileri toplumsal sınıfların birbiri ile olan üretim ve bölüşüm ilişkisi noktasında ele alındığında dinamik ve sosyal boyut kazanmaktadır. Marx'ın kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasının bu yönü, kapitalizmin istikrarsızlığında, iktisadi, sosyal kimi zaman da kurumsal unsurların önemli olduğu noktasında dikkate alınacak ipuçları barındırmaktadır.

1.3.1.1.2 Kar Sıkışması Teorisi

Tüm kriz teorilerinde ortak olan nokta, karın öneminin ortaya konulması ve karlılığı devam ettiren etkenin ne olduğu sorusuna yanıt aranıyor olmasıdır. Kar sıkışması teorisinde temel nokta, reel ücretlerin artmasının karı azaltan temel neden olarak görülmesidir.

Bilindiği gibi, Marx'ın analizinde, reel ücretlerdeki artış, sömürme oranını azaltacak kadar yüksekse, kar oranlarındaki azalışın nedeni, reel ücretlerdeki artışın sonucu olabilir. Ancak Marx'a göre, sermaye birikimi süreci içinde yaşanan genel eğilim, ücretlerdeki azalmaya karşın, sömürme oranındaki artıştır. Marx, kar oranlarındaki azalmanın nedenini, işgücünün daha çok sömürülmesi olarak görür. Daha soyut bir ifade ile, (S/V) oranı aynı zamanda $(kar/ücret, R/W)$ oranıdır ve bu orandaki azalma, reel ücretlerde artma anlamına gelir. Sermaye sahibinin kardaki azalmanın önüne geçmek için işgücünü daha çok sömürmesi gerekir. Sermaye sahibi karın azalma eğilimi gösterdiği durumda ücretleri ve maliyetleri düşürerek piyasada kalabilir.

(R/W) sömürü oranıdır ve bu orandaki azalma, ücretlerin bu oranı azaltacak kadar yükselmesi anlamına gelir. Kar sıkışması teorisinde (R/W), (S/V) oranı için oluşturulmuş bir indekstir ve kriz teorilerinden kar sıkışması (*profit squeeze*) teorisinde bu indeks kullanılır.

Kar sıkışması teorisinin temel temsilcileri, İngiltere’den Glyn, Sutcliffe ve Rothorn ve ABD’den Body ve Crotty’dir. Bu teorisyenlerin temel argümanı, krizin (R/W) oranında azalma anlamına geldiğidir. Aynı gözlem ortodoks iktisatçı Northous tarafından da ortaya konulmuştur. Aradaki temel fark, (R/W) oranının Marksist iktisatçılarda aynı zamanda sömürme oranı anlamına gelmesidir. Karlılıkta azalma artık değer azalması olarak tanımlanmıştır. Erik-Ohlin Wright, teorisinin temel argümanı ulusal gelir içinde ücret payının artması olduğunu söyler. Şayet işçi sınıfı ücret artışı sağlayacak güçte olursa, sömürme oranı ve kar oranı azalır. Bir başka ifade ile kar oranı ücretler tarafından sıkıştırılmış olur. Kardaki azalma yatırımları azaltacağından sürecin sonunda ekonomik krizler meydana gelir (Sweezy, 1968).

Kapitalist sistemin geleceği, istikrarı ve iktisadi değişimin hızı kar oranlarına bağlıdır. Kar sıkışması teorisine göre, 1960 ve 1970’lerde işgücünün verdiği mücadele sonucunda ücretler artmış ve kar oranları azalmıştır. Moseley (1997), çalışmasında Amerikan ekonomisinde yaşanan kar oranlarının azalmasını üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrım ile açıklamaya çalışmıştır. Marx’a göre, kapitalist girişimde üretken olmayan emeğin iki biçimi vardır. Dolaşan emek (*circulating labor*) ve denetleyici emek (*supervising labor*). Dolaşan emek, mal ve para değişimi ile ilişkilidir. Marx’a göre dolaşan emek değer ve artık değer üretmez, çünkü emeğin değişimi eşit değerlerin değişimidir. Dolaşan emek sadece veri miktardaki değeri maldan paraya, paradan mala dönüştürür. Denetleyici emek ise, üretici emek gücünün kontrolü yani yönetim ve doğrudan denetim ile ilgilidir. Marx’a göre bu emek biçimi de malların değerine değer katmaz. Böylece bu iki üretken olmayan emek, artık değer üretmezken bunların maliyeti artık değerden daha çok artarsa kapitaliste düşen kar ve kar oranı azalacaktır. Bu durumda kar oranı artık değerden üretken olmayan emeğin maliyeti çıkarılarak ($P=S-Uf$) elde edilir. Kısaca, üretken olmayan emeğin (UF), üretken emeğe (US) oranının artışı, ekonomideki bunalımın temel nedeni olarak kabul edilmektedir (Moseley, 1997: 28).

Kapitalist sistemin geleceği kar oranlarına bağlıdır; ancak kar oranlarındaki azalmayı ücret artışlarına ya da üretken emeğe bağlamak doğru değildir. Üretken olmayan emeğin maliyetindeki artışlar kar oranlarını azaltan temel nedendir. Buradan yola çıkıldığında gelecekte artık değer oranının artacağı, ücretlerin azalacağı söylenebilirken sermayenin bileşimine dair bir öngöründe bulunmak güçtür. Yukarıda da belirtildiği gibi kar oranlarının gelecekteki eğilimi üretken olmayan emeğin üretken emeğe oranına bağlıdır (Moseley, 1997: 37).

Bu teorinin temel özelliği, sınıf mücadelesinin temel politika aracı olarak görmesi ve sınıf mücadelelerinin, kapitalizmin tarihini anlamada, soyut hareket yasalarından daha önemli bir araç olarak kabul etmesidir. Kar sıkışması teorisine göre, kapitalizm birikim sürecini içsel olarak sınırlamakta ve bu sınırı, sermaye değil, emek koymaktadır. Sermaye birikimi sürecinde, sermaye sahipleri arasındaki rekabetin artması sonucu ücretlerin artması da kar oranının azalmasına yol açar. Kısaca kar sıkışması teorisinde ücretleri artıran herhangi bir etken karları azalttığı sürece sistem krize girmektedir.

Bu teoriyi eleştirenlerin başında Brenner gelmektedir. Brenner (1999), aşırı rekabet teorisini geliştirirken krizin sermaye ve işgücü arasındaki sosyo-politik ilişkilere bağlı olduğunu ortaya koymuştur. Sermaye birikiminin kaynağı olan artık ve emeğin sömürüsü sınıfsal mücadeleyi doğurmaktadır. Buna rağmen Brenner iktisadi krizlerin sınıf mücadelesi ile anlaşılamayacağını belirtir. Brenner Marksist ve radikallerin, liberal ve muhafazarlarla birleştiği noktanın arz yönlü krizler olduğunu, yani krizin artan ücretler nedeniyle karın azalması ile açıklanması olduğunu ortaya koymuştur. Brenner'a göre, kısa dönem sermaye krizleri karın ücret karşısında sıkıştırılması ile açıklanabilse de, uzun dönemli krizler bu terimlerle açıklanamaz. Brenner birikim, sömürme, sınıf çatışmasına bağlı kriz teorilerinin sadece emek ve sermaye temelinde geliştirildiğini, asıl önemli olan ilişkinin sermaye ile ulusal sermaye blokları arasındaki rekabet olduğunu kabul eder. Brenner, bugünkü krizlerin gizemini rekabetin küreselleşmesinde aramak gerektiğini ortaya koyar.

Brenner'e göre kapitalizm rekabet nedeniyle aşırı üretim yapma eğilimi içindedir. Kar oranları üzerinde baskı yaratan ücretler değil, azalan fiyatlardır. Üretimdeki gelişmeler örneğin yenilikler, maliyet azaltan teknolojik değişimler ürünün fiyatını azaltmakta ve

karlılığı düşürmektedir. Buradan kriz ile ilgili bu teorinin dikey rekabet ile ilişkili olan yoğunlaşma, sermayenin merkezileşmesini çağırırsa da yoğunlaşma ve merkezileşme meselenin tek bir boyutudur. Brenner aşırı rekabet teorisini dünya ölçeğinde genişletmek istemiştir. Brenner'a göre asıl sorun sermayenin sermaye karşısındaki savaşıdır. Emeğin sermaye karşısındaki konumlanışı sermayenin sermaye karşısındaki konumlanışına göre ikincil ve dolaylı öneme sahiptir. Bu durumda Brenner Marx'tan ziyade Schumpeter'in **rasyonalizasyon** analizine yaklaşmaktadır.

Rekabet, Schumpeter'in yaratıcı yıkım kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Schumpeter'e göre yaratıcı yıkım kavramının arkasında, yenilikler ve bu yeniliklerin parçası olan monopol karı (Marx'ın deyimiyle artık değer) vardır. Brenner (1999), bu monopol karlarının varlığını kabul etmese de düşük maliyetle üretim yapan firmaların, piyasa payının büyük bir kısmına sahip olacağını ve bu yolla daha çok kar elde edeceğini kabul eder. Brenner'a göre aşırı yatırım durumu ancak serbest rekabet ortadan kalktığında mümkün olmaktadır. Brenner analizinde sınıflar yerine firmaları ücret ve kar çatışması yerine sermayenin sermaye ile olan çatışmasını incelemeyi tercih etmiştir. Çünkü Brenner'a göre kriz ancak büyük kapitalist güçler arasındaki rekabete bağlı olarak incelendiğinde doğru anlaşılmaktadır.

Kar sıkışması teorisinin Marx'tan esinlendiği nokta, Marx'ın kriz ve yükseliş dönemlerinde ücretleri bağımlı değişken olarak tanımlamasıdır. Marx görece tam istihdam durumlarında işgücünün pazarlık payının yüksek olduğunu, bunalım dönemlerinde ise, işgücünün düşük ücrete razı olacağını kabul eder. Buradan yola çıkıldığında ücretlerdeki artış ya da azalışın sistemin bunalım veya yükseliş dönemine ayna tutacağı söylenebilir, ancak ücret hareketlerini bunalımın ya da yükselişin temel nedeni olarak görmek doğru olmayacaktır. Belirtilmesi gereken bir başka nokta, kapitalist sistemin özüne ilişkindir. Kapitalizm karı artırma çabasına dönük bir sistem olduğu için krizin nedenini ücretlerdeki değişimde değil, kar oranlarındaki dalgalanmalarda aramak daha doğru olacaktır. Vurgulanması gereken nokta, kar sıkışması teorisinde de, kar oranlarının eğilimsel düşüş yasasında olduğu gibi bölüşümün yani emek ve sermaye sınıfı temelli bir çatışmanın söz konusu olması ve bu yönüyle iktisadi olduğu kadar sosyal sonuçlar doğurabilmesidir. Temel politika aracı olarak görülen sınıf mücadelesi kapitalizmin soyut hareket yasalarını somut tarihsel

yasalara dökebilecek araçlar sunduğu sürece kar sıkışması teorisi de iktisadi, sosyal ve kurumsal sonuçları olan bir teori olarak değerlendirilebilir.

1.3.1.2 Gerçekleşme Krizleri

Kar oranlarındaki azalmaya bağlı olarak ortaya çıkan krizler sermaye sahibinin, ürettiği malı gerçek değerinden satamamasının sonucu olarak görüldüğünde “gerçekleşme krizlerinden (*realization crises*) nden” söz ediliyor demektir. Kapitalizmde sömürme koşulları ile gerçekleşme süreci özdeş değildir. Sömürme koşulları ve gerçekleşme süreci, zamana ve mekana bağlı farklılıklar gösterdikleri gibi, mantıksal olarak da farklılıklar gösterirler. Zaman ve mekan farkı toplumun üretken güçleri ile sınırlı iken, mantıksal farklar toplumun tüketim ve üretim dalları arasındaki oransal ilişkiye bağlıdır. Marxist literatürde bu konu iki temel başlık altında “sektörler arası uyumsuzluk teorisi” ve “eksik tüketim teorisi” başlıkları altında incelenmektedir.

1.3.1.2.1. Sektörler Arası Uyumsuzluk Teorisi

Malların değerinden satılması anlamına gelen gerçekleşme üretimin çeşitli sektörlerinde üretimin doğru miktarlarda yapılması anlamına gelir. Ancak bir sektördeki bu doğru miktarın tam olarak ne kadar olduğunu sermaye sahiplerinin bilmesi mümkün değildir. Üretim genel olarak bu bilgi eksikliği nedeniyle sektörler açısından az ya da çok olabilmektedir. Bunun anlamı malların değerinin üzerinden veya altından satılmasıdır. Değerinin üzerinden satılan malların üretim miktarı kardaki artış nedeniyle artarken, değerinin altında satılan malların üretim miktarı kardaki azalma nedeniyle azalmaktadır. Sektörler arasında doğru oranı yakalamak üretimin teknik koşulları, tüketici tercihleri ve emeğin verimliliği veri kabul edildiğinde, ancak kazara veya tesadüfen ortaya çıkabilecek bir durumdur (Sweezy, 1968: 156).

Marx bu durumu şöyle ifade eder:

“Artık değerler yaratılıp üretici güçler arttıkça varolan oran sürekli olarak yıkılıp aşılma zorundadır. Oysa üretimin aynı ve eşit oranda genişlemesini

gerektiren bu zorunluluk, sermaye üzerinde, kendi dinamiklerinden doğmayan, dışsal bir baskı uygular; üretimin bir dalında verili oranın aşılması, öteki tüm üretimleri de oranın ötesine ve üstelik eşitsiz oranlara sürükler” (Marx 1979:456).

Klasik iktisatçılar piyasaya herhangi bir müdahale söz konusu olmadığında bu doğru oranın yakalanabileceğini ima etmişlerdir. Ancak sektörler arasında üretimde böyle bir uyumun sağlanması ve doğru bir oranın belirlenmesi mümkün değildir. Örneğin çelik endüstrisindeki bir sermaye sahibinin çelik talebini olduğundan fazla tahmin etmesi, piyasada ihtiyaçtan fazla çelik üretimine yol açar. Çelik üretiminde bu fazla üretim çelik sektöründe emek talebini artırırken, demir, ulaşım, kömür gibi çelik ile ilişkili sektörlerdeki emek talebini azaltır. Çelik üretimindeki bu yanlış tahmin sonucu artan üretim, diğer sektörlerde dolaşımın aksamasına yol açar. Hatta genel ekonomi içinde çelik sektörünün payı yüksekse bu durum genel bir krizin nedeni bile olabilir. Verilen örnek esasında bir çeşit aşırı üretim krizidir. Böyle bir krizi, farklı sektörlerde oluşan ve esasında sistemin plansız ve anarşik yapısının ürünü olan uyumsuz üretim ile ilişkilendirmek mümkündür. Marx, bir alandaki aşırı üretimi bir başka alandaki eksik üretimle açıklamakta ve ancak sektörler arası üretim birbiri ile orantılı olursa aşırı üretim olmayacağını belirtmektedir. Bir başka ifade ile, eğer arz ve talep birbirine eşit olsaydı ya da kapitalist üretimin genişlemesinde tüm alanlara eşit fırsat sunulsaydı aşırı üretim olmazdı (Marx, 1999: 510). Ancak üretimin her alanında üretimin doğru oranlarda yapılamaması piyasa fiyatlarının çeşitli sektörlerde artıp azalmasına ve böylece sermaye sahiplerinin sermayesini bir alandan başka bir alana yanlış yönlendirmesine yol açmaktadır. Bu da rekabet mekanizmasının doğru işlememesi anlamına gelir.

Marx sektörlerarası uyumsuzluk krizinin temel nedeninin sosyal emeğin çeşitli sektörlerde yanlış dağılımı olduğunu kabul eder. Pek çok Marksist iktisatçı da sektörler arasında üretimde uyumsuzluğu çoğu zaman krizin temel nedeni olarak kabul etmiştir. Bunların başında Tugan-Baranovsky gelmektedir. Tugan-Baranovsky (1966), revizyonist hareketin öncülerinden olup Avrupalı sosyalistleri oldukça etkilemiştir. Tugan-Baranovsky, ayrıca modern iş çevrimleri ve İngiltere’deki sanayi devrimi üzerine

yapmış olduğu çalışmalarıyla da bilinmektedir. Tugan-Baranovsky Marx'ın kriz konusunda ortaya koyduğu iki açıklamaya karşı çıkmıştır.

Bunlardan ilki, krizlerin azalan kar oranları ile açıklanması, diğeri, eksik tüketimin krizin nedenlerinden biri olarak görülmesidir. İlk itirazının temelinde sermayenin organik bileşiminin artmasının Marx'ın iddia ettiği gibi kar oranlarını azaltmayacağı vardır. Aksine Tugan-Baranovsky'e göre sermayenin organik bileşiminin artması kar oranlarını artırmaktadır. İkinci itirazı aşırı üretim veya talep kıtlığının, tüketim göz önünde bulundurulduğunda söz konusu olmayacağıdır. Tugan-Baranovsky'e göre, tüketim dikkate alınırsa üretim çeşitli sektörlerde doğru dağılabilmektedir. Kısacası Tugan-Baranovsky'nin sektörler arası uyumsuzluk teorisi Marx'ın teorisi üzerine yaptığı eleştirileri üzerine inşa edilmiştir. Tugan-Baranovsky Marx'ın *Kapitalin II Cildin'*deki üretim şemasını dikkate almıştır. (Sweezy, 1968:160).

Yeniden üretim şemasında 1. sektör üretim araçları yani sabit sermaye üreten sektör, ikinci sektör, tüketim malları üreten sektör olarak yer almaktadır. Bu şema ilk olarak *Kapital II (1992), Bölüm 20'de* olduğu gibi basit yeniden üretim sürecinde yani sermaye birikiminin olmadığı bir ekonomi varsayımı altında oluşturulmuştur. İkili şema bir adım sonra üçlü şemaya dönüşmektedir. Burada tüketim malları sektörü ikiye ayrılmakta ve ücretlilerin tüketimi ile sermaye sahiplerinin tüketimi şeklinde ayrıştırılmaktadır. Bu üçlü şema değerler ile fiyatların analizinde kullanılmaktadır. Basit yeniden üretim biçimi varsayımı üçlü şema için de geçerlidir (Marx, 1992). Tugan-Baranovsky üçlü şemayı kullanmıştır; ortaya çıkan sonuçlar ikili şema için de geçerlidir.

İlk olarak basit yeniden üretim sürecinde dengeye bakalım.

$$C_1 + V_1 + S_1 = W_1 \quad (1.2)$$

$$C_2 + V_2 + S_2 = W_2 \quad (1.3)$$

Sabit sermaye arzı sabit sermaye talebine eşitse $C_1 + V_1 + S_1 = C_1 + C_2$ olacaktır.

Tüketim malları arzı işgücünün ve sermaye sahibinin gelirine eşitse,

$$C_2 + V_2 + S_2 = V_1 + S_1 + V_2 + S_2 \quad (1.4)$$

Buradan,

$$C_2 = V_1 + S_1 \quad (1.5)$$

elde edilir.

Bu koşul sağlandığında her iki üretim dalında denge sağlanmış demektir. Genişleyen üretim sistemine geçildiğinde Marx'ın da daima varsaydığı üzere ücretliler gelirinin tamamını harcamakta ancak sermaye sahipleri gelirinin bir kısmını yatırıma ayırmaktadır. Bunun anlamı sermaye sahibinin artık değerin bir kısmını üretim araçlarına ve ek emek gücüne harcamasıdır. Bu durumda üretim araçları sabit sermayeyi yerine koymak için gerekenden az ya da çok olabilir. Buradaki bir başka varsayım gelirin artmasıyla sermaye sahibinin tüketiminin yıldan yıla artmasıdır. Genişleyen üretimde artık değer 4 parçaya ayrılmaktadır; sermaye sahibinin tüketimi (S_2), artan tüketim ($S\Delta C$), değişen sermaye yaratan birikim ($S\acute{a}V$) ve ek sermayeye yapılan birikim ($S\acute{a}C$). Buradan,

$$C_1 + V_1 + S_1 + (S\Delta C_1) + (S\acute{a}V_1) + (S\acute{a}C_1) = W_1 \quad (1.6)$$

$$C_2 + V_2 + S_2 + (S\Delta C_2) + (S\acute{a}V_2) + (S\acute{a}C_2) = W_2 \quad (1.7)$$

$$\text{Denge durumunda } C_2 + (S\acute{a}C_2) = V_1 + S_1 + (S\Delta C_1) + (S\acute{a}C_1) \quad (1.8)$$

Bu durum basit üretim modeline göre daha karmaşıktır ve iki denge durumu vardır. Koyu renkteki değerler basit yeniden üretim modelindeki dengeyi gösterir. 1. dalda sabit sermayenin artması ikinci dalda işçilerin ve sermaye sahibinin tüketimini artırmaktadır. Tugan-Baranovsky'e göre şema iki noktaya işaret eder. Bunlardan ilki, artık değer yani sermayeye eklenen değer çeşitli sektörlerde doğru oranlarda bölüşülmezse krizler meydana gelir. Diğeri ise, artan sermaye doğru oranlarda bölünürse kriz oluşmaz. Böylece yeniden üretim şeması krizin nedenini uyumsuzluk

olarak koymakta ve eksik tüketimin herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir (Sweezy, 1968:165).

Tugan- Baranovsky'nin ortaya koymuş olduğu sektörler arası uyumsuzluk teorisi pek çok Marxist tarafından eleştirilmiş ve hepsi olmasa da pek çoğu Tugan'ın eksik tüketim konusundaki görüşüne karşı çıkmış, ancak üretimin tüketim seviyesinden bağımsız geliştiği görüşüne pek itiraz gelmemiştir. Bu itirazların temel dayanağı üretim ve tüketim arasında kesin bir ayırım yapılmasının doğru olmayacağı yönündedir.

Louis B. Boudin (1907), üretim araçlarının tüketim malları üretmenin dışında bir işlevi olmadığını kabul eder. Hilferding (1981) de üretimin tüketim olmadığı sürece anlamsız olduğunu kabul eder. Rosa Luxemburg (1986), üretim araçları üretmenin tüketimden bağımsız olmadığını belirtmiştir. Bukharin (1936) ise, tüketim malları üretiminin kişisel tüketime bağlı olduğunu vurgulayarak üretimde tüketimin önemine işaret etmiştir. Görüldüğü gibi eksik tüketim, krizin nedeni olması bakımından oldukça yaygın biçimde kabul görmekte ve tüketimin üretim açısından önemi pek çok Marxist iktisatçı tarafından vurgulanmaktadır. Aşağıda teori daha ayrıntılı bir biçimde incelenmektedir.

1.3.1.2.2 Eksik Tüketim Teorisi

Pek çok Marxist kriz teorisyeni üretimin belirleyicisi tüketimdir düşüncesiyle üretimde tüketimin önemini vurgulamışlardır. Önemli olan, talep belirleyici iken üretimde sürekliliğin ve düzenliliğin sağlanmasıdır. Eksik tüketim teorisyenleri Marx'ın üretim şemasını kullanarak bu sürekliliğin olup olmadığını, sürekliliği bozan etkenlerin neler olduğunu araştırmışlardır.

Daha önce de belirtildiği gibi ekonomi iki üretim sektörüne ayrılmaktadır. Birinci sektörde üretim malları (hammadde, araç ve gereçler), ikinci sektörde tüketim malları yer almaktadır. Bu iki sektörün üretimi ücretler, sabit sermaye ve artık değer olarak bölüşülmektedir. Artığın olmadığı basit üretim ekonomisinde değişim,

$$C_2 = V_I + S_I \quad (1.9)$$

biçimindedir.

Buradaki C_2 , 2. sektörün sabit sermayesini, V_I ve S_I ise sırasıyla değişken ve sabit sermayeyi göstermektedir. 2. sektörde tüketim malları üretiminde gerekli olan sabit sermaye 1. daldaki sabit sermayeye eşit olmalıdır. Ayrıca bu büyüklük, tüm gelirini 2. sektörde üretilen tüketim mallarına harcayan, 1. sektördeki işgücünün ve sermaye sahibinin elde ettiği ücrete ve kara eşit olmalıdır. Ancak bu durumda 1. sektördeki çıktı talebinin, 2. sektördeki gelir ve harcamalara bağlı olduğu ortaya konulabilir. (Dillard, 1984: 426).⁵

Üretim malları sektöründeki çıktı miktarını tüketim malları sektöründeki girdiler belirlemektedir. Böylece üretim malları talebi tüketim malları talebi tarafından belirlenmiş olur. Süreç üretilen toplam ürünün işgücü ve sermaye sahibi arasında bölüşülmesi ile devam eder. Toplam üretimden amortisman ve üretimde kullanılan girdiler çıkarıldıktan sonra geriye net ürün kalır ve bu net ürün işgücü ve sermaye sahibi arasında bölüşülür. Aynı durum net gelirler açısından ifade edilirse, net gelirin ücret ve kar olarak bölüşüldüğü söylenebilir. Yani bir tarafta mallar ve hizmetler (arz) diğer tarafta (talep) net parasal gelir yer almaktadır. Ancak Marx'a göre, artığın olmadığı ekonomilerde bile toplam arz ve talep dengesini sağlamak güçtür.

İşgücü elde ettiği net parasal gelirinin tamamını harcarken, ürettiği net ürünün tamamına sahip olamaz. İşgücünün ürettiği ürün ile elde ettiği ürün arasındaki fark kapitalistin karını oluşturur. Eğer buradaki artık ürünün tamamı kara eşitse, üretilen her şey satılmış olur ve herhangi bir talep boşluğundan söz edilemez. Bunun gerçekleşmesi içinse net ürünün tamamen tüketim mallarından oluşması gerekir. Yani tüketim malları sektöründe üretilen çıktının üretim malları sektörünün girdi ihtiyacı tarafından belirlenmesi gerekir. Bu açıklamalar çerçevesinde, işgücü tüm gelirini harcadığında geriye tüketim malı olan artık ürün kalır. Bu artık ürün kapitalistin kişisel tüketimine harcanırsa, yatırımdan ve sermaye birikiminden söz etmek mümkün değildir. Şayet sermaye sahipleri elde ettiği geliri bir kısmını tüketime harcamaz da tasarruf ederse, bu tasarruf yatırımın temel kaynağı olacaktır. Ancak bu tasarruf sermaye sahibinin tüketim

⁵ Marx'ın Kapital 2'de anlattığı yeniden üretim şeması ve 1. ve 2. sektörlerdeki değişim ilişkisi ile Keynes'in efektif talep teorisi arasında paralellik kurulabilir. Marx efektif talep teorisini formüle etmemiş ancak özellikle yeniden üretim şemasında sıkça yer vermiştir. Keynes'de toplam çıktı veya gelir yatırım ve tüketim arasında bölüşülürken Marx'ta toplam çıktının bölüşümü 1. ve 2. sektör arasında yani sermaye malları üreten sektör ile tüketim malları üreten sektör arasında gerçekleşmektedir (Dillard, 1984:426).

malı talebinin düşmesi anlamına geldiğinden üretim malları talebinin düşmesine neden olur. Burada bir paradoks bulunmaktadır. Bir yandan yatırım için tasarrufların yapılması gerekmekte, diğer yandan da yapılan tasarruf tüketimin azalması anlamına geldiği için üretim azalmaktadır. Bu çelişkiye rağmen sermaye sahibinin üretim kapasitesini genişletmesinin yolunun tasarruf yapmak olduğu söylenebilir.

Yatırımların kaynağı olan tasarrufların, tüketimin azalması anlamına gelmesinin yarattığı problem eksik tüketim krizlerine kaynaklık etmiştir ve konu pek çok iktisatçının ilgisini çekmiştir. Problem ile ilgilenen iktisatçıların başında Malthus (1971) gelmektedir. Malthus, tüketim malları talebinin üretimi düzenlediğini görüşünü kabul ederek, belli bir büyüme oranının sürdürülebilir olduğunu ortaya koymuştur. Ancak bu oran ne olduğu belli değildir. Malthus'a göre, tasarruflar kapitalistlerin tüketiminde azalma anlamına gelir ve bu talep boşluğunun işgücü tarafından kapatılması mümkün değildir. Malthus, eksik tüketim krizlerinin bu nedenle ortaya çıktığını söyler.

Malthus'un çağdaşı olan Sismondi de Sismondi de kapitalizmde eksik tüketim eğilimleri olduğunu ortaya koymuştur. Buradaki temel anlayış Malthus'da olduğu gibi tüketim düzeyinin üretimi düzenlediğidir. Bilindiği gibi, kapitalist sistemde işgücü ürettiği ürünün tamamını elde etmemektedir. İşgücünün ürettiği ürüne sermaye sahibinin el koyması gelir bölüşümünde dengesizlikler yaratmakta ve gelirdeki bu dengesizlikler tüketimi yavaşlamaktadır (Itoh 1980: 98). Sismondi kapitalist sistemin doğal sonucu olarak gördüğü eksik tüketime çözüm olarak ülkelerin dış piyasaya dönük rekabetinin artması gerektiğini ortaya koymuştur.

Gerek Malthus, gerekse de Sismondi eksik tüketim krizlerinin önüne geçebilmek için, yani yeni talepler yaratabilmek için dış piyasalara önem vermişlerdir. Dış piyasalar yerli üretim fazlası için satış merkezleri olarak görülmekte ve uluslararası rekabetin artışı ile eksik tüketim problemi çözülmektedir. Ancak dış ticaretin bu sorunu çözebilmesi için ülkenin ithal ettiğinden daha fazlasını ihraç etmesi gerekir. Ticaretin dünya kapitalist sistem ölçeğine yayılması halinde sorun çözülemez. Kısacası dış ticaret sorun için genel bir çözüm sunamamaktadır. Buna karşın, 1900'lü yıllar boyunca emperyalizm eksik tüketime çözüm olmuş, üçüncü dünya ülkelerine gelişmiş kapitalist ülkelerin fazla tasarrufları doğrudan yatırımlar ve mal ihracı yoluyla aktarılmıştır.

Hobson ve Luxemburg eksik tüketim ile emperyalizm arasındaki ilişkiye oldukça önem vermişlerdir. Pek çok kişi tarafından kabul edilen bu görüşün başlıca temsilcisi Rosa Luxemburg olarak kabul edilmektedir. Sermaye Birikimi (1986), (*Accumulation of Capital*) adlı kitabında Luxemburg, kapitalist krizin üretileni satamamanın sonucu olduğunu ortaya koyar. Luxemburg’a göre, talep tüketimin (emeğin ve sermaye sınıfının tüketiminin) yansımasıdır. Şayet sermaye sahipleri tüketilecek olandan çok yatırım yaparsa, -bu yatırım karın artışına ve kar artışı da emeğin sömürüsüne bağlıdır- üretilen mal satılamayacaktır. Bu durumda Luxemburg, saf kapitalizm (*pure capitalism*) koşullarında birikimin olamayacağını, artık ürünün satışının ancak dünyanın kapitalist olmayan bölgelerinde gerçekleşebileceğini ortaya koyar. Ona göre, kapitalizm sermaye ve işçi sınıfından oluşan bir yapı olduğu ve tüketim bu iki sınıfın talebi olarak tanımlandığı sürece birikim mümkün değildir (Luxemburg, 1986).

Eksik tüketim krizlerinin nedenini tasarruflar olarak gören Hobson’ın analizinde “artık” (*surplus*) kavramının önemli bir yeri vardır. Artık, toplam üretimin parasal değerinden, o çıktıyı elde etmek için gerekli girdilerin maliyeti çıkarıldıktan sonra geriye kalan değerdir. Hobson’a göre, kapitalizm geliştikçe hak edilmeyen değer olan artığın miktarı artar ve onun sahipleri daha az tüketim eğilimi içine girerler. Böylece aşırı tasarruf sonucu eksik tüketim oluşur. Bunu ortadan kaldırmak için endüstrinin dış ticarete açılması gerekir. Endüstrinin dış ticarete açılması artığın miktarının artması demektir ve böylece daha büyük tasarruf imkanları yaratılmış olur. Bu durumda çözüm Hobson’a göre, emperyalizmdir ve emperyalizm eksik tüketimin yarattığı bir sonuçtur (Aktaran, Shaikh, 1978: 225-226).

Hobson krizlerin nedenini gelir dağılımındaki eşitsizlik olarak görmüş ve monopolcüler ile toprak sahiplerinin gelirindeki artışın önüne geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Hobson’a göre gelir dağılımında eşitsizliğin önüne geçebilmek için reformlar yapılmalı, gelir monopolcülerden ve toprak sahiplerinden vergiler yoluyla ücretlilere aktarılmalıdır. Gelirin bu şekilde yeniden düzenlenmesi işgücünün gelirini artırdığı ölçüde tüketimi artıracığından, eksik tüketimi çözmek için dış ticarete ihtiyaç

kalmayacaktır. Luxemburg, eksik tüketim konusunda Hobson'un bu görüşlerini paylaşmakta, ancak, soruna çözüm olarak önerilen reformları reddetmektedir⁶.

Lenin'e göre ise, kapitalizmin gelişimi için dış ticarete ihtiyaç yoktur. Kapitalizm kendi iç piyasasını yaratabilmektedir. Lenin, kapitalist krizlerin üretim anarşisi ile açıklanması gerektiğini vurgularken, kapitalist gelişimi tamamen tüketimden bağımsız görmenin de doğru olmayacağını belirtir. Zaten üretim anarşisi üretim ve tüketim arasındaki antogonizmdir (Jacoby, 1975: 15). Marx bu konuda şunları dile getirmektedir:

“...alım satım –ya da metaların başkalaşımı- iki sürecin birliğini ya da daha doğrusu birbirine karşıt iki evreden geçen tek bir sürecin hareketini ve böylece özünde iki evrenin birliğini temsil ediyorsa, hareket esas olarak bu iki evrenin ayrılması ve birbirinden bağımsız hale de gelmesi demektir. Ancak ikisi birarada olduğu için, birbiriyle değişkenlik bağlantısı içindeki bu iki görünümün bağımsızlığı kendisini ancak zor yoluyla yıkıcı bir süreç olarak gösterebilir. Birlik oluşlarını, farklı görünümün birliği olduklarını ancak bunalım içinde gözler önüne sererler. Bu ikisini birbirine bağlayan bağımsızlık ve birbirini tamamlayıcı evreler zorla yıkılır. Böylece bunalım birbirinden bağımsız hale gelen iki evrenin birliğini ortaya koyar. Birbiriyle ilgisiz görünen etmenlerin bu içsel birliği olmasaydı herhangi bir bunalım da olmazdı” (Marx, 1999: 481).

Marx *I. Cildi* 1867 yılında basılan *Kapital* adlı eserinde, artık ürünü tanımlamış ve artığın kaynağını işçinin ürettiğinden daha az tüketmesi olarak görmüştür. Üretilen bu artık kapitalistin eline geçmektedir. Klasik eksik tüketim geleneğine uygun olarak, işçinin ürettiğinden daha az tüketmesi yurtiçi piyasanın büyümesine imkan vermemektedir. *II. Ciltte* kapitalist yeniden üretim süreci ele alınmış, eserin son halini alması 1870'li yılların sonunu bulmuştur. Eserin basımı Engels tarafından gerçekleştirilmiş ve eserin basımından onbeş yıl sonra, Marksist popülistler kapitalist

⁶ Marx da Keynes de katı birer eksik tüketimci değildir. Ancak krizlerin yoksulluk ve kısıtlı tüketime bağlı olduğunu söyleyen de yine Marx'tır. Keynes Hobson gibi eksik tüketim kuramcılarına sempati duyar. Ancak Keynes'in teorisi Hobson'un teorisinden oldukça farklıdır. Hobson aşırı tasarrufun aşırı yatırıma yol açtığına inanan eksik tüketim teorisyenlerinden iken, Keynes, eksik istihdamın hem eksik yatırımdan hem de eksik tüketimden kaynaklandığını ortaya koyar.

bir ülkenin dış piyasalar olmadan varolamayacağını ortaya koymuşlardır (Shaikh, 1978: 227). Buradaki temel anlayış da yeniden üretiminin önündeki temel engelin tüketim yetersizliği olduğudur.

Kriz ve eksik tüketim üzerine yapılan incelemeler devam ederken 1929 yılında dünya kapitalizmi bunalıma girmiştir. Yaşanan bunalım ve beraberindeki işsizlik sorununun etkileri yaklaşık on yıl sürmüştür. Bunalımla birlikte kapitalizmin yeniden üretim sorunu üzerine daha da yoğun çalışmalar yapılmıştır. Bunların başında krizlerin nedenini yine eksik tüketim meselesi olarak gören Paul Sweezy'nin çalışmaları gelmektedir.

Sweezy bu konuyu *Kapitalist Gelişmenin Teorisi, (The Theory of Capitalist Development, 1968)* adlı kitabında ele almış ve eksik tüketim teorisini formüle etmiştir. Sweezy bu girişiminde geleneksel eksik tüketim anlayışını sürdürerek, tüketim malları talebinin üretimi düzenlediği görüşünü kabul etmiştir. Efektif talep daha önce de belirtildiği gibi, kapitalistlerin tüketimi ile toplam yatırım harcamalarından oluşur. Yatırım harcamaları ise, üretim sektörü harcamaları ile işgücünün ücretinden oluşur. Sweezy'nin işaret ettiği üzere, kapitalizm geliştikçe makinalaşma artar ve böylece işgücü başına düşen makina miktarı artar. Yani kapitalistler yaptıkları yatırım harcamalarında, üretim mallarına ücretlerden daha çok pay ayrılmaktadır. Ancak üretim mallarına yapılan yatırım harcamaları tüketim malı kapasitesindeki artışla orantılı olmadıkça, bir talep yetersizliği söz konusu olur. Bu durumda aşırı üretim krizleri meydana gelir.

Sweezy ikinci çalışması olan *Monopocü Sermaye (Monopoly Capital) (1968)* adlı eserini Paul Baran ile birlikte yapmıştır. Sweezy ve Baran'ın çalışmalarında gelir bölüşümünün oldukça önemli bir yeri vardır. Sermaye sahibinin kar elde etme amacı gelir bölüşümündeki oransızlığı artıran temel faktördür. Baran ve Sweezy artık değer in daha adil bölüşümü için çeşitli alternatifler sunmuşlardır. Kamunun sosyal harcamaları artırarak toplam talepteki yetersizliğin ortadan kaldırılabilceğini ortaya koymuşlardır (Sweezy ve Baran, 1968 ;Stanfield 1977:63-65).

Daha önce de belirtildiği gibi Sweezy ilk olarak kapitalizmde ikinci sektörün yani üretim malları üreten sektörünün tüketim malları talebinden daha hızlı genişlediğini ortaya koymuştur. Marx, Keynes ve Kalecki'nin eserlerinin ışığında yazılan *Monopolcü Sermaye*'de modern kapitalizmin üretken kapasitesini artırma eğiliminin efektif talepteki artıştan daha hızlı olduğu ortaya konmuştur. Dışsal faktörler söz konusu değilken, monopolcü kapitalizm işlemez hale gelir ve kronik bunalımlar yaşanır. Bunun önüne geçebilmenin yolu, Sweezy ve Baran'a göre, yenilikler (buhar makinası, demir yolları, otomobil vs.), emperyalizm, savaşlar ve tüketimi artırmaya dönük reklam harcamalarıdır. Bu temel faktörler monopolcü kapitalizmin doğasında olan unsurlardır. Kısacası Sweezy ve Baran çalışmalarında, bunalımların nedeni monopolcü kapitalizmi nedeniyle artan aşırı üretim kapasitesidir. Bu sorunun farkında olmalarına rağmen Sweezy ve Baran, monopolde neden aşırı üretim kapasitesinde üretim yapıldığı açıklamamıştır (Sweezy ve Baran, 1968). Bu durumda analizin en önemli unsurunun açıklanmadan bırakıldığını söylemek mümkündür.

Eksik tüketim teorisyenlerinin çoğu efektif talebin kapitalist birikimi sınırlayan temel unsur olduğunu ortaya koymuşlardır. Buna karşın daha önce de belirtildiği gibi Marx'a göre, birikimi sınırlayan esas unsur, tüketim değil, birikimin kaynağı olan sermayenin kendisidir. Marx'a göre üretimin amacı tüketim değil, değer artışıdır. Marx'a göre kapitalist üretim biçimi diğer üretim biçimlerinden örneğin feodalizm veya kölelikten farklı bir üretim biçimidir. Kapitalist sistemde üreticiler üretim araçlarının sahibi değildir. Bir başka ifade ile kapitalizmde emek üretim araçlarından koparılmıştır. Ne, ne kadar ve nerede üretilecek gibi üretim kararları insan ihtiyaçları dikkate alınarak değil, herhangi bir zaman diliminde üretim sonucunda ne kadar kar elde edileceğine bağlı olarak alınır. Sermaye sahibinin piyasada kalabilmesi ya da iş yapabilmesi için büyümesi büyüebilmesi için de rakipleri karşısında sermayesini büyütebilmesi gerekir. Yatırım yapabilmenin ya da sermaye birikimi sağlamanın yolu ise, daha çok kar elde etmektir.

Böylece kapitalist üretim kullanım değeri yaratma amacı değil, artık değer artışı sağlayan değişim değeri yaratma amacı taşımaktadır. Buna karşın Marx, Ekonomi Politğin Eleştirisinde (*Critique of Political Economy*) (1970), tüketimin yeni üretim ihtiyacı yarattığını, tüketimin üretimi, üretimin de tüketimi gerektirdiğini belirtir.

Marx'a göre üretim nesnel bir olaydır ve kapitalist üretim artışı, tüketim referans alınmadan yapılır. Artık değerin artırılması Marx'ta üretimin amacıdır. Bundan sonra ikinci adım olan üretilen malların satışı sorunu gündeme gelir. Bu gerçekleşmezse veya mallar üretim fiyatlarının altında satılırsa emeğin sömürüsü devam etse de sermaye sahibi lehine bir durum ortaya çıkmaz. Buradan yola çıkarak sömürme koşulları ile artık değerin gerçekleşmesinin zaman ve mekan açısından ayrışabildiği söylenebilir. Sömürme koşulları toplumun üretken gücüne bağlı iken, realizasyon ya da gerçekleşme toplumun tüketim gücüne bağlıdır. Tüm bu açıklamalar ışığında Marx'ın tüketimi önemsemediğini söylemek yerine üretime öncelik verdiğini söylemek doğru olacaktır (Sweezy 1968:176). Marx eksik tüketimi bir görüş olarak kabul etmekle birlikte pek fazla önem vermez.

Dobb, krizlerde eksik tüketimin rolünün kar oranlarının azalma eğilimi karşısında ikincil öneme sahip olduğunu ortaya koyar. Eksik tüketim teorisinin özünde tüketim malları üretme kapasitesinin tüketim malları talebinden daha hızlı gelişmesi vardır. Bu eğilim kendini iki şekilde gösterir. Bunlardan ilki üretim kapasitesinin genelde artması ve kapasite artışında yaşanan problemlerin malların piyasaya gelmesi ile karşımıza çıkmasıdır. Şayet piyasada arz talebi aşarsa sonuç aşırı üretim nedeniyle fiyatların düşmesi ve krizdir. Diğer eğilim ise, kullanılmayan üretken kaynaktan ek kapasite yaratmak için faydalanılmasıdır. Bu ek kapasite de aşırı üretime yol açarak krizlere neden olmaktadır.

Bu krizleri aşmanın bir yolu olarak sermaye sahibinin tüketiminin artırmasından daha önce bahsetmiş ve bu durumun krizi engellemekte pek de etkili olmadığını belirtmiştik. Sermaye sahibi ile ilgili temel gerçek onun zenginleşmesidir. Bilindiği gibi bu iki yolla olur. İlki üretim yöntemi yani işgücü başına daha çok sermaye kullanmaktır. Bu yolla sağlanan birikim artık değer oranının artmasına bağlıdır. Böyle bir süreç sonunda sermaye sahibinin tüketimi de artabilir. Ancak bu artış artık değerdeki artışla kıyaslandığında azalan orandadır. Yani (tüketimdeki büyüme/üretim araçlarındaki büyüme) oranı azalmaktadır (Sweezy, 1968:182). Dengenin sağlanabilmesi için, üretim mallarının tüketim mallarına eşit olması, ya da (tüketim malları büyümesi /üretim malları büyüme) oranının sabit olması gerekir.

Üretim malları üretimi artarken, tüketimin azalması, aşırı üretimin meydana gelmesine yola çar. Buradan yola çıkarak aşırı üretimin eksik tüketimin diğer yüzü olduğu söylenebilir. Aralarındaki fark, eksik tüketim krizinin üretim araçları sektöründe, aşırı üretimin ise, tüketim malları sektöründe meydana gelmesidir. Böyle bakıldığında eksik tüketim teorisi sektörler arası uyumsuzluk teorisinin özel bir biçimi olmaktadır. Bir başka ifade ile tüketim malları talebindeki artış ile tüketim malları üretme kapasitesi arasındaki uyumsuz gelişim eksik tüketime yol açmaktadır. Bu nedenle de eksik tüketim kapitalizmin plansız yapısının olduğu kadar kendi iç çelişkilerinin ürünü olmaktadır (Sweezy, 1968:184).

Bu durumda krizin üretim alanı ile mi yoksa dolaşım alanı ile mi ilgili olduğu gibi bir soru da anlamlı değildir. Marx'a göre yeniden üretim süreci üretim ve dolaşımın bir bütün halinde ele alınmasını gerektirir. Örneğin üretim alanında yaratılan artık değer dolaşım alanında gerçekleşir. Daha önce de belirtildiği gibi pek çok iktisatçının aksine Marx, Say yasasını, yani her arzın kendi talebini yaratacağı görüşünü reddetmiştir (Itoh, 2006: 98). Meselenin üretim yönüne vurgu açısından, Marx pek çok çalışmada, eksik tüketim yerine aşırı üretim kavramı tercih edilmekte ve aşırı üretim krizlerinin kar oranlarında azalmaya neden olduğu belirtilmektedir.

1.4. DEĞERLENDİRME

Marx Kapital'in I. cildinde sınıf çatışmasını, Kapital'in II. Cildinde de kapitalist toplumun sosyal olguları olan ücret artışı, kar oranlarının azalması gibi değişkenlerin sistemi nasıl etkilediğini inceler. Sermayenin yeniden üretiminin analizi mekanik bir analizdir ve sistemin kendini yeniden üretebilmesi, değişimin karlı olması ile açıklanmıştır. Marx'a göre, kriz kapitalist sistemdeki sosyal yeniden üretim ile açıklanmalıdır. Marx'a göre sistemin temel çelişkisi emek ve sermaye arasındaki mücadeledir. Bu mücadele kadar önemli bir başka sorun, üretimin ve artık değerın kaynağı olan emeğin ürettiği maldan koparılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan yabancılaşıma, bir başka deyişle bireyin nesneleşmesidir.

Marx'ta piyasada meydana gelen mücadelenin temel nedeni, artık değer artışı olduğu için analize bir malın içerdiği emeği temel alarak başlamak gerekir. Kapitalist üretim

mal ve artık değer üretimi yanında kapitalist ilişkileri üretir. Bu üretim sürecinin bir tarafında emek diğer tarafında sermaye sahipleri vardır. Yeniden üretim sürecinin içerdii çelişki ve çatışmacı kapitalist ilişkiler sistemi krize sokan temel nedendir (Caffentzis, 2002:6). Piyasa ilişkileri ile sınırlandırılan üretim ilişkileri sosyal ilişkiler ağıının çoğu zaman gözardı edilmesine neden olmaktadır. İktisadi karar birimleri olarak tanımlanan üretici ve tüketiciler piyasa ilişkilerine indirgendiğinde mesele değişim ve değişime konu olan mallar olmakta ve birey ve kişisel özellikleri yok edilmektedir. Piyasa geliştikçe değerler ve bireyin varoluş nedenleri yok olmaktadır.

Marx analizinde toplumsal ilişkileri anlayabilmek için, dolaşım alanından çok üretim alanının incelemesine önem vermiş, emek-sermaye mücadelesi, yabancılaşma, artık değerin üretimi gibi değişkenleri kullanmıştır. Bu değişkenlerin herbiri Marx'ın kapitalist sistem analizinde iktisadi ve sosyal boyutu olan değişkenler olup, kapitalist sistemin istikrarsızlığında etkilidir. Buradan yola çıkarak kapitalist sistemin yaşadığı gerilimlerin kendi doğası gereği olduğunu, dışsal şoklar ya da geçici durumlar olarak görülemeyecek kadar karmaşık sonuçlar içerdiiğini söylemek mümkündür.

Marx'ın parasal ve reel kriz teorileri mekanik gibi görülse de esasında analizdeki her bir iktisadi unsur (emek-sermaye, artık değer, kar oranları vs.) sosyal nitelikteki değişkenlerdir. Neoklasik gelenekte emek ve sermaye arasında niteliksel bir fark yoktur. Toplam üretimden arta kalan herhangi bir artık da olmadığından bölüşüm de bir sorun olmamaktadır. Her bir karar birimi fayda maksimizasyonuna dayalı eylemlerinde kendileri ve toplum için en iyiye ulaşma gayreti içindedir. Bu çerçevede krizlere neden olacak faktörler dışsal faktörlerdir. Ancak Marx'ta kapitalist sistemin sorunları kendi içsel işleyişine bağlı olarak tanımlanmış, emek ve sermaye niteliksel olarak farklı sosyal sınıflar olarak görülmüş ve artığın varlığına dayalı bölüşüm sorunu üzerine yoğunlaşmıştır. Böyle bir yaklaşımda kapitalist sistemin istikrarsızlığı toplumsal sınıfların iktisadi olduğu kadar sosyal konumlarından da bağımsız değildir. Marx'ın kriz teorileri bu anlamda krizin iktisadi ve sosyal boyutlar arasındaki gerilim kaynaklı olduğu görüşünü desteklemektedir. Kapitalizmin istikrarsızlığını, iktisadi olan ve olmayan unsurlar açısından incelemek, iktisadi teorinin alanını iktisadi sosyoloji ile genişletmek anlamına gelir. İktisadi sosyoloji çalışmaları ve kapitalist sistemin birey

üzerindeki olumsuz etkileri (bu açıdan Marx'a yakındır) ikinci bölümde Weber ve krizin sosyal uzantısı başlığı ile incelenmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KRİZİN SOSYAL UZANTISI: MAX WEBER

2.1. WEBER'İN İKTİSADİ SOSYOLOJİSİ

Kapitalist sistemde birey, Marx'ın yabancılaşma kavramında ifade ettiği biçimiyle şekleşmekte ve kapitalist sistem bireyi her türlü kişisel özellik ve etkinliğinden koparmaktadır. Bir başka ifade ile iktisadi gelişme sürecinde birey, her türlü insani ve yaratıcı özelliklerinden yoksun bırakılmaktadır. İktisadi gelişme sürecinin birey üzerindeki etkileri ya da bireysel eylem ve motivasyonların iktisadi eylem üzerindeki etkileri iktisadi ve toplumsal etkinliğin bir bütün olduğunu gösterir. Weber gerek iktisadi görüşleri ve gerekse de sosyoloji alanında yaptığı çalışmalarında bu bütünlüğü dikkate almış ve “demir kafes” metaforu ile kapitalist sistemin birey üzerindeki olumsuz etkisini Marx'ın analizi ile örtüşür biçimde ortaya koymuştur.

Weber'in tarihsellik noktasında Marx'tan etkilendiği, karizmatik lider kavramıyla Schumpeter'i etkilediği söylenebilir. Bu açıdan ikinci bölümün konusu olarak Weber seçilmiştir. Bölümde ilk olarak Weber'in görüşlerini anlamaya ve kapitalizmin istikrarsızlığı konusu ile ilişkili olduğu düşünülen temel kavramlar incelenecektir. Bu kavramların başında, Weber'in yöntemi olan “ideal tip kavramı”, rasyonalite ve biçimleri, bürokrasi ve Asketik Protestan ahlakı ve demir kafes gelmektedir. Bölümde daha sonra Weber ile Marx'ın kapitalist sistem üzerine görüşleri karşılaştırma yoluyla değerlendirilecektir.

Sosyolog ve iktisatçı olarak bilinen Weber'in çalışmaları dikkate alındığında sosyolog yönünün iktisatçı yönüne ağır bastığı söylenebilir. Bununla birlikte, Weber hem iktisadi düşünce hem de sosyolojik düşünce tarihçisi olarak görülebilir. Bu çerçevede Weber'in genel olarak iktisadi olguların sosyolojik yönü ile ilgilendiğini söylemek mümkündür. Weber iktisadın ve sosyolojinin bilgisine iki alanın birbiri ile etkileşimi sonucunda ulaşmaktadır. İktisat ve sosyoloji birbirini etkileyen ve birbirinden etkilenen alanlar

olduğundan Weber'e göre, iktisadi olguları salt iktisadi teori açısından değil, iktisadi sosyoloji açısından incelemek gerekir.

Weber'in amacı kapitalist sistemin devamlılığını ve motivasyonunu sağlayan faktörleri ortaya koymaktır. Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1997), adlı eserinde protestanlık ve kapitalizm arasında nedensel bir ilişki ortaya koymak yerine, belli dini ve ahlaki düşünce yapılarının iktisadi sistem üzerindeki etkilerini araştırmıştır (Sen, 1985: 5). Weber'e göre, aynı nedensel faktörlere ve etkilere bağlı olan bilimsel bir sistem yerine, araştırmacının belli değişkenlerin birbiri üzerindeki etkilerini ortaya koyduğu bir araştırma iktisadi olgular açısından daha verimli sonuçlar doğurabilecektir. Weber çalışmaları boyunca iktisadi unsurların vazgeçilmez olmakla beraber tek başına kapitalizmin doğasını açıklamaya yetmeyeceğini, iktisadi unsurların yanında "subjektif" unsurların (hukuk, politika, ahlaki değerler) da dikkate alınması gerektiğini vurgular. Marx da kriz teorilerinde iktisadi ve iktisadi olmayan unsurların birbiri üzerindeki etkileşimi dikkate almıştır. Bu açıdan her iki düşünürün kapitalist sistem analizinin, saf teorik analizinin sınırlarını aşan bir bakış açısı içinde yapılandırıldığını söylemek mümkündür.

Weber'in Alman Tarihçi okuldan ve kurumcu iktisatçılardan etkilendiğini söylemek mümkündür. Alman tarihçi okulda olduğu gibi, tarihselliğin analizdeki önemini benimseyen Weber, bu okulun bütüncül yaklaşımına karşı çıkarak, incelenen olgunun tarihsellik içinde ancak belli parçalarının ortaya konulabileceğini ileri sürmüştür. Sosyal bilimlerin tarihselliğini dikkate alan Weber'in tarihsel nedensellik noktasında subjektif unsurları dikkate alarak bunlar içerisinde daha etkili olan unsurun ne olduğunu araştırdığı söylenebilir (Sen, 1985: 7). Bu noktada Weber'in yaklaşımını daha iyi ortaya koyabilmek için yöntemsel aracı olarak tanımlayabileceğimiz "ideal tip" kavramını incelemek gerekir.

2.1.1 Weber'in Yöntemsel Yaklaşımı: İdeal Tip Kavramı

Sosyal bilimler için kavramlar önemlidir ve kavramsallaştırma için özel teknikler kullanılır. Weber'de "ideal tip" önemli bir kavram olarak karşımıza çıkar. Weber'e göre sosyolojinin amacı gözlenebilir insan davranışlarını anlamaktır. Sosyoloji, toplumsal

eylemleri yorumlayarak anlamaya çalışan ve bu eylemleri kendi süreç ve etkileri içinde nedensel olarak açıklayan bir bilim dalıdır. Bir başka ifade ile sosyoloji, bireyin eylemini yönlendiren anlamı ortaya çıkarmak ve bu eylemin nedenini açıklamakla yükümlüdür. Weber, sosyolojinin alanının, anlamlı bir eylem türü olan “toplumsal eylem” olduğunu belirtir. Toplumsal eylemin temel özelliği başkalarının durumu ile ilgili bir eylem türü olmasıdır. Toplumsal eylemleri bireysel eylemlerden ayıran temel nokta, eylem ile bu eylemi motive eden anlam arasındaki ilişkidir. Sosyal bilimlerde amaç, belli bir motivasyon kümesi içinde önemli görülen olguların belli bir seçim sonucunda ayıklanarak bunlar hakkında nedensellik bağının kurulmasıdır. Weber’e göre bu bağı kurmak için kullanılacak araç “ideal tip” kavramıdır. Weber’de “ideal tip” kavramı realite hakkındaki çeşitli unsurları mantıksal ve anlamlı bir kategoriye oturtmak için kullanılır. İdeal tip kavramının sosyal sistemin temel karar birimleri ve ilişkileri açısından değerlendirilmesini sağlayan bir soyutlama aracı olduğu söylenebilir. İdeal tipin gerçeğin kendisi olmadığını, toplumun nedensel ilişkilerini açık hale getirmeye yarayan soyut bir kavram olduğunu belirtmek gerekir (Sen, 1985: 7).

İdeal tipler inşa edilmiş düşünce biçimleri ve olgular arasında nedensellik bağına ortaya koymaya yarayan araçlar olduğundan, ideal tipleri olgulara rasyonel açıdan bakabilmeyi sağlayan ilk düşünce biçimi olarak tanımlamak da mümkündür. Weber için “kapitalizm ve protestan ahlakı” birer tarihsel ideal tip kavramlarıdır. Weber protestan ahlakının kapitalizmin doğuşunda önemli bir etken olduğunu ortaya koyarken bu iki ideal tip arasında nedensel bir bağ araştırmıştır. Weber bu ilişkiyi ortaya koyarken üst yapının altyapıyı belirlemesi gibi tek yönlü bir tutum yerine, kapitalizm gibi bir tarihsel olgunun protestan ahlakı gibi ahlaki olgu tarafından nasıl beslendiğini araştırmıştır (Özlem, 1999: 176).

Weber’e göre kapitalizm batı toplumlarına özgü biriktirme ve tasarruf amaçlı bir örgütlenme biçimidir. Weber’de tek başına kapitalizmin açıklamaya ve anlamaya yetmeyecek olan protestan ahlakı çok sayıda unsur içinden seçilmiş en belirleyici neden olması sonucu ideal tip olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü gibi ideal tipler esasında birer soyutlama aracıdır. Bu nedenle ideal tipler yasalar ortaya çıkaran değil, sosyolojinin ampirik olabilmesi ve rasyonel bir zemine taşınabilmesi için gerekli yöntemsel araçlar olarak tanımlanabilmektedir (Özlem, 1999: 176–177).

İdeal tipler kapitalizm ve protestan ahlakında olduğu gibi tarihsel ideal tipler ve toplumsal ideal tipler olmak üzere iki biçimde karşımıza çıkar. Kapitalizm bir kaç yüzyıllık anlam bağı içinde tarihsel bir ideal tip kavramıdır. Kapitalizmin doğuşunu ve gelişimini anlayabilmek için tüm motifleri dikkate almak imkansız olacağından bize önemli gelen motifin ön planda tutulması gerekir. Ancak burada da ele alınan kapitalizm kavramının hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyıl kapitalizmini açıklayabilir özellikte olmadığını belirtmek gerekir. Bu nedenle tarihsel ideal tiplerden daha genelleştirici kavramlar geliştirme imkanı sağlayan analitik araçlar “toplumsal ideal tipler” dir. Yukarıdaki kapitalizm örneği ile devam edecek olursak, kapitalizm tekil tarihsel olaylarla benzerlik göstermekle birlikte genelleştirilmiş ideal tipler yani toplumsal ideal tipler çerçevesinde de ele alınabilir. Bu noktada toplumsal ve tarihsel ideal tiplerin birbiri ile iç içe geçmiş olduğu görülmektedir. Bu iç içelik tarih ve sosyolojinin birlikteliğinin bir sonucudur. Bu çerçevede Weber’in amacının kapitalizmi aydınlanma çağından bugüne Batı ülkelerinde rasyonelleştirme sürecinin bir ürünü olarak görmek ve birikim ile kar motifine dayalı tarihsel bir süreç olarak açıklamaya çalışmak olduğu söylenebilir.

2.1.2 İktisadi Sosyoloji Çerçevesinde Bireysel Eylemler

Weber’e göre iktisat, iktisadi eylemlerin toplamıdır; doğanın değil toplumların ve ihtiyaçlarının bilimidir. İktisadi eylem noktasında *homo economicus* modern Batı toplumlarına özgü insan tipidir ve iktisadi teoriye soyut bir çerçeve kazandırmanın temel varsayımları arasında yer alır. Bu yönüyle *homo economicusun* gerçek insan tasarımı çok soyut bir birey tasarımı olduğu söylenebilir. *Homo economicus* bireyin tüm davranışlarını değil, sadece maddi davranışlarını analiz eden çalışmaların soyut aracı olarak kalmıştır. Weber ise, teorik iktisadın sınırlarının aşılıp iktisadi olan ve olmayan unsurların analize dahil edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Weber’e göre iktisadın temel kavramları, iktisadın doğal temelleri, tarihsel evrimi ve iktisadi düşünce başlıkları altında toplanabilir. İktisadın tarihsel evrimi belli yenilikleri, doğal temelleri ise, doğanın ve nüfus gibi demografik unsurların iktisadi yaşamdaki rolünü ortaya koyar. Weber bu üç başlığı diğer kültürel unsurlarla yani devlet ve hukuk

ilişkisi çerçevesinde ele almış ve bu ilişkilerle iktisadi olgular sosyolojik boyut kazanarak incelenmiştir. Bununla birlikte Weber'in üretim, değişim, bölüşüm gibi salt iktisadi olan olguları incelerken bu olguları kurumsal çerçevesi ile birlikte ele aldığını söylemek mümkündür. Kısaca Weber, iktisadi olgular incelenirken sosyolojik boyutun her zaman dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak bu yolla iktisadi olgular, teknoloji, doğa ve toplumun birbiri ile olan ilişkisi gözardı edilmeden incelenebilmektedir (Weber, 2003).

Sosyoloji, sosyal eylemlerin neden ve sonuçlarını araştıran açıklayıcı bir bilimdir. Sosyoloji tip kavramlar ve ampirik süreçler için geçerli genel durumları açıklarken, tarih tek tek olayları ve eylemlerin neden sonuç ilişkilerini inceleyen bir bilimdir. Eylem öznel anlamı olan bireysel davranış biçimidir. Bu davranış biçiminin toplumsal davranış olabilmesi için, diğer bireylerce bir anlamı ve karşılığının olması gerekir. Toplumsal davranış biçimleri geçmiş, bugün ve gelecek davranış biçimlerini düzenler. Toplumsal eylemlerin en önemli özelliği başkasının eylemleri ile karşılıklı nedensellik ilişkisi içerisinde olmasıdır (Özlem, 1996: 136-137).

Weber'e göre sosyoloji, toplumsal etkinliği yorumlayarak anlamak ve bu yolla toplumsal etkinliğin akışının nedenlerini açıklamak isteyen bir bilimdir. Burada kullanılan etkinlik kavramı her türlü insan davranışını anlatmak üzere kullanılır. Weber'in analizinde "anlamak" (*understanding*) önemli bir kavamdır ve anlamaktan kastedilen "doğru"dan ziyade toplumca ortalama ve yaklaşık olarak geçerli olguları ve nedenleri arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktır. Anlama duygusal ve rasyonel olmak üzere iki biçimde karşımıza çıkar. Bilimsel çözümlemeden beklenen, rasyonel olmayan unsurlardan arındırılmış bir olguyu belirleyen en önemli unsurların neler olduğunu ortaya koymasıdır (Weber 1995: 10).

Weber anlamanın iki kaynağı olduğunu ortaya koyar. Bunlardan ilki, rasyonel anlamadır. Rasyonel anlama bir şeyin aracısız olarak herşeyden önce matematiksel ve mantıksal bir anlam bağı içinde incelenmesidir. Diğeri ise, kendi kendine anlamadır ve burada yaşanmışlıklar ve duygusal tepkiler önemlidir. İktisadi olguları eylemlerin motiflerine bağlı olarak açıklamak mümkündür. Burada önemli olan, incelenen olgu ve eylem arasındaki uygunluk derecesidir ve iktisadi bir olgu ve eylem arasındaki ilişkiyi

ortaya koyan yüksek derecede bir uygunluk yakalandığında statik koşula ulaşılmış demektir.

Toplumsal açıdan ortaya çıkan düzenlilikleri anlama noktasında Weber, yukarıda tanımlanan “ideal tip” kavramını kullanır. İdeal tip her toplumbilimsel etkinlik biçiminde olduğu gibi, tarihsel gerçekliklerin bir ölçüde soyutlanarak ortaya konmasına yarayan bir araçtır. Weber toplumsal etkinliklerle birlikte iktisadi etkinlikten de söz etmiştir. Weber’e göre, iktisadi etkinlik “edinimcinin (iktisadi karar birimlerinin) kaynaklar üzerinde asıl olarak iktisadi amaçlı denetim olanağını barışçıl biçimde kullanmasıdır” (Weber, 1995: 98). Rasyonel iktisadi etkinlik, amaç bakımından rasyonel planlı bir iktisadi eylemdir. Burada ifade edilen rasyonel planlı eylem, araçları bilerek ve yöntemli bir biçimde rasyonelliğin en üst seviyeye çıkartılarak bilimsel değerlendirmelere göre kullanılmasıdır (Weber, 1995:101).

İktisat, sosyolojiden eylemlerin sınırları noktasında ayrılır. Sosyolojik eylemlerin oldukça geniş bir çerçevesi varken, iktisadi eylem sadece rasyonel davranışı temel almaktadır. İktisadi sosyoloji ise, sadece ihtiyaç ve fayda temelli eylemleri değil, iktisadi ve iktisadi olmayan her türlü unsuru içinde barındıran eylemleri içermektedir. Bu yönüyle iktisadi sosyolojide bir tüccar sadece potansiyel tüketicilerin eylemlerinin değil, yasal, politik ve hatta ahlaki değerlerin de etkisi altındadır (Weber, 1995). Kapitalist sistemin istikrarsızlığını iktisadi ve iktisadi olmayan unsurları içerecek biçimde açıklarken, istikrarsızlığa yol açan eylemlerin iktisadi veya sosyolojik eylem biçimiyle değil, iktisadi sosyolojinin içerdiği eylemler çerçevesinde incelenmesi gerekir.

İktisadi sosyoloji, iktisadi kurumların ortaya çıkışı ve analizi olması bakımından iktisatçılar ve sosyologların ilgisini çeken bir alandır. İktisadi sosyoloji sosyologların bir alanı olmakla beraber pek çok iktisatçının önemli çalışmalarını içermektedir. Bu anlamda ilk akla gelen iktisatçı Schumpeter’dir. Schumpeter *İktisadi Analiz Tarihi* (1954) adlı eserinde iktisat tarihi kadar iktisadi sosyolojiye de önem verilmesi gerektiğini ortaya koyar (Schumpeter, 1954: 9). Bu eser dört bölümden oluşmakta ve eserde Greklerden günümüze iktisadi okulların analizlerinde kurumsal yapının ne şekilde yer aldığı incelenir.

İktisadi sosyoloji alanındaki çalışmalarda Alman, Fransız ve Amerikan geleneği olmak üzere üç gelenek karşımıza çıkar. Alman geleneğinin temeli Alman tarihçi okula dayanmakta ve Weber'in çalışmaları bu geleneğe dahil edilmektedir (Swedberg, 1991: 253-254).

İktisadi sosyolojinin Alman geleneğinde (Weber ve Schumpeter'i de içerecek biçimde) iktisadın bir kültür bilimi olduğu ve bu nedenle açıklayıcı bir yaklaşım benimsemesi gerektiği kabul edilir. Bu gelenek, çalışmalarında özellikle iki konuyu; iktisadi gelişme ve devletin ekonomideki rolünü, dikkate almaktadır. Alman iktisadi sosyoloji geleneği tarihsel ve karşılaştırmalı yöntemi, kurumları, medeniyetleri ve ulusları karşılaştırmada kullanır. İktisadın doğal değil, kültürel bir bilim olması, kültürel yapıdaki anlamlı olguların incelenmesini gerektirmektedir. Bu noktada Weber önemli olanın öznel düşünceler değil, kültürel anlamlar olduğunu belirtmektedir. Alman geleneğinin tarihsel ve teorik iktisadi yöntemler arasındaki farkı kapatmaya çalıştığı söylenebilir (Kalleberg, 1995: 1208).

Weber tarihsel araştırmalarla analitik teori arasında köprüler kurulması gerektiğini vurgulamış, sosyolojinin açıklayıcı niteliğinin iktisat açısından önemine değinmiştir. Weber'e göre tüm iktisadi süreç ve olgular anlamlı insan davranışlarıyla karakterize edilmelidir. Bu noktada Genel İktisat Tarihi *General Economic History* (2003) ve Ekonomi ve Toplum *Economy and Society* (1968) adlı eserlerinde Weber'in piyasa sosyolojisini geliştirmeye çalıştığı söylenebilir.

Weber'in "İktisat ve Toplum" adlı eseri dikkate alındığında, iktisat ve hukuk, iktisat ve sosyoloji ve iktisat ve kültür alt başlıkları dikkat çekmektedir. İktisadi olguların hukuki, sosyolojik ve kültürel yönlerini inceleyen Weber, analiz yaparken bu unsurların birbiri üzerindeki etkilerini dikkate almış ve böyle bir yaklaşım, değişkenlerin birbiri üzerindeki karşılıklı etkisi dolayısıyla bazı problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Değişkenler arasında tek yönlü olmayan çoklu nedensellik ilişkileri sözkonusu olduğunda herşeyden önce incelenen olgunun bir başka olgu ile olan ilişkisi doğru tanımlanmalı, herbir alanın kavramsal çerçevesi net olarak belirlenmelidir. Weber'in adı geçen eserde incelediği bir başka konu, toplum, sosyal düzen ve güçlerdir. İktisadi toplum analizi Weber için iktisadın sosyolojik analizinden çok, iktisadın

politika, hukuk gibi toplumsal olgularla olan ilişkisinin kurulmasıdır. Bu anlamda Weber'in iktisat açısından yapmış olduğu yeniliğin "iktisadi sosyoloji" olduğu söylenebilir.

Weber'in iktisadi sosyolojisinin iki boyutu vardır. Bunlar, iktisadın kendisinin analizi (iktisadi teori) ve iktisat ile ilişkili olan iktisadi olmayan unsurların, örneğin, politika, kültür ve hukukun analizi. Bu durumda Weber'in sosyolojisinin temel araştırma birimi iktisadi sosyal eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, değişim, iktisadi örgütlenmeler, kredi, para, piyasa gibi iktisadi unsurların analizi, iktisadi sosyal eylemler çerçevesinde incelenmektedir (Swedberg, 1999: 574). Weber'in amacı devlet, dernek, feodalizm gibi kolektif kavramları bunların içinde yer alan insanların eylemlerine indirgemektir. Bu nedenle Weber böyle bir indirgemeci bakış açısı içerisinde klasik monarşi, oligarşi, demokrasi kavramlarını eylem çerçevesinde rasyonel, geleneksel ve karizmatik olarak ayırıştırır. Bir başka ifade ile, Weber soyut tip kavramları ile eylemler arasındaki motivasyon ilişkisini araştırır.

İktisadi sosyoloji açık ve kapalı iktisadi sistem analizleri ile ilişkilidir. Piyasanın analizi sosyal etkileşimin ve kapitalizmin çeşitli biçimlerinin analizini gerektirir. Weber'e göre sosyal ilişki biçimleri iktisadi da içerecek biçimde açık veya kapalı olabilir. Örneğin monopol biçimindeki piyasa yapılarında sadece iktisadi eylemler dikkate alınmaktadır. Ancak piyasa yapılarının sosyal etkileşim alanları olduğu gözardı edilmemeli, değişim veya rekabet gibi salt iktisadi olan ilişkilere piyasadaki diğer aktörlerin eylemi dahil edilmelidir. Böylece salt iktisadi eylemle kapalı olan bir sistemin analizi, diğer aktörlerin eylemi ile açık hale gelmektedir (Weber, 1996: 102).

Weber'e göre açık bir sistem olan kapitalizmin üç ideal tipi vardır. Rasyonel, politik ve geleneksel kapitalizm. Kapitalizm insan gruplarının ihtiyaçlarının girişimci tarafından endüstriyel bir yapıda karşılandığı her yerde karşımıza çıkar. Rasyonel kapitalist girişimci sermaye birikimiyle, modern yöntemlerle hesaplamalar yapan kişidir. Herhangi bir ekonomide ekonominin belli bir bölümü kapitalist anlamda örgütlenmişken diğerleri böyle bir örgütlenme içinde olmayabilir (Weber, 2003: 275). İdeal tip çizgisinde düşünecek olursak, Weber kapitalizmin varlığı için gerekli altı genel varsayım ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, rasyonel sermaye hesabıdır. Rasyonel

sermaye hesabı üretimin fiziksel araçlarına özel girişimci tarafından yapılan ödeneği ifade eder. İkinci varsayım özgür piyasaların varlığıdır. Özgür piyasalar yoluyla piyasalarda gerçekleşen ticari faaliyetlerde olası herhangi bir irrasyonel sınır ortadan kaldırılmaktadır. Üçüncü varsayım rasyonel teknolojidir. Rasyonel teknoloji hesaplanabilirlik yolunu açar ve sistemin mekanik bir biçimde işlemlerini sağlar. Diğer bir varsayım hesaplanabilir ve güvenilir bir hukuk sistemi varsayımdır. Hesaplanabilir güvenilir hukukta idare ve hükümler hesaplanabilir yani önceden kestirilebilir olmalıdır. Kapitalist sistemin en önemli varsayımlarından birisi de emeğin rasyonel örgütlenmesidir. Emeğin örgütlenmesi kapitalizmle birlikte belli ahlaki kuralları bu bunun yol açtığı engelleri aşarak ülkenin ticari koşullarına göre şekillenmektedir. Emeğin özgür olması esaretten ya da kölelikten farklı olarak emeğin herhangi bir kısıt olmadan piyasada emeğini satabilmesi anlamına gelir. Son varsayım ise, iktisadi yaşamın ticarileşmesidir. İktisadi yaşamın ticarileşmesinden kastedilen ticari araçların girişimci ve özel mülk sahiplerince genel kullanımının sağlanmasıdır (Weber, 2003: 276-278).

Weber, bu varsayımların geçerli olduğu kapitalist gelişmenin sadece Batı toplumlarında ortaya çıkmasının Batının kültürel evrimi ile ilişkili olduğunu ortaya koyar. Batıda rasyonel hukuk, rasyonel ampirik bilim, profesyonelce yönetilen devlet, özel bürokrasi ve toplum yaşamında rasyonalite ahlakına göre davranan bireylerin varlığı ile kapitalist gelişme bire bir ilişkilidir (Weber, 2003:338). Weber'in amacı, yukarıdaki kapitalizm tanımında da olduğu gibi, iktisadi olguları iktisadi sosyoloji temelinde, yani politika, yasal sistem ve ahlaki değerler çerçevesinde ortaya koymaktır. Yasal sistemin analizinde yer alan temel kavramlardan birisi karizmadır. Weber'in (1968) çalışmalarında temel devrimci bir güç olarak nitelendirilen karizma kavramı otorite ile ilgili düşüncelerinde karşımıza çıkar.

2.1.3 Weber'de Karizma Kavramının Niteliği

Weber yasal, geleneksel ve karizmatik otorite biçimlerini tanımlamış ve bunlara rasyonel kapitalizmle ilişkileri noktasında iktisadi bir boyut katmıştır. Meşruluğun ve bu anlamda şekillenen otoritenin geleneksel zemin, rasyonel yasal zemin, ve karizmatik

zemin olarak adlandırılan üç gerekçesi vardır. Weber’e göre otorite, “belli bir grubun belli bir kaynaktan çıkan emirlere itaat etme olasılığıdır” (Weber, 1995: 92).

Geleneksel zeminde ortaya çıkan otorite, kuralların geçmiş alışkanlıklar ve davranış kalıplarına bağlı olması anlamına gelir. Geleneksel otoritede yazılı kurallar yerine, otoriteyi elinde tutan lider konumunda bir şef vardır. Geleneksel otoritenin yol açtığı yetkinin meşruluğu ise, eski zamanlardan kalma geleneklerin kutsallığına olan yerleşik inançtan kaynaklanır.

Rasyonel yasal zemin, kişinin içinde bulunduğu mesleki konumunun gerektirdiği kuralları belirler. Bu kurallar yoluyla, mesleki konumun sürekliliği ve işin belli bir hiyerarşik yapıda işlemesi sağlanır. Bahsedilen kuralların rasyonelliği için yazılı olması gerekir. Rasyonel yasal zemin yerine “bürokrasi” kavramını kullanmak da mümkündür. Bürokratik yapı, çalışanların otoriteye kendi iradeleri ile bağlanmalarını ve kendi aralarında hiyerarşik bir rekabet içinde olmalarını sağlar. Çalışanların meslek içindeki seçimleri teknik niteliklerine bağlıdır ve bunun karşılığında alınacak olan ücret bellidir. Böylece iş koşullarında belli bir anlaşma ve sistematik disiplin yakalanabilmektedir. Bürokratik idare, belli bir bilgi temelinde kontrol sağlanması olarak da tanımlanabilir. Rasyonel yetkinin meşruluğu, konulan kuralların yasallığına ve bu yasalar gereğince yetki sahibi olanların buyruk verme hakkı olduğuna dair inançtan kaynaklanır (Weber,1995: 315-316).

Karizmatik yetkiye geçmeden önce “karizma” kavramını tanımlamak gerekir. Karizma bir kişiyi olağan insanlardan ayıran ve onun, doğa üstü, insan üstü ya da en azından bazı bakımlardan farklı güçlere ya da niteliklere sahip olmasına neden olan özellik anlamına gelir. Kişi bu özelliklere sahip olduğu için lider sayılır. Weber’e göre karizma ve karizmatik kişiler tarihteki temel devrimci güçtür. Karizmatik kişiler, sosyo kültürel değişimin kaynağıdır (Weber, 1968: 244; Swatos, 1981: 119). Bürokratik kişiler kurallara bağlı olduğu için rasyonel, buna karşın karizmatik kişiler kuraldışı ve yaratıcı olduğu için irrasyoneldir. Geleneksel otoritenin, eskiden kalma kuralları olması açısından rasyonel olduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi, karizmatik otoriteye yol açan davranış biçimi değişmeye ve beklenmedik gelişmelere neden olan etkileri bakımından irrasyoneldir. Modern kapitalizmin doğuşunda etkili olduğu düşünülen formel

rasyonalite ile karizmatik eylemlerin dayanağı olan irrasyonalite Weber'in çalışmalarında iki karşıt ancak birbiri ile ilişkili güçler olarak değerlendirilebilir. Aşağıda Weber'de rasyonalite ve rasyonalitenin biçimleri incelenmektedir.

2.1.4 Weber'de Rasyonalite ve Rasyonalitenin Biçimleri

Weber'in analizinde rasyonel davranış, kendi içinde, somut bireylerin rasyonel davranışı ve soyut değerler içinde rasyonel davranış olmak üzere ikiye ayrılır. Somut bireyin rasyonelliği bireylerin araçlar, amaçlar ve sonuçlar arasında akılcı seçim yapmaları anlamına gelir. Soyut değerler genel olarak irrasyonel olduğundan, bireylerin soyut değerler anlamında rasyonelliği, irrasyonel değerler sistemi içinde rasyonel davranmaya çalışmaları anlamına gelir.

Weber çalışmaları boyunca rasyonalitenin doğası, nedenleri ve sonuçları üzerinde durmuştur. Kalberg (1980), Weber'in çalışmalarından yola çıkarak dört farklı rasyonalite tanımı yapılabileceğini ortaya koyar. Bunlardan ilki, pratik rasyonalitedir. Pratik rasyonalite bireysel eylemlerin tamamen pratik ve egoist sonuçlara dönük olması anlamına gelir. Diğer teorik rasyonalitedir. Teorik rasyonalite mantıksal tümevarım, tündengelim ve nedensellik ilişkilerinden yola çıkarak, soyutlamalar yoluyla gerçeği zihinsel çabalarla anlama biçimidir. Özsel (*substantive*) rasyonalite, sistemin değerlerine dayalı eylemleri kapsar. Özsel rasyonalite, hesaplamanın sadece rasyonel araçlarla değil, töresel, siyasal, sınıfsal unsurlar dikkate alınarak yapıldığı durumdur. Bunlar bir bakıma değerlerin irrasyonel araçlarıdır ve ölçütleri oldukça çoktur. Dördüncü rasyonalite biçimi ise, formel veya biçimsel rasyonalitedir. Eylemin ya da iktisadi etkinliğin biçimsel rasyonelliği teknik olarak hesaplanabilmesini ve bunun gerçekten yapılabilme ölçüsünü ifade eder.

Formel rasyonalite Weber'in en önemli rasyonellik kategorisidir ve formel rasyonelliğin en önemli özelliği maksimum etkinliği ortaya koymasıdır. Bu açıdan, hesaplanabilirlik, etkinlik ve öngörülebilirlik özelliklerine sahiptir. Formel rasyonalite bireysel değerlendirmelere yer vermez. Formel rasyonel bir sistemde neredeyse tüm karar ve eylemler rasyonel ilişkilere göre alınır. Her ne kadar iktisadi etkinliğin rasyonalitesinde formel rasyonalite baskın olsa da Weber özsel rasyonalitenin yani değere ilişkin

unsurların etkilerinin göz ardı edilemeyecek kadar güçlü olduğunu ortaya koymuştur (Weber, 1995: 130-132). Pratik, teorik ve özsel rasyonalite farklı toplumlarda karşımıza çıkmasına karşın, formel rasyonalite sadece Batıda endüstrileşme süreci ile birlikte yaşanmıştır.

Kültürel anlamda rasyonalizm eylemsel açıdan karşılıklı çıkar, düşünce açısından ise, dünyayı dini, ahlaki ve politik değer yargıların bağımsız ampirik bir olgu olarak görmektedir. Bu açıdan dünyanın ahlaki değer ve ideallere göre düzenlenmiş bir kosmos olması düşüncesi, ampirik temele dayalı rasyonel bir tutumla örtüşmemektedir. Weber, Nietzsche'den etkilenecek rasyonel dünyayı büyüsunü yitirmiş (*disenchantment*) bir dünya olarak görür. Bu büyüsunü dünyada rasyonalizasyon süreci kimi zaman tersine işler. Rasyonellik Weber'e göre, değerlere ve ideallere bağlı bir dünya görüşünden vazgeçerek, dünyanın büyüsunünden/ruhundan arındırılması etkinliğidir. Bu nedenle rasyonel düşünce biçiminde dünyayı anlamının tek yolu akılcı düşünce biçimidir (Swatos, 1981. 120).

Weber'in Batı kültürünün ürünü olan böyle bir rasyonelliğe karşı çıktığı ya da savunduğu söylenemez. Weber'in amacı mevcut durumu gözleyerek Batı rasyonalizmini anlamaya ve onunla ilgili olgusal saptamalar yapmaya çalışmaktır (Özlem, 1999: 79). Weber'e göre toplumların varlıklarını sürdürebilmeleri için belli değer sistemlerine, ideolojilere ihtiyaç vardır. Rasyonalitenin (formel rasyonalitenin) de bu anlamda Batı kültürünün ideolojisi olduğu söylenebilir. Formel rasyonalite kavramı Weber'de Batı modernitesi veya bürokrasi kavramı ile ilişkilidir.

2.1.4.1 Bürokratikleşme: İktisadi ve Sosyal Yaşamın Daha Rasyonelleşmesi

Bürokrasi toplu bir eylemi rasyonel düzenlilik kazanmış toplumsal eyleme dönüştürme aracıdır. Güç ilişkilerini toplumsallaştırmaya yarayan bir araç olması bakımından bürokrasi, bürokrasiyi denetleyenler için birinci derecede bir güç aracıdır. Weber'e göre, modern bürokratik örgüt biçimi Batının tarihsel gelişiminin kaçınılmaz bir sonucudur. Modern toplumun formel rasyonelliği, endüstrileşmesine bağlıdır. Weber'e göre, geleneksel örgüt biçimleri ile kıyaslandığında büyük ölçekli işletmelerin sözkonusu olduğu bürokratik örgütler daha işlevseldir (Novak, 2005:6).

Bürokrasiler formel rasyonalite ilkesine göre şekillendirilmiş örgütlenmelerdir. Bürokrasinin altı temel özelliği vardır. Bunlardan ilki, genellikle kurallar yani yasalar ve yönetsel yönetmeliklerce düzenlenmiş belli yetki alanları ilkesinin geçerli olmasıdır. İkinci olarak, bürokrasilerde görev hiyerarşisi ve kademeli yetki düzeylerine ilişkin ilkelere göre küçük görevdekilerin yüksek makamdaki görevlilerce denetlenmesini sağlayan bir ast-üst ilişkisi vardır. Çağdaş bürokratik yönetimde alınan kararlar yazılı belgelerle saklanır. Bir başka özellik, uzmanlık isteyen iş yönetiminde esaslı bir uzmanlık eğitimi gerektirir. Daire ve büro sistemi iyice geliştikten sonra resmi faaliyet, görevlinin tüm çalışma kapasitesini kullanmasını gerektirir. Son özellik ise, işyeri yönetiminin belli bir istikrarı ve kapsamı olan öğrenilebilir genel kurallara bağlı olmasıdır (Weber, 1996: 291-292).

Bürokratik örgütlenmenin diğer örgütlenme biçimlerinden teknik üstünlüğü vardır. Tam bürokratikleşmiş bir yönetimin doğruluk, hız, kesinlik, dosya bilgisi, süreklilik, gizlilik, birlik, tam bağımlılık ve kişisel ve maddi sürtüşmelerin maliyetlerinin azaltılması gibi temel özellikleri onu diğer örgütsel biçimlerden üstün kılmaktadır (Weber, 1996:310). Kişisellikten arındırılmışlık yolu ile piyasada her türlü iktisadi çıkarın ön planda tutulması sağlanmaktadır. Bürokrasinin kapitalizme uygun gelen niteliği, ne denli insanlıktan uzaklaşırsa o denli kusursuz hale gelmesidir. Resmi işlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel duygusal ya da genel anlamda irrasyonel ögeler arındırıldıkça bürokrasi arzulanan niteliğine yaklaşmış demektir.

2.1.4.2 Modern Kapitalizmin Rasyonelliği

Modern yaşamın en büyük gücü olan kapitalizm en üst aşamaya Batıda ulaşmıştır. Bunun nedeni, kapitalizmin politik, teknik ve iktisadi koşullarının bireylerin özel organizasyon biçimleri olan ticari ve teknik unsurlarının devlet kurumlarınca desteklenmiş olmasıdır. Kapitalizme süreklilik kazandıran en önemli araç, rasyonel kapitalist girişimcidir. Girişimciliğin sürekli olması kapitalist toplumda kar fırsatlarının yeniden canlanması bakımından önemlidir. Kapitalist iktisadi eylem biçimi olan kar beklentisi, kapitalist toplumda barışçıl kar ortamlarında kurumsallaşmıştır.

Weber “Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu” (1997) adlı eserinde, modern Batı kapitalizminin temel niteliklerini ortaya koyar. Bunların başında rasyonel endüstriyel organizasyon gelmektedir. Rasyonel endüstriyel organizasyon, karın düzenli biçimde elde edilmesini ve politik ve irrasyonel kar fırsatlarının dışarıda bırakılmasını sağlayarak, karın düzenliliğine imkan verir. Weber bir başka nitelik olarak kapitalist maceracılar dediği savaş ve sömürü koşullarından bahseder. Bu koşullar tarihin çeşitli dönemlerinde pek çok toplumda varolmuş, ancak modern Batıda gelişmiştir. Diğer, bir nitelik ise, emeğin rasyonel kapitalist örgütlenme içindeki yeridir (Weber,1997: 22-23). Weber, Modern kapitalizmin gelişimini bu anlamda “rasyonalite” kavramı temelinde ele alınmıştır denilebilir.

Modern kapitalizmin rasyonalitesi Weber’e göre, teknik faktörlerin hesaplanmasına ve bilimin bu yönde gelişmesine bağlıdır. Kapitalizm, bu tarz bir gelişmenin nedeni olmasa da, rasyonalitenin devamlılığını sağlayan bir unsurdur. Batı kültürünün rasyonalizmi bilim, askerlik, hukuk ve idari alanlara da yayılmıştır.

Weber, kapitalizmin doğuşunda, kapitalizmin rasyonelliği ile asketik Protestanlık ruhunun nedensellik zincirinin iki temel halkası olduğunu ortaya koyar. Katolik mezhebi Protestanlığa göre daha çok dünyevi olmayan işler peşinde koşmuştur. Weber farklı dini mezhepler içerisinde kapitalizmin tarihsel olgusunun, asketik Protestan ahlakı olduğunu ve sermaye sahiplerinin Protestanlar arasından çıktığını belirtir. Kapitalizmin doğuşuna neden olan temel unsurların başında, asketik Protestan ahlakında yer alan rasyonalite eğilimi ve bunun sonucunda ortaya çıkan örgütlenme biçimi vardır. Katolik mezhebinde yer alanların temel derdi, belli bir iş kolunu korumak ve bu iş kolunda usta olmaktır. Buna karşın Protestan ahlakında belli bir iş kolunda en üst seviyeye çıkmak vardır (Weber, 1996:103).

Weber örgütlenme biçimlerinin temelinde mezhepler ve toplumsal tabakalaşma olduğunu ortaya koyar (Weber,1997: 33). Weber bir ülkenin dini havasının ve aile çevresinin kazandırdığı ruhun kişinin meslek seçiminde etkili olduğunu, bu nedenle Weber mezheplerin geçici tarihi-siyasal koşullarını değil, içsel özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır (Weber,1997: 34-35). “Kapitalizmin ruhu terimi yalnızca tarihi birey yani bizim onların kültür anlamlarının bakış açısı altında kavramsal

bir bütün olarak birleştığımız ve tarihi gerçeklikte bulunan bağlantıların bir bileşimi” anlamında kullanılır (Weber,1997: 41). Bir başka ifade ile, kapitalizmin ruhu tarihsel gerçekliğe belli bir bakış açısı ve tarihsel gerçeklikteki belli ilişkiler bütünü ile bakmaktır. Böyle bir ruhun Batıda ortaya çıkmış olmasının nedeni, başlangıçta da belirtildiği gibi, bilimsel rasyonel uzmanlık alanlarının sadece Batıda gelişmiş olmasıdır. Bunun yanında rasyonel devlet anayasası, siyasal düzenleme anlamında devlet de sadece Batıda ortaya çıkmıştır (Weber,1997: 16).

Weber kapitalizm ve rasyonalite ilişkisini şu şekilde ortaya koyar. Weber’e göre elde etme güdüsünün, kazanç uğraşısının ve kar elde etmenin kapitalizmle doğrudan doğruya ilişkisi yoktur. Her tür ve her koşuldaki insan için bunlar hep vardır ve var olacaktır. Sınırsız kazanma açlığı kapitalizmle ve onun ruhu ile aynı şey değildir. Kapitalizm irrasyonel güdünün dizginlenmesi veya rasyonel olarak dengelenmesidir. Weber’e göre kapitalizm sürekli rasyonel kapitalist girişim ve hep yinelenen kazanç ve verimlilik peşindendir. Bu nedenle bütün bir iktisadi sistemin kapitalist düzeni içinde belli bir verimliliğe ulaşmayan işletmelerin battığı gözlenmiştir (Weber, 1997: 17). Kısaca, kapitalizm servet edinmenin rasyonel biçimidir. Kapitalizm belli grupların girişimcilikle geliştirdiği endüstriyel faaliyetin olduğu her yerde karşımıza çıkar.

Weber’e göre kapitalist iktisadi eylem, “değiş tokuş fırsatlarının kullanımında kazanç bekleme üzerine kurulu yani biçimsel barışçıl kazanç fırsatları üzerine kurulu bir eylem” dir (Weber, 1997:17). Kapitalist kazanç, rasyonel biçimde elde edilmeye çalışıldığı her yerde sermaye hesaplarına göre düzenlenir. Önemli olan tahmini hasılat girdisi ile maliyet arasındaki karşılaştırmadır. Bu anlamda Batının rasyonalitesi temelde teknik olarak karar verme durumunda olan öğelerin hesaplanabilirliğine bağlıdır. Weber’e göre, rasyonalite, Batı biliminin özelliklerine, özellikle matematiksel, deneysel ve rasyonel zeminler üzerine kurulan pratik bilimlere bağlıdır. Bilimin gelişimi ve onlar üzerine kurulu pratik iktisadi uygulamalar, kapitalist çıkarlarca belirlenir (Weber, 1997: 23). Weber, Batı rasyonalitesi üzerinde şekillenen kapitalist gelişmenin Protestan ahlakı ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Aşağıda Formel rasyonalite ve Protestan ahlakının ilişkisi incelenmektedir.

2.1.4.3 Formel Rasyonalite ile Protestan Ahlakının İlişkisi

Weber, kapitalizmin ruhunun özel bir anlamda çağdaş kapitalizm için kullandığını belirtir. Kapitalizmin Çin’de, Hindistan’da Babil’de ve Ortaçağda da var olduğunu ancak onların özel bir ethostan yoksun olduğunu belirtir. Çağdaş iktisadi düzen içinde para kazanma kapitalist kültürün toplumsal ahlakının bir özelliğidir ve bir anlamda kapitalist kültürün yapıcısıdır. Kapitalizmin bir yaşam biçimi olarak ortaya çıkması, bireylere değil, insan gruplarına yani sistemin kurumsallaşmasına bağlıdır. Kapitalist ruhu besleyen temel kurumsal unsurlar, daha önce de belirtildiği gibi, rasyonel anayasa, rasyonel siyasi düzenleme anlamında devlet, burjuvazinin gelişimi ve proletaryanın ortaya çıkmasıdır. Weber bütün bu unsurlardan oluşan kapitalist ruh ile çağdaş kapitalizme geçişe neden olan kapitalist ruhun birbirinden farklı olduğunu belirtir. Çağdaş kapitalizm hırs felsefesine dayanırken, kapitalizmin doğuşunda bu duygu kontrol altına alınmıştır (Weber, 2003:368-369).

Weber, kitabının “Kapitalizmin Ruh” başlıklı kısmında “meslek” kavramını araştırmıştır. Meslek kavramının tanrının verdiği bir ödev olarak algılanması Ortodoks Lutherçiliğin gelişimi ile daha da artmıştır. Reform hareketlerinin ilk yıllarında “kabul” yani elindeki ile yetinme anlayışı yerini daha fazla kazanç anlayışına bırakmış ve daha fazla kazanma arzusu içinde olanlar kendi mesleklerinde en iyisini yapmaya çalışmışlardır (Weber,1997: 70). Weber kapitalizmin gelişiminde protesanalığın dört taşıyıcısından (Kalvenizm, Pietizm, Metodizm ve Babtist hareket) kapitalizmin gelişiminde Kalvenizmin baskın olduğunu ortaya koymuştur. Bu düşüncenin temelinde, Kalvenizmin meslek anlayışında, Lutherci meslek anlayışının aksine, insanların kaderlerini yaşamak zorunda olmaması ve ödevlerini en iyi şekilde yerine getirmesi anlayışının olması vardır. En iyisini yerine getirme ve bunun tanrının buyruğu olması yönündeki Kalvenist meslek anlayışı, işbölümü ve örgütlenmelerle gelişmiş ve böylece Weber’e göre kapitalizmin gelişiminde etkili olmuştur (Weber, 1997: 84).

Weber (1997), meslek anlayışı ile kapitalizmin gelişimi arasındaki ilişkiyi bu şekilde ortaya koyduktan sonra aynı eserin “Asketizm ve Kapitalist Ruh” adlı bölümünde, Asketik Protestanlığın temel dini kavramları ile günlük iktisadi eylemler arasındaki ilişkiyi gözden geçirmiştir. Asketizm, çileci yaşam şeklini kendine hayat tarzı olarak

seçmek ve zevkler ve hazzın peşinde koşmak yerine sürekli çalışma anlayışıdır. Asketik ahlakta rahatlığa ve tembelliğe neden olan her şeyden kaçınmak vardır. Asketizme göre tanrının isteğine boş zaman ve zevk ile değil, çok çalışmak ile hizmet edilmektedir. Zamanı boşa harcamak tüm günahların en ağırı olarak görüldüğünden çalışma en büyük dini ödev olarak görülmektedir. Bu anlayışa göre varlıklı olanın bile çalışmadan yememesini gerektirir. Çünkü gereksinimini çalışmadan karşılayabilse bile, fakirler gibi varlıklarının da boyun eğmek zorunda olduğu bir tanrı buyruğu yani meslek vardır. Bu meslekler sonucu ortaya çıkan işbölümü ve örgütlenme tanrısal dünya düzeninin dolaysız sonucu olarak görülür.

Kalvenist asketizmde, meslekte uzmanlaşma, işçinin yeteneğinin gelişmesini mümkün kıldığından üretimde niceliksel ve niteliksel artışlar söz konusu olmakta ve böylece en fazla sayıda aynı olan ortak iyiye hizmet edilmektedir. Asketizmde söz konusu olan tanrı isteği kendi başına bir meslekle uğraşmak değil, rasyonel meslek uğraşısıdır. Bir başka ifade ile, asketik ahlakta, tanrı tarafından bahşedilen kadere razı olmak yerine, mesleğini geliştirmek esastır (Weber, 1997:144).

Kapitalizmin gelişiminde etkili olduğu iddia edilen Protestan ahlakını şu şekilde özetlemek mümkündür. Dünyevi asketik Protestanlık mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücü ile karşı çıkmış, tüketimi özellikle lüks tüketimi kısıtlamıştır. Bunun yanında mal kazancı tümüyle tanrının isteği olarak görülmüştür. Bireylerin ve toplumun amacı, tanrı tarafından istenen rasyonel ve faydalı kullanımdır. İrrasyonel kullanımlar tanrı buyruğuna karşı çıkmak anlamına gelmekte ve refah, kullanım alanlarının ahlaki sınırına bağlı olarak artmaktadır. Weber'e göre böyle bir ahlaktan beslenen kapitalist ruha sahip olan burjuva yaşamı, feodalizmin gösterişli yaşamının aksine, temiz ve sade rahatlığın ideal tipi olarak tanımlanmaktadır (Weber,1997: 150-151). Özetlemek gerekirse, Asketizmin çalışmayı tanrı buyruğu sayması ve tüketim yerine tasarrufu özendirilmesi ile biriken sermaye, kapitalizmin ortaya çıkmasında etkili olmuş, kazanılanın tamamının tüketilmesine karşı çıkılarak, tasarruf ve yatırım özendirilmiştir.

2.1.4.4. Asketizmin Desteklediği Burjuva İktisadi Yaşamı

Weber (1997), Asketizmin rasyonel burjuva iktisadi yaşam biçimini desteklediğini hatta onun en tutarlı temsilcisi olduğunu kabul eder. İktisadi gelişme, asketik dini hareketin iktisadi yaşam üzerindeki etkileri doruk noktasına çıktıktan sonra ortaya çıkmıştır. Tanrının krallığını arama arzusunun yerini ölçülü bir mesleki erdemin almasıyla, dünyevi yararcılığı temsil eden burjuva hayatı iktisadi yaşamda belirleyici olmaya başlamıştır. Asketizmde bir burjuva tıpkı diğer bireyler gibi, doğru kaldığı ve ahlaklı davrandığı ölçüde tanrıya hizmet etmektedir. Kısaca, Asketizm rasyonel burjuva yaşam biçimini dünyevi kılmıştır. Bunun yanında çalışmanın başındayer alan ve rasyonel kapitalizmin unsurlardan biri olan işçi örgütlenmesini de asketik ahlak anlayışında bulmak mümkündür. Weber’e göre, emrine ölçülü biçimde itaat eden işçiler tanrının buyruğunu yerine getirmiş olmaktadır. Ayrıca burjuva yaşamı ile işçilerin yaşamı arasındaki fark da tanrının takdiri olarak algılandığından herhangi bir eşitsizlik sorunu gündeme gelmemektedir. Dünyevi eşitsizlik işçiler ya da fakir halkın tanrı katında kutsanmışlığı ile ortadan kalkmaktadır. Buradaki esas düşünce, işçinin çalışması kadar işverenin çalışmasının da “meslek” kavramı içinde ödevini yerine getirerek tanrıya hizmet etmesidir. Asketizm Weber’e göre, devlet ve kilisenin tekeline karşı, kişinin kendi yetenek ve karar verme gücüne dayanan rasyonel kazanma güdüsünü ortaya çıkarmıştır.

2.1.4.5 Rasyonalitenin Ördüğü “Demir Kafes”

Weber’e göre, kapitalist ruh çağdaş kültürün en temel belirleyicilerinden olan meslek kavramına bağlıdır ve rasyonel meslek anlayışı ile beslenen kapitalizmin ruhu Asketik meslek ahlakından doğmuştur. Asketizmin manastır hücrelerinden meslek yaşamına taşınması ve böylece dünyevi ahlaka egemen olması, çağdaş iktisadi düzenin teknik ve iktisadi altyapısı üzerine kurulu mekanize olmuş fabrika üretimine evrilmesine neden olmuştur. Asketizmin daha çok çalışma ve kazanç üzerine kurulu ahlak anlayışı ile dünyayı yeniden kurma ideali oluşmuştur. Ancak bu ideal zamanla insanlar üzerinde malların daha önce hiç görülmediği biçimde güç kazanmasına neden olmuştur (Weber,1997: 158-159).

Dünya mallarının “insanın her zaman üzerinden atabileceği ince bir palto” (Weber, 1997: 159) olması arzulanırken bu palto zaman içinde “demir bir kafese” dönüşmüştür. Bir anlamda asketizmin ruhu zamanla bu kafesten kaçmıştır. Kapitalizmin mekanik temelleri artık geçmişte olduğu gibi bu ruha ihtiyaç duymamaktadır. Özellikle ABD gibi ülkelerde kazanç ve meslek ödevi dini ve ahlaki kılıfından sıyrılmıştır. Weber bu durumu şöyle yorumlamaktadır:

“ hiç kimse henüz gelecekte kafeste kimin yaşacağını ve bu devasa gelişimin sonunda da tamamen yeni peygamberler mi yoksa eski düşünce ve ideallerin mi güçlü bir biçimde yeniden doğacağını ya da –bunların ikisi de olmayacaksa- bir tür mekanikleşmiş taşlaşma ve bunun yanı sıra kasılmış bir kendini beğenmişliğe mi geçileceğini bilmiyor. Ruh yoksunu uzman insanları, yürek yoksunu zevk insanları, bu hiçler, kendi kendine daha önce hiç ulaşılmamış bir insanlık düzeyine tırmandıklarını zannederler (Weber, 1997:160)”.

Özetleyecek olursak, Weber’e göre asketik Protestanlığın gelişimi toplumsal kültürel koşulların şekillenmesi noktasında dikkate alınması gereken bir unsurdur. Weber tarihi ve kültürel açıklamalarda maddi koşulları dikkate alan açıklamaları tek taraflı bir nedenselliğe yol açtığı için yetersiz bulur. Bu eksikliğin önüne geçebilmek için, maddi ve manevi koşulları bir araştırmanın sonucu olarak değil, ön çalışması olarak görmek gerekir. Ancak bu şekilde tarihi gerçeklik anlamında başarı yakalanmış olur. Kapitalist sistemi anlamada maddi koşulları belirleyen iktisadi değişkenler yanında politik sistemi, hukuk ve ahlaki sistemi belirleyen değişkenler ve bunların birbiri üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır.

2.1.5 Kapitalist Ruhun Evrimi

Kapitalizmin gelişimini besleyen pek çok faktör olduğundan, bunların başında rasyonel girişimci, rasyonel hesaplama, rasyonel teknoloji ve rasyonel hukuk geldiği daha önce belirtilmişti. Weber’e göre bu unsurlardan hiçbirisi tek başına kapitalizmi geliştiren unsur olarak görülemez. Bunların yanında herbirini tamamlayan başka faktörlere, rasyonel ruha, toplumu rasyonelize eden anlaşmalara ve rasyonel iktisadi ahlaka ihtiyaç

vardır (Weber, 2003:352-354). Bu unsurlar aynı zamanda kapitalist iktisadi gelişmenin meşruluğu ile ilişkilidir.

Kapitalist ruhun evrimi noktasında Weber'in karizma kavramına yeniden dönmek gerekir. Weber'e göre karizma kavramı geçmişe dönük bir kavramdır ve tarihte çok sayıda karizmatik lider bulunabilir. Modernleşmenin merkezinde yer alan rasyonalite karizmanın rutinleşmesine neden olmaktadır. Weber'in tabiri ile modernleşme sürecinde "dünyanın büyüü" bozulmaktadır. Bir başka ifade ile, karizmatik ruhun rutinleşmesi ile dünya büyüünü kaybetmektedir. Modernleşmenin rasyonel bürokratik zeminde şekillenmesi ile her türlü şahsılık ve yetenek törpülenmektedir. Bir çeşit mekanikleşme olan bu durum Weber'in demir kafes kavramına karşılık gelir. Demir kafesin içinde kalmak, bireyin her türlü kişisel özellikten kopararak mekanikleşmesi anlamına gelir ve kapitalist bürokratikleşme sonucu ortaya çıkan bu demir kafesten kaçış yoktur (Swinewood,1998: 228).

Weber'e göre karizmanın kaynağı kişiden kişiye değişir. Belli bir insan grubuna karizmatik gelen kişi başka insan gruplarınca rededilebilir. Genel olarak karizmanın belli şahıslarda belli toplumsal hareketin sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Karizmatik liderliğin sözkonusu olduğu durumlardaki eylemler irrasyoneldir. Esasında rasyonelite ve bürokratik örgütlenmenin işleyebilmesi için karizmatik otoriteye ihtiyaç vardır. Belli bir rutinleşme ve bundan duyulan rahatsızlık irrasyonel eylemlere yol açabilir ve bir süre sonra yeniden rutinleşebilir. Bir başka ifade ile, karizmanın yazgısı, belli bir topluluğun kalıcı kurumları arasına girdiğinde, geleneklerin ya da rasyonel sosyalizasyonun gücü içinde koybolmaktır. Esasında karizmanın yok olması bireysel eylemin öneminin azalması anlamına gelir. Bireysel eylemin önemini azaltan en karşı konulmaz güç ise rasyonel disiplindir. Bu disiplin kişisel karizmayı yok ettiği gibi statüleri de ortadan kaldırabilir (Weber, 1996: 98-99).

Ashley ve Micheal (1990) da, Weber'in modern toplumda bireyin kötü bir yazgısı olduğu düşüncesini ele almışlardır. Modern toplumda rasyonalite ile birlikte artan bürokrasi bireylerin teknik anlamda rasyonel olmasına ve eylemlerin sonuçlarını kaybederek masumiyetin geriçevrilemez bir biçimde yok olmasına neden olur. Modern toplumlar uzun dönemde formel rasyonalite üzerine oturtulan bürokratik örgütlenmenin

yani kapitalizmin kendisinin esiri olmaktadır. Weber, modern toplumlarda demir kafes metaforundan kaçışın olmadığını ortaya koyar. Kapitalizm bireylerin kendilerini varetmeye çalıştıkları bir kaostur. Kapitalist sistem içinde bireyler piyasanın belirlediği ilişkiler içine sokularak bireysel davranışlar kapitalist kurallara göre şekillenir. Piyasanın kurallarına göre şekillenmiş davranışlar bireyin insanlıktan çıkartılması (*dehumanization*) anlamına gelir ve Weber bireyin insani değerlerinden koparılmasını modern kapitalizmin sonucu olduğunu ortaya koyar.

Kapitalizm, iş hayatında bireysel tercih ve yeteneklerin dikkate almadığını, hesaplanabilir kurallara göre işleyen bir sistemdir. Bireysel ihtiyaçların dikkate alınmaması iktisadi ihtiyaçların peşinde koşan piyasanın temel parolasıdır. Yani bireysel ilişkiler, yerini metalar arasındaki ilişkilere bırakmaktadır. Bir başka ifade ile, bireyin maddi varoluşu, kapitalizm ile birlikte mekanikleşmesine yol açmaktadır. Bu nedenle modern toplumda bireyler bürokratik yapının zincirine vurulmuş gibidirler. Bu konuda Weber büyüünün bozulması kavramını kullanmakta ve bireyin değerlerinden, duygusal özelliklerinden koparılarak, soğuk, katı birer varlığa dönüşmesi ile kapitalist sistemin birey üzerindeki yazgısını ortaya koymaktadır. Tarihsel bir sürecin ürünü olarak karşımıza çıkan kapitalizm, büyüünü formel rasyonalite ile yok olan karizmatik liderin işlevsizleştirilmesi ile yitirmektedir (Weber, 1996: 97).

Weber'e göre iktisat, alanı oldukça geniş bir bilimdir ve bu anlamda sadece iktisadi değil, iktisadi olmayan olguları da içerir. Burada belirtilmesi gereken nokta, iktisadi olguların iktisadi olmayan, iktisadi olmayan olguların da iktisadi olan olguları etkilediğidir (Weber, 1995:131-132). Bu anlamda iktisat teorisi kadar iktisat tarihi ve iktisadi sosyoloji de iktisadın bilgisine ulaşmada önemlidir. İktisat teorisi tek bir iktisadi olguyu ve homoeconomicusun eylemini temel alan durumların analizidir. İktisadi sosyoloji diğer aktörlerin eylemi ve iktisadi teknikler için, iktisat teorisi ise, soyut iktisadi olguların analizi için gereklidir. Weber'e göre rasyonel iktisadi eylem dışındaki eylemler söz konusu olduğunda iktisadi teoriyi sosyoloji ile beslemek gerekir. Bu durumda politik, hukuksal düzen ve din gibi ahlaki değerler analize dahil edilerek kurumsal yapıların iktisat teorisindeki yeri ön plana çıkarılır. İktisadi mekanizma ile kurumlar arasında anlamlı bir ayrım yerine bunları birlikte değerlendirmek uygun

olacaktır. Böylece yapılan analizler açık ya da dinamik hale gelecek Weber’de olduğu gibi iktisadi sosyoloji tamamlanmamış bir proje olarak karşımıza çıkacaktır.

Weber iktisatçının iktisat teorisi kadar iktisat tarihi ve iktisadi sosyoloji bilmesi gerektiğini ortaya koyması noktasında bizim için önem arz etmektedir. Bu yönüyle Weber’in Marx’tan etkilendiği ve Schumpeter’i etkilediği söylenebilir. Schumpeter’in kriz konusuna geçmeden önce aşağıda Marx ve Weber’in kapitalist sistem ile ilgili görüşleri değerlendirilecektir. Ortaya konulacak olan ortak sonuçlar ve farklar yoluyla kapitalist sistemin genel bir değerlendirilmesini yapmak mümkün olacaktır.

2.2 BİREYİN İNSANİ DEĞERLERİNDEN KOPARILMASI: YABANCILAŞMA VE DEMİR KAFES

Marx ve Weber, sosyal bilimlerde kavram ve soyutlama tekniğinin gereğine vurgu yaparken toplumsal gerçekliğin tarihsel gerçeklik çerçevesinde ele alınması gerektiğini ortaya koymuşlardır. Sosyal bilimlerdeki soyutlama gereği gerçekliğe tarihsel bir çerçeve sunmak amacını taşımakta, Marx’ın analizinde analizin temel parametreleri, Weber’de ideal tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki düşünürün tarihsel gerçekliğin sürekli değişen yönünü dikkate almaları, çalışmalarını dinamik sistemler üzerine yoğunlaştırmaktadır. Dinamik sistem ya da açık sistem analizi yapan çoğu sosyal bilimci de olduğu gibi Marx ve Weber’in analizinde de kesin net sonuçlardan çok eğilimler ortaya konmaktadır. Kimi yazarlarca eleştiri nedeni olan bu durum esasında incelenen sistemin istikrarsız doğasının netliğe imkan vermeyecek kadar karmaşık olmasından kaynaklanmaktadır.

Tarihsel gerçekliğin sürekli değişen yönünün dikkate alınması kapitalist sistem incelenirken sadece iktisadi unsurların değil, sosyolojik ve tarihi hatta psikolojik unsurların da dikkate alınması gereğini doğurmaktadır. Bir başka ifade ile, bilgi sadece felsefi ve epistemolojik değil, öncelikle tarihsel ve kültürel açıdan anlam taşımaktadır. Bu benzer yaklaşımlarına karşın Weber’in bilim anlayışının esas olarak Kantçı ve Yeni Kantçı bir zeminde, Marx’ın bilim anlayışının ise ansiklopedik ve evrensel olması her iki düşünürü farklılaştıran temel noktalardan birisidir. Marx doğa ve toplum olarak tüm evreni şematize edecek bir bilgiyi araştırmıştır. Weber için gerçekliğin genel ve zorunlu

yasalar altında ele alınması mümkün değildir. Bu anlamda Weber'in Marx'a kıyasla genellemelerden kaçınarak daha çok eğilimleri dikkate aldığı söylenebilir. Bununla birlikte Weber'in kapitalizm sosyalizm temaları Marx ile kıyaslandığında Weber'de sosyalizm ikinci plandadır. Weber için rasyonalite, bürokrasi ve karizmatik liderlik daha merkezi sorunlardır. Weber kolektivizme karşı bireysel tercihleri, regülasyona karşı kendi kendine belirlemeyi, bürokratik düzene karşı serbest girişimi savunmuştur. Weber'in kendi değerleri çerçevesinde oluşturduğu teorileri yukarıda da belirtildiği gibi, Hegelci realizmden çok Kantçı nominalizme yakındır (Mueller ve Weber, 1982: 153).

Marx ve Weber'in aralarındaki temel farklılıklara rağmen kapitalizm anlayışlarında ortak noktalar bulmak mümkündür. Her ikisine göre de kapitalizm, bireysel ilişkilerin yerini gayri şahsi ve şey benzeri ilişkilerin aldığı bir sistem olup, sermaye birikimi sürecinin oldukça irrasyonel olan bir sonu vardır. Marx'ta "meta fetişizmi" olarak karşımıza çıkan son, Weber'de "demir kafes" adını almakta ve her iki durumda da bireylerin yerini metaların alması ya da bireyin kişisel özelliklerinden ve insani değerlerinden koparılması sonucunda sistem bunalıma girmektedir.

Mommsen (1997), Weber'in epistemolojik farklılıklarına karşın Marx'a oldukça yakın açıklamalarının bulunduğunu iddia etmektedir. Gerek Marx gerekse de Weber'e göre kapitalizm tüm geleneksel yapıları ortadan kaldıracak sürekli gelişme içinde olan devrimci bir güçtür. Weber'in çalışmalarının genel içeriğinin endüstriyel kapitalizmin sosyal ve kültürel etkileri üzerine olduğu söylenebilir. Weber'i Marx'tan ayıran temel nokta Weber'in sosyolojisinin liberal orta sınıf üzerine kurulmuş olmasıdır. Zaten Weber kendini burjuvazinin bir üyesi olarak tanımlamaktadır (Mommsen, 1989).

Gerek Marx gerekse Weber kapitalizme karşı eleştirel bir tutum içindedirler. Her ikisinin analizinde temel fark, eleştirilerinin ilham kaynağı ile bu eleştirilerin nedenidir. Marx kapitalist sistemin yok olacağına ve yerini sosyalizme bırakacağına inanırken, Weber sisteme boyun eğen bir tutumla sistemin gözlemcisi olmuştur. Marx'ın kapitalizm karşıtı görüşlerini tüm çalışmalarında bulmak mümkündür. Marx bu eleştirileri belli bir evrimsel süreci dikkate alarak sunmakta, bu evrimsel süreç kendi düşüncelerinde de gözlenebilir olduğundan, genç Marx'ın etik, yetişkin Marx'ın bilimsel olduğu söylenmektedir. Weber'in modern kapitalizmin bireyleri değerlerinden

koparma ve insansızlaştırma yönünde bir sonucu olduğu yönündeki tezi, Marx'ın yabancılaşma anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Her iki düşünürü ayıran temel nokta yöntemsel yaklaşımlarını belirleyen vizyonlarıdır.

Marx'ın materyalistik felsefeye dayanan tarih tezine Weber karşı çıkmaktadır. Marx'ın sınıf mücadelesi temelinde ortaya koyduğu tarihsel değişme düşüncesini Weber bilimsel olmaması ve tarihle ilgili bu anlamda nesnel gerçekler ortaya koymanın mümkün olmaması noktasında eleştirmektedir. Weber sosyal bilimler alanında yasalardan değil, yasa benzeri düzenliklerden söz edilebileceğini ve bunun da ideal tip gibi bir yöntemsel araçla ortaya konulabileceğini iddia etmektedir. Nomolojik kavramlar olan ideal tipler, araştırma konusu olan olgunun gerçekten ne kadar saptığını ölçmeye yarayan araçlardır. Weber, Marx'ın diyalektik bir süreç olarak tanımladığı tarihin pek de gerçeğe yakın durmayan bir ideal tip modeli olduğunu savunmaktadır (Mommssen, 1997:376).

Marx'ın kapitalizme olan eleştirel tavrının belli temel unsurları vardır. Bunlardan ilki evrensel etik değerlerdir (Löwy, 2007:1). Evrensel etik değerlerden özgürlük, eşitlik, adalet ve kişisel başarı anlaşılmaktadır.

Marx'ın kapitalizme eleştirel tavrının ikinci unsuru, sistemin mağdurları olduğu düşüncesidir. Bunlar emekçi sınıf ya da proleterya'dır. Marx, *Kapital I* (1990) adlı eserinin Önsözünde burjuva politik iktisadına ilişkin temel eleştirisini sınıf çelişkisine dayandırmaktadır. Marx'a göre toplumsal değerler böyle bir sosyal bakış açısı çerçevesinde yeniden ele alınmalı ve somut anlamların farklı sınıfların ilgileri çerçevesinde aynı olmadığı ortaya konulmalıdır. Bir başka unsur, özgür gelecek düşüncesidir. Özgür gelecek kapitalizm sonrası ortaya çıkacak komünist toplum ütopyasıdır. Böyle bir toplumda üretim araçları kamulaştırılmaktadır. Dördüncü unsur ise, kapitalist gelişme ile yok olan ancak kapitalizm dışında varolan daha eşitlikçi, sosyal ve kültürel yapıların var olduğu düşüncesidir (Löwy, 2007:2).

Marx'ın ortaya koyduğu bu değerler işgücünün kendi potansiyeli altında yaşaması ve sınıfsal çelişkiler temeline dayanır. Löwy (2007)'ye göre, Marx'ın kapitalizm eleştirilerinde bu değerlerle ilişkili olarak ortaya koyduğu beş temel kavram vardır.

Bunlar, adaletsiz sömürü, yabancılaşma sonucu özgürlüğün ortadan kalkması, ticaret mantığı ile bakış açısı, irrasyonel ve modern barbarlıktır.

İlk olarak adaletsiz sömürüyü ele alacak olursak, adaletsiz sömürünün kapitalizmin temelini oluşturduğu söylenebilir. İşgücüne ödenmeyen artık ya da emeğin ortaya koyduğu artık değer bu sömürünün kaynağıdır ve bu artık, rant, kar ve arasında bölüşülür. Adaletsiz sömürünün en uç noktası çocuk işgücünün sömürülmesi, cüzi ücret politikası, insanlıkdışı saatlerde çalışma ve proloteryanın kötü yaşam koşullarıdır. Emeğin sömürülmesi Kapital adlı eserin temelini oluşturur ve işgücünün örgütlenmesi gereğinin esası budur (Marx, 1990).

Yabancılaşma kapitalist sistemde bireylerin ve özellikle işgücünün kendi ürettiğini kontrol edememesi sonucu ortaya çıkar. Meta fetişizmi olarak da ifade edilen yabancılaşma sonucunda mallar bireylerin yerini almaktadır. Kapitalizm değişim değerini, etik değerler, insan ilişkileri ve bireysel duyguları yok ederek yaratır. Sahip olmak varolmanın yerini alır. Marx'a göre kapitalist sistem doğası gereği irrasyoneldir. Örneğin kapitalizmde yaşanan aşırı üretim krizlerinin periyodik biçimde seyretmesi sistemin irrasyonelliğinin göstergesidir. Geçinmek için hayatını feda eden işgücünün ihtiyaçlarını karşılaması gibi bir absürd durum da sistemdeki irrasyonelitenin bir başka örneğidir. Modern barbarizm olarak ifade edilen diğer bir unsur da aslında bu irrasyonel ve ilişkileridir. Bunlar dışında kapitalist gelişmenin emperyalist bir biçimde gelişim seyri izlediği ve doğal çevrenin yok olmasına neden olduğu da belirtilmelidir. Ekolojik sorunlar olarak bilinen bu son unsur da sistemin kendi kendini yok eden doğası ile ilişkilendirilebilir (Löwy, 2007:8).

Marx'ın yukarıdaki temeller çerçevesinde ortaya koyduğu kapitalist sistem eleştirisinin baştan antikapitalist bir tutumla tutarlı olduğu söylenebilir. Buna karşın Weber'in yaklaşımının Marx'a göre daha çelişkili ve karmaşık olduğunu söylemek mümkündür. Weber'in kimliğinin burjuva entellektüel olduğu düşünülürse bu çelişkili yaklaşım anlam kazanır. Weber sosyalist düşünceye karşı bir düşündürdür ve kapitalizmin temelini *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1997), eserinde protestan çalışma ahlakına dayandırmıştır. Protestan ahlak, sıkı çalışmaya, yöntemsel iktisadi faaliyete ve tasarrufa bağlıdır. Bu tablodaki unsurlar idealize edilmiş burjuva yaşam biçimini özetler

niteliktedir. Weber burjuva iktisadi yaşamı kapitalizm açısından bir kaçınılmazlık olarak görür.

Weber genel bir tarih anlayışından çok tarihin belli kültürel değerlere dayalı kavramlar yoluyla açıklanabileceğini iddia etmektedir. Marx'ın tarihsel materyalizminin geriçevrilemez olması ve tek bir sınıfın eylemi ile (yani kapitalist toplumun, burjuvazinin, sosyalist toplumun proletaryanın eylemine göre şekillenmesi) ortaya konması da Weber'in Marx'ın analizine temel eleştirilerinden birisidir. Weber Marx'ın bütüncül yaklaşımı terine kendi kısmi açıklama yöntemini savunmakta ve Marx'ın tarihsel olarak koymuş olduğu süreci kurgu olarak tanımlamaktadır (Mommssen, 1997:376).

Weber aydınlanmanın rasyonalist geleneğinden kendini uzaklaştırarak daha çok modern rasyonalitenin çelişkileri ile ilgilenmiştir. Modern rasyonalite kapitalist toplumda ve devlet yönetiminde kendini gösterir. Hesaplamalar ve etkinlik insan davranışının bürokratikleşmesine ve şeyleşmesine neden olur. Weber kapitalist sisteme ya da modernizme karşı kötümserdir. Bu kötümserlik kapitalizmin doğasından ve rasyonalite/modernite dinamiğinden ayrı tutulamaz. Weber'in kapitalizmle ilgili eleştirileri şu şekilde özetlenebilir:

Araçlar (*means*) ve sonuçlar (*ends*) zıtlığı. Kapitalizmin ruhu açısından Benjamin Franklin ideal tip figürüdür. Para kazanmak için daha çok kazanmak, yani yaşamın temel amacı biriktirmek. Kapitalizmin daha çok kazanmaya ve biriktirmeye dönük amacı Frankfurt okuluna göre formel rasyonalitenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu bakış açısında insan ihtiyaçları temel alınmasına rağmen insanın mutluluğu irrasyonel bir unsur olarak kabul edilmiştir. Weber (1997), sermaye birikimi sürecindeki irrasyonelite üzerinde sıklıkla durmaktadır. Weber'e göre kapitalist rasyonalite irrasyoneliteyi de bünyesinde taşımaktadır. Rasyonalite formel veya biçimsel rasyonalite ve özsel rasyonalite olmak üzere iki türdür. Formel rasyonalitede üretim üretim için yapılır, para para için kazanılır ve birikim biriktirmek içindir. Diğer iktisadi olmayan unsurlar kapitalizm öncesine aittir ve bireylerin mutluluğu gibi değerler formel rasyonalitenin dışındadır (Weber, 1996: 92). Yani bireysel mutluluğu dışlayan bir

rasyonalite aslında irrasyoneldir. Bu rasyonalite içindeki irrasyonellik Marx'ın meta fetişizmi ya da bireyin şeyleşmesi ile örtüşür.

Girişim, para ve mal gibi kavramlar Marx'ın yabancılaşmasına yakın bir anlamda irrasyonelite içermektedirler. Weber'in kapitalist sistemle ilgili olarak kötümserce bir tutum içinde olması bu irrasyonellikle ilgilidir. Kapitalist bürokratik süreç değer ve ideallerin rasyonalite içinde yok olmasına neden olacak kadar irrasyoneldir ve Weber'in deyimiyle bireylerin zamanla demir bir kafese hapsolmasına yol açar. Hatta böyle bir irrasyonelite iktisadi yaşamdan politika, hukuk ve kültür olmak üzere toplumun çeşitli katmanlarına yayılmaktadır. Herbirinde ortak sonuç insanlıktan çıkmaktır. Görüldüğü gibi kötümserliğin nedeni olan irrasyonelite rasyonalitenin sonucu ortaya çıkmaktadır. Böylece araçlar ve sonuçlar bağı kırılmış olmakta, bireyi mutluluğa ve refaha yöneltmesi amacıyla yapılan her türlü eylem onun bireysel mutluluğu ve özelliklerinin yok olmasına neden olmaktadır. Araçlar amaç haline geldiğinde bireyin eyleminin amacı ile sonucu birbirinden kopmuş demektir. İhtiyaçların karşılanmasına dönük rasyonel bir amaç, bireyin insanlığını yitirmesi ya da insani değerlerinden yoksun bırakılması gibi bir irrasyonel sonuç doğurmaktadır. Weber amaç ve sonuçlar arasındaki böylesine bir çelişkinin modern toplumun rasyonel olan her alanında karşımıza çıkacağını belirtir. Bir başka ifade ile, rasyonalite içinde varolan her oluşum, zaman içinde insanlığın demir kafes benzeri bir başka oluşuma mahkum etmektedir (Özel, 2007).

Weber'e göre kültürün temel sorunu, rasyonalitenin irrasyoneliteye dönüşmesidir. Marx problemin tanımlanması noktasında Weber ile benzer düşüncelere sahip olmakla beraber iki düşünür bu problemin evrimini farklı ele almışlardır. Kapitalizmin trajedisi, rasyonel niyetlerle ortaya konmuş bir eylemin sonuçlarının irrasyonel olması şeklinde tanımlanabilir (Weber, 1996: 92).

Gerek Marx gerekse Weber kapitalizmin özü gereği irrasyonel olduğu görüşünde hemfikirdirler. Her ikisi de bu irrasyoneliteyi ortaya koymak üzere dini referans gösterirler. Marx'a göre, Weber'in (1997), ortaya koyduğu gibi, kapitalizmin köklerinde herhangi bir dini ahlak yoktur. Kapitalizmin varoluşu sömürüye yıkıma dayanır. Din, Marx'a göre kapitalizmin mantığını anlamaya yardımcı olan bir unsurdur. Bir başka

ifade ile Marx'ta din, Weber'de olduğu gibi irrasyonel nedensel unsur değil, irrasyonel yapısal unsurdur. Kapitalizmde bireyler tıpkı tanrı tarafından yönetilmeleri gibi, kendi ürettiklerinin sahibi olmak yerine ürettiklerinin kölesi haline gelirler. Sistemin irrasyonel sonucu Marx'ta bu şekilde ortaya konulurken, Weber'de kapitalizmi ortaya çıkaran protestan ruhun zamanla ondan uçup gitmesiyle ifade edilir.

Weber'in çalışmalarının temelinde modern endüstriyel kapitalizmin gelişimi ve bununla birlikte ortaya çıkan sosyal gelişmenin sonuçları olduğu daha önce belirtilmişti. Bununla birlikte Weber, kapitalizmin tüm sosyal yapısının çerçevesini belirleyen geleneği yıkacağını ve böyle bir sürecin kaçınılmaz olduğunu ortaya koyar. Bu anlamda Weber'i, burjuva Marx ya da sınıf bilinçli burjuva olarak adlandıranlar vardır (Mommsen, 1989d).

Weber'in görüşleri Marx'ın yabancılaşma kavramıyla benzerlik gösterir. Ancak Weber'in endüstriyel toplumların sosyolojik analizi Marx'ın görüşlerinden tamamen farklıdır. Weber aristokratik bireycilik ya da elitizm kavramını ortaya atar. Bireyin kaderi maddi ve iktisadi koşullar tarafından belirlenir. Bu esasında Marx'ın üretim ilişkileri ile bireyin sınıfsal konumunu belirlediği düşüncesinden izler taşımaktadır (Mommsen, 1989a:54-55). Bir başka ifade ile, Marx'ın yabancılaşması ile Weber'in demir kafesi ve arsitokratik bireycilik ile sınıflar yani bireyin iktisadi konumunun sosyal konumunu belirleme gücü görüşleri benzerlikler taşımaktadır. Weber modern kapitalizmin modern köleliği doğurduğunu ve kapitalizmde belli bir sosyal gücün bireyin ne arzu ettiğinden bağımsız olarak ortaya çıktığını belirtir. Demir kafes ile iktisadi büyümenin kendi doğal limitine ulaştığı noktada birey yok olacaktır. Kısaca Weber ile Marx'ı birleştiren noktanın, kapitalizmin insanı her türlü bireysel özelliğinden uzaklaştıran bir sosyal düzen yaratması ve bunun sonucu kendi sonunu hazırlaması olduğu söylenebilir. Böyle bir son, açıkça ifade edildiği gibi, iktisadi koşulların iktisadi olmayan sonuçlar doğurmasına ya da bireyin sadece iktisadi motiflere sıkıştırılamayacak kadar zengin istek ve eylemleri olan bir varlık olmasına bağlıdır. Kısaca kapitalist sistemin gelişmesinin doğuracağı sonuçlar bireyin özgürlüğünü tehdit edebilecek niteliktedir.

Weber, Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışının oldukça uzağındadır. Weber'e göre tarihsel sürecin nesnel bir düzenliliği olamaz. Bu nedenle Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışını Weber bilimsellikten uzak olarak nitelemektedir. Çünkü Weber'e göre sosyal gerçeğin nesnel kurallarını tek bir unsurla (örneğin bireyin sınıfsal konumu) belirlemek mümkün değildir. Weber ideal tip analizinde sosyal süreçler için yasalar değil, yasa benzeri kurallar ortaya konulabileceğini belirtmiştir. Weber'e göre tarih kendi içinde anlamasızdır, ancak belli kavram ve kategoriler içinde incelenirse anlam kazanır. Weber, Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışını ontolojik olarak da doğru bulmaz. Çünkü tarihsel olayları tek yönlü nedensellik ilişkisine hapsetmek doğru sonuçlara imkan vermeyecektir (Mommsen, 1989a:56).

Tarihsel materyalizmde iktisadi faktörler nedensellik zincirinin temel belirleyicisidir. Weber, sosyal olguların salt iktisadi olgularla açıklanamayacağını savunur. İktisadi olguların sosyal olguları belirlemesine karşı çıkan Weber, kültürel olguların belirleyiciliğine vurgu yapmıştır. Weber'e göre dinamik gelişme süreci içinde olan kapitalizm belli bir limite ulaştığında birey değerlerinden ve amaçlarından koparılmaktadır. Marx ile Weber'i ayırtıran çoğu noktaya karşın, sistemin dinamizmi ve yukarıda açıklandığı biçimiyle bireyler üzerindeki etkileri noktasında analizleri benzer sonuçlar içermektedir (Mommsen, 1997:379).

Weber Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışında ortaya koyduğu feodalizmden kapitalizme ve kapitalizmden sosyalizme geçişi ontolojik bir açıklamadan ziyade, insan davranışlarının pratik bir düzenlemesi olarak görür. Böyle bir analizin insan davranışlarına bağlı olması, kapitalist toplumun burjuva sınıfının, sosyalizmin ise proleteryanın eylemine bağlı olarak açıklanması anlamına gelmektedir. Böyle bir yaklaşımı Weber oldukça katı ve mekanistik olması noktasında eleştirmektedir (Mommsen, 1989a: 57).

Marx'a göre, kapitalizm bireyi yok eden insansız sosyal bir süreçtir ve bu özelliği nedeniyle yok olmaya mahkumdur. Weber kapitalizmin bu sonunu kabul etmiş, ancak böyle bir sonun tarihsel sürecin objektif kuralları ile ortaya konulamayacağını vurgulamıştır. Weber'e göre tarihsel gelişme süreci ile ilgili kurallar değil, gözlemlere dayalı yaklaşımlar sunmak mümkündür. Daha önce de belirtildiği gibi Weber, Marx'ın

tarihsel süreçle ilgili açıklamalarını hipotetik bulmaktadır (Mueller ve Weber, 1982: 163). Weber, iktisadi ve sosyal olguların birbiri üzerindeki etkisi noktasında pluralist bir yaklaşım içindedir. Burada ifade edilmek istenen maddi koşulların belirleyiciliğini göz ardı etmeden, iktisadi ve sosyal olguların birbiri üzerindeki karşılıklı belirleyiciliğini ortaya koymak ve ideal koşullara maddi koşullar kadar önem vermektedir. Weber'e göre bireylerin eylemleri çoğunlukla sosyal koşullara bağlı olsa da sosyal koşullara indirgenemeyecek kadar karmaşıktır (Weber, 1996: 91).

Gerek Marx gerekse de Weber tarihsel süreçte ortaya çıkan olayların temel nedensellik zincirleri üzerinde durmaktadır. Ancak Weber Marx'tan farklı olarak, sosyal gerçeğin belirleyicilerinin ancak bir kısmının ortaya konulabileceğini, bütüncül bir açıklamanın sosyal olaylar ve tarihsel gerçeklik için eksik kalacağını belirtir. Yine Weber'in ideal tip modeli ile yapmaya çalıştığının, tarihsel olayların belli parçalarını ortaya koyarak bireyin davranışı ve sosyal sonuçlar açısından bütüncül bir açıklama yerine kısmi nedensellikler ortaya koymak olduğu söylenebilir. Weber'e göre böyle bir yaklaşım bireyin farklı değerler noktasında sorumluluğunu zayıflatmaktadır. Tarihin nesnel süreçler tarafından belirlenebileceğine inanmak, bireyin bireysel etkinliğinin ya da eylemsel gücünün baştan yok sayılması anlamına gelmektedir. Weber Marx'ın görüşlerinin bilimsel olmaktan çok pratik bir teori olarak ve de bir ideal tip hipotezi olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir (Weber, 1996: 88-89).

Weber Marx'ın tarihsel materyalizmi yanında alt yapının üst yapı üzerindeki belirleyici işlevi görüşüne de karşıdır. Burada da tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu, tüm sosyal olguların tek bir unsura, iktisadi temele indirgenemeyeceğini ortaya koyar. Örneğin Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu adlı eserinde özellikle dini faktörlerin iktisadi ve sosyal faktörler üzerindeki etkilerini araştıran Weber, asketizmin endüstriyel kapitalizmin doğuşundaki etkilerini ortaya koyarken bile kapitalizmin neden ve nasıl yükseldiğinin tam cevabını verdiği iddiasında değildir. Bunun nedeni yukarıda da belirtildiği gibi, sosyal ve tarihsel süreçleri açıklarken bütüncül bir değerlendirme yapmanın mümkün olamayacağıdır. Weber pek çok yerde ısrarla belli grup faktörlerin kapitalizmin yükselişinde diğerlerinden daha çok etkili olacağını vurgulamaktadır (Mommsen, 1989a:57).

Weber (1997), endüstriyel kapitalizmin “gelişmesi” sözkonusu olduğunda sadece maddi biriktirmenin anlaşılmasının doğru olmayacağını, analize ideal ilgi alanlarının da dahil edilmesi gerektiğini savunur. İdeal ilgi alanlarından kastedilen sosyal değişmeye yol açan iktisadi temelli olmayan başka motivasyonlardır. Marx’ın aksine Weber bireysel davranışların günlük iktisadi realite dışında başka motiflerce belirlenebildiğini ortaya koyar. Kısaca Weber’de bireysel ya da bir grubun eylemi değerler temelli unsurlara bağlanmaktadır. Bu nedenle Weber, Marx’ın kriz teorilerini, krizleri tek başına iktisadi unsurlarla açıklaması noktasında yeterli bulmamaktadır. Bununla birlikte Weber, piyasa ekonomisi, özgür emek, sınırsız piyasa özgürlüğü, emeğin üretim araçları tarafından sömürülmesi, bireysel mülk sahipliği gibi unsurların da iktisadi krizlerin ve sınıf mücadelesinin ortaya çıkmasında rolü olmadığını ortaya koyar.

Weber’e göre kapitalizmi çöküşe götüren temel etken, burjuvazinin yok olması ya da proleteryanın yükselişinden ziyade (maddi etkenler), kapitalizmin kendi koruyucu kurumlarının (değerlerin) ortadan kalkmasında aranmalıdır. Weber, endüstriyel toplumda, bireylerin demir kafes içinde hapsedilmesini işgücünün üretim araçlarından koparılmasından çok, bürokratik örgütlenmenin yarattığı formel rasyonalitenin sonucu olarak görür (Weber, 1997: 159). Rasyonel örgütlenmenin bireysel etkinliği yok etmesi sadece kapitalist toplumda değil, merkezi planlamaya bağlı sosyalist toplumda da karşımıza çıkacak bir sonuçtur. Bu anlamda Weber Marx’tan sosyalizmin işlerliği noktasında da ayrılmaktadır.

Weber’e göre belli bir sosyalizasyon süreci, işgücünün üretim araçlarını kontrol etmesinden çok üretim araçlarına daha bağımlı hale gelmesine yol açar. Kısaca Weber üretim araçlarının sosyalizasyonu ile bireyin birey üzerindeki egemenliğinin ortadan kalkmayacağını, çünkü belli bir bürokratik yapı içine hapsedilen bireyin, ister işgücü ister girişimci olsun kişisel etkinliklerinden koparılacağını savunmaktadır (Mommsen, 1989a: 61-62). Marx’a göre kapitalizm kendi iç çelişkileri dolayısıyla çökecektir. Marx’ın işgücü ve sermaye çelişkisinin derinleşmesine bağlı olarak ortaya koyduğu kapitalist çelişki, Weber’de farklı sınıfların yükselişine yol açabilmektedir.

Weber sosyalist bir ekonominin ya da üretim araçlarının kamulaştırılmasının işgücünün koşullarını iyileştireceğine inanmaz. Bilindiği gibi çeşitli rasyonalite biçimlerinden

formel rasyonalite Weber’de kapitalist bürokratikleşme sonucu ortaya çıkar. Sosyalizmdeki rasyonalite biçimi formel rasyonaliteden farklı olarak maddi (material) rasyonalite) biçiminde tanımlanır. Maddi rasyonalitenin temelinde değerler vardır. Maksimum hesaplama ile ilişkili formel rasyonaliteden farklı olarak maddi rasyonalite eşitlikçi ve doğası gereği etikdir. Bu çerçevede Weber kapitalizmi maddi ihtiyaçlar, sosyalizmi ise değerler temelli sistemler olarak ayrıştırmaktadır (Mueller ve Weber, 1982: 157). Ancak kapitalizmin tamamen değerlerden, sosyalizmin de formel rasyonaliteden uzak olmadığı hatta Weber’in, kapitalizmin ruhu ve protestan ahlakı açıklamalarında kendisinin de bu birlikteliği kabul ettiği söylenebilir. Bu açıdan Weber’in sosyalizme, sahip olduğu değerlerden çok yapısı gereği bürokratik olması noktasında uzak olduğu söylenebilir.

Buradan Marx ile Weber’i ayrıştırma bir başka noktaya “sınıf” kavramına geçebiliriz. Weber sınıfların varlığını ve sınıf mücadelesini kabul etmekle beraber, Marx’ın teorisinde olduğu gibi sınıfları kapitalist toplumun temel değişkeni olarak görmez. Weber, Marx’ın antikapitalist tavrının temel unsurlarından olan emeğin sömürüsü ya da genel anlamda sömürü üzerinde durmaz. Proleteryanın mücadelesine sempati beslediği düşünülse bile, Weber’in esas ilgi alanı modern bürokrasi ve özel girişimde formel rasyonalite ile öznelerin davranışına şekil veren ilişkiler ağını anlamaktır. Bir başka ifade ile Weber’in modern rasyonalite ve bireysel davranışlar arasındaki çelişkiyi belli bir nedensellik ilişkisi içinde anlamlandırmaya çalıştığı söylenebilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, Weber sosyal eylemlerin temelinde tek başına maddi unsurların olmadığını iddia etmektedir. Sınıfsal ya da bireyler eylemler iktisadi faktörler kadar, dini inaçlar, geleneksel davranış ve değerlerden etkelenmektedir. Weber kapitalist toplumun pluralist olduğunu, sınıf mücadelesi kadar, sosyal değişme ve dönüşüm noktasında dinamik liderliğin de önemli olduğunu belirtir (Bendix, 1974: 150-153).

Weber endüstriyel kapitalizmin sonucu ortaya çıkan insansızlaştırmaya çözüm olarak kapitalizmin sosyal mobilitésinin ve dinamizminin artırılması gerektiğini sunar. Dinamik unsurları genişletmek yoluyla bürokratikleşmenin önüne geçilecek ve doğru demokratik bir politik sistemle tüm birey ve grupların ilgisini çekmek mümkün olacaktır. Sisteme bu dinamizmi verecek olan karizmatik liderliktir. Planlı ekonomi ile piyasa ekonomisi birbiri ile kıyaslandığında, Weber dinamik liderlik noktasında piyada

ekonomisinin daha etkin olacağını belirtir. Weber'e göre planlı ekonomi daha çok bürokrasi anlamına geleceğinden sisteme dinamizm katacak olan yaratıcı liderliğin yok olmasına yol açar. Bu yönüyle planlı ekonomi daha geleneksel ve muhafazakarken, piyasa ekonomisinin gelişmeye müsait olduğu düşünülmektedir (Mueller ve Weber, 1962: 161). Ancak bürokratik yapıların barındırdığı formel rasyonalite kapitalizmde özsel irrasyonalliteyi beraberinde taşımaktadır. Weber'e göre tüm sosyal problemlerin kaynağı iktisadi sistemin irrasyonallitesidir. Bu irrasyonalliteye rasyonel zeminde çözümler üretildiği noktada sistem bireyin insanlıktan çıkmasına yol açmakta ve bir başka irrasyonel boyut kazanmaktadır (Weber, 1996:99). Esasında kapitalizmin irrasyonelliği rasyonelliğinin ürünüdür.

Weber'e göre kapitalizm Marx'ın analizinde olduğu gibi monolitik bir yapıda değildir. Weber kendi burjuva çağdaşlarından farklı olarak sınıfları ve sınıf mücadelesini kabul etmekle beraber, sınıf teorisinin Marxist teorideki baskın rolüne inanmaz. Weber'e göre iktisadi ilgi alanları toplumdaki belli grupların davranışını tek başına belirleyebilecek bir faktör değildir. Bireysel eylemler inançlar, gelenekler ve toplumdaki çeşitli değerlerden etkilenir. Weber'e göre kapitalist toplumlar pluristik yapıdadır. Bu anlamda sınıf mücadelesi önemlidir ancak gerçek iktisadi gelişme dinamik liderlik gibi başka sosyal unsurlarca incelenmelidir. Weber'e göre kapitalizmin bireyi yok etmesi noktasında yapılması gereken kapitalizme dinamizm katmaktır. Bu nedenle Weber liberal kapitalist toplumu savunur. Weber'in ideali oldukça katı yapılar yerine yüksek sosyal mobilyete bağlı olarak büyüyen ekonomilerdir. Kısaca Weber'in çözümü sistemi dinamik hale getirmek ve politik anlamda tüm politik ve sosyal ilgileri içerecek biçimde demokratik bir sistem yaratmaktır. Weber dinamizme ve bunu yaratacak liderliğe inanır. Weber'in insansızlaşan endüstriyel kapitalizmin araştırmasını yaptığı da söylenebilir. Bu anlamda kapitalizmin çöküşünün kaçınılmaz olacağını iddia eden Marx'ın aksine Weber, kapitalizmin geleceğine dair net bir şeyler söylemenin zor olduğunu belirtir (Bendix, 1974: 153-154).

Weber'den öğrenilmesi gereken, formel ve özsel rasyonalitenin birbirine geçmiş olması, bir başka ifade ile, iktisadi unsurlar ile sosyal, dini, psikolojik ve geleneksel unsurların birbirini karşılıklı etkiler halde olduğudur. Herhangi bir unsuru temel almak organizmanın kimi zaman ruhundan kimi zaman da maddi ihtiyaçlarından koparılması

anlamına gelmektedir. Weber kapitalist toplumla ilgili tek bir reçete sunmak yerine kapitalist toplumun sorunlarını çeşitli açılardan ele almış ve tarihsel, sosyolojik ve iktisadi olayların birbirini etkilemesi noktasında çok yönlü nedenselliklere dikkat çekmiştir (Weber, 1996: 99). Bu anlamda zaman zaman da liberal sosyalist olarak adlandırılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak, Weber'in çalışmalarından yola çıkarak, Weber'de ideolojinin ve zihinsel dünyanın sosyal gelişmede bağımsız değişken olarak ele alındığını söylemek mümkündür. Marx ve Weber Alman sosyoloji okulunun tarihçi eğiliminden etkilenmişler, Marx tarihsel sürecin idealistik açıklamalarına ve sosyal ilişkilerin düşüncelerin evrimine bağlı olarak ortaya konmasına karşı çıkmıştır. Her iki düşünür kapitalist toplumun işleyişinde kültürel faktörlerin önemini dikkate almış ve kapitalist sistem analizinde karşılaşılabilecek pek çok farklı sonucun iktisadi olmayan değişkenlere bağlı olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak yukarıda da ortaya konulduğu gibi, Marx tarihsel deterministik olduğu yönünde pek çok kişi ile birlikte Weber tarafından eleştirilmiştir. Burada ön plana çıkan düşünce, Marx'ın analizinde belirleyici kabul ettiği iktisadi değişkenlerdir. Buna karşın göz ardı edilen nokta, Marx'ın diğer eylem motiflerinden çok iktisadi eylem motiflerini dikkate aldığıdır. Burada Marx'ın analiz yaparken iktisadi olmayan değişkenlerin öneminin farkında olmadığını söylemek yerine, iktisadi değişkenlerin daha önemli olduğunu kabul ettiğini belirtmek, iktisadi deterministik olduğu iddalarının bir kez daha düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Marx tarihsel materyalizm anlayışında ruh yerine maddi unsurları koymuş ve bu maddi koşulları toplumun iktisadi kurumları olarak tanımlamıştır. Toplum pek çok kurumdan oluşan çoklu bir yapıdır. Marx toplumun bu yönünü göz ardı etmeden iktisadi kurumlarının belirleyici rolü çerçevesinde analizlerini geliştirmiştir (Birnbaum, 1953: 129-130).

Marx ortak değerlerin ve ideolojilerin sosyal işlevinin farkında olmakla beraber, ideolojilerden çok üretim araçlarının mülkiyetinin ve bu mülkiyet ilişkisinin yol açtığı sınıf mücadelesinin sosyal dönüşüm sürecindeki etkisini analiz etmiştir. Weber, Marx'tan farklı olarak değerler üzerinde durmuş ve o da iktisadi değişkenlerin etkisini göz ardı etmeden, analizini değerlerin belirleyici rolü üzerinde inşa etmiştir. Marx'ın analizinde iktisadi unsurların, Weber'in analizinde de ideolojik unsurların bağımsız ya

da belirleyici değişkenler olduğunu söylemek uygun olacaktır. Temel fark her iki düşünürün vizyon farkıdır. Bu yönüyle her iki teoriyi birbirinin alternatifi gibi görmek yerine birbirini tamamlar yönlerini dikkate alan bir sentez aracı olarak kullanmak ve kapitalist sistemin, maddi ve maddi olmayan unsurlar çerçevesinde analizinin önemini vurgulamak yerinde olacaktır.

Yabancılaşma kavramında ve de demir kafes metaforunda ortaya konan bireyin insanlıktan çıkması düşüncesi kapitalist gelişme sürecinin irrasyonel sonuçlarından birisidir. Schumpeter'in Weber'in rasyonalite ve karizmatik lider kavramlarından esinlendiğini söylemek mümkündür. Schumpeter'in girişimcisi karizmatik bir lider niteliğinde olan yeniliğin yaratıcısıdır. Yenilik süreci ile birlikte kapitalist sistem dinamik gerçeçvriemez bir değişme sürecine girmekte ve bu gelişme girişimciliğin rutin hale gelmesi ile durmaktadır. Schumpeter'in iktisadi ve teknolojik gelişmenin motoru olarak tanımladığı oligopoller aynı zaman da bürokratik yapıları gereği girişimciliğin rutin hale geldiği ortamlardır. Girişimcinin yenilikçi eylemi Schumpeter'in kapitalist sisteme ilişkin görüşlerinin temelini oluşturmaktadır. Üçüncü bölümde Schumpeter'in kriz teorisi incelenmekte ve kapitalizmin istikrarsılığı konusundaki görüşleri bir yandan Marx diğer yandan da Weber'in görüşleri ile kıyaslanmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SCHUMPETER'İN KRİZ TEORİSİ

3.1 SCHUMPETER'İN KAPİTALİZME DAİR GÖRÜŞLERİ

Bilimsel iktisadi çalışmaları diğer düşünce yazılarından ayıran unsur iktisadın belli bir teknikle ortaya konmasıdır. Genelde tarih, istatistik ve teorinin birleştirilmesi şeklinde karşımıza çıkan bu tekniğin üç unsuruna Schumpeter bir dördüncüsünü, iktisadi sosyolojiyi eklemiş ve kendi iktisadi analizini bu şekilde ortaya koymuştur. Schumpeter'in gerek bilim gerekse de iktisadın yöntemine ilişkin görüşlerini “İktisadi Analiz Tarihi” (*History of Economic Analysis, 1954*) adlı eserinde bulmak mümkündür. Schumpeter'e göre bilgi, kabul görmüş görüşleri ve yöntemleri değiştirir. Bilimsel gelişme yeni gerçeklerin, yeni bakış açılarının ya da yeni ilişki biçimlerinin ortaya çıkmasıyla gerçekleşir. Schumpeter'e göre teorik kabuller uzun yıllar süren mücadele ve tartışmaların belli bir paradigma içinde uzlaşmaya dönüşmesiyle sağlanır. Schumpeter'e göre teorinin amacı farklı değişkenler arasında mantıksal ilişkiler ortaya koymaktır (Schumpeter, 1954:12).

Bilindiği gibi Schumpeter “İktisadi Gelişme Teorisi'nde” (*Theory of Capitalist Development*) (1934), amacının iktisadi değişme sürecinin teorik modelini oluşturmak olduğunu ortaya koymuştur. Walras'ın sisteminde kullandığı değişkenler sadece statik, değişme içermeyen bir sistemin analizine uygun değişkenlerdir. Schumpeter'in Walras'ın sisteminde bulunduğu eksiklik, Walras'ın analizinin iktisadi değişmeyi içermemesi ve bu nedenle iktisadi değişmeye yol açacak unsurları (zevk ve tercihler, teknoloji gibi) dışaşa kabul etmesidir. Schumpeter'in iktisadi değişme teorisinde, iktisadi sistemdeki değişmeler, çevrimsel akım (*circular flow*) mekanizmasının işleyişinden veya dengeye yakınsama sürecinden oldukça farklıdır. Schumpeter'in değişim anlayışı içsel, kendiliğinden ve süreksizdir. Dengeyi bozucu değişim sürecinde, dengeden sapma söz konusu olduğunda yeniden eski dengeye gelmek mümkün değildir. İktisadi sistemdeki böylesine bir değişme, tüketiciden ziyade üreticiye ve özellikle girişimciye bağlı bir değişmedir (Schumpeter, 1934: 45).

İktisadi değişim ya da Schumpeter'in ifadesiyle iktisadi gelişme, yeniliklerin gerçekleştirilmesi, yeni bileşimlerin (*new combinationss*) sunulması yani, yeni bir malın üretilmesi, yeni üretim yöntemlerinin, yeni piyasaların ve yeni organizasyon biçimlerinin ortaya konması ve yeni hammadde kaynaklarına ulaşılması olarak tanımlanır. İktisadi gelişme ve yeniliklerin yol açtığı değişim girişimci tarafından gerçekleştirilir (Schumpeter, 1934: 66). Çevrimsel akım analizinde bireyler rasyonel davranırlar. Sistemde herhangi bir dengesizlik durumunda, rasyonel davranış içinde bulunan bireyler sistemin yeniden dengeye gelmesini sağlar. Buna karşın yenilikler söz konusu olduğunda, bunların sistemde neden olacağı sonuçları tam olarak bilmek mümkün olmayacağından karar birimlerinin rasyonel davranması ve yeniden eski dengeye ulaşmak mümkün olmayacaktır. Bunun dışında sosyal çevrenin de yeniliklere karşı tepkisel olabileceğini belirtmek gerekir. Doğabilecek bu sonuçlar, yenilik nedeniyle ortaya çıkan dengesizliğin, çevrimsel akımda olduğu gibi sistemin kolayca yeniden dengeye gelememesinin temel nedenidir (Malerba, 2006: 4-5).

Çevrimsel akım sürecini temel alan geleneksel teorinin pek çok iktisadi problemi dikkate almadığını iddia eden Schumpeter teoriler arasındaki temel farkı her teorinin içerdiği iki tamamlayıcı unsur ile açıklar. Bunlardan ilki toplumun temel özelliklerine dair teorisyenin görüşüdür. Buna “vizyon” diyoruz. İkincisi ise, teorisyenin tekniğidir ve teknik teorisyenin somut önermelerini kavramsallaştırmasını sağlar. Schumpeter “Bilim ve İdeoloji” (*Science and Ideology*, 1949) adlı makalesinde araştırmacının vizyonunun, oluşturduğu modeli etkilediğini iddia etmektedir. Vizyon sosyal ve doğal olguları açıklarken, geçerli ve önemli olan olguların ne olduğunun belirlenmesine yarar. Bu unsurlar belirlendikten sonra, ikinci aşamada, belirlenen maddi unsurlar bilimsel kurallarla tartışılmaya başlanır. Araştırılan gerçek ve teori arasındaki geribildirim süreciyle model kurulur. Bir başka ifade ile, Schumpeter vizyonun araştırmacının modelinde etkili bir unsur olduğunu belirtir. Vizyonla birlikte ele alınması gereken bir başka kavram *ideoloji*dir. İdeoloji Schumpeter'e göre vizyonun oluşma aşamasında özel bir faktördür. Vizyon sorunların bilim öncesi görüntüsüdür. Bu görüntü mevcut düşünce yapılarından bağımsız değildir. Demek ki, bilim adamı çalışmasına başlarken kendinden önceki mevcut düşünce ve üretilmiş bilgilerin etkisi altında kalmaktadır. Bilim adamının vizyonu önceki bilimsel çabaların sonuçlarından etkilenmektedir. Bu sonuçlar

analize başlamadan önce mevcuttur ve bu mevcut düşünce ve sonuçlar ideolojileri oluşturur. İdeoloji sosyal sürecin devamlılığı noktasında vizyonun yerine geçmektedir (Aydın ve Dinar, 2007). Schumpeter'in vizyonu aşağıdaki dört madde ile ifade edilebilir:

-Sosyal üretim sürecinde pek çok kişi kaçınılmaz olarak belirgin ve rutin benzeri (*routin like*) iktisadi ilişkilere girer. Üretim ve değişimdeki bu rutin benzeri ilişkilerin toplamı, iktisadi yaşamda çevrimsel akım sürecinin işlemlerini sağlar. Üretim ve değişim koşulları, büyük ölçüde sosyal politik ve entelektüel çabanın ürünüdür. İnsanların bilinci, varlıklarını belirlemez; basit sosyal varlık olma durumu, insanların bilinç ve davranışını belirler.

-Rutin benzeri ilişkilerin söz konusu olduğu ortamda, yenilikçi çabaları mülkiyet ilişkisi ile çelişen bireyler vardır. Bu bireylerin bireysel gelişimi, veri koşulların değişmesine bağlı olduğu için öncelikle iktisadi alanın gelişmesi gerekir. Borç veren bankacılar sayesinde girişimciler çevrimsel akımın rutinini değiştirerek yeni satın alma gücü yaratmaktadır.

-İktisadi yapıdaki değişimler sistemin tamamına hızla yayılır ve bu er ya da geç üst yapının değişmesine neden olur.

-Burjuvazi dönemi tekstil, demiryolları ve elektrik alanındaki yenilikçi gelişmelere dayalı dalgalanmaların olduğu bir süreçtir. Kapitalist evrim önceki yapıyı değiştiren ve yeniliğe oldukça açık olan bir süreçtir. Kapitalizm yaşamaya kendi dinamiği içinde devam ederken er ya da geç sosyalizm gelecektir. Bunun başlıca nedeni bürokratikleşme ve sınıfsız (declassed) entelektüellerin etkisidir (Andersen, 1991c :40).

Schumpeter'in vizyonu olarak tanımlayabileceğimiz bu dört madde aynı zamanda evrim anlayışının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Toplumun tüm alanlarında girişimcinin yeniliğine karşı direnci söz konusudur. Esasında bilimde de eski düşünce yapısını kırarak ve yeni paradigmalar ve araçlar ortaya çıkaracak faaliyetler hem azdır hem de bunlara karşı da bir direnç mevcuttur. Schumpeter'in yenilikçi çabası, teorik analiz için yeni araçlar bulma yönündedir. Önergeler ve teori, vizyona bağlı olarak oluşur.

Kısacası vizyon, teorik sistem ve gerçekler, Schumpeter'in bilimsel sürecini ortaya koyar. Ancak farklı dönemlerde teorik sistemin gelişmesi ile süreç her zaman vizyondan teoriye, teoriden gerçeğe olmak zorunda değildir. Schumpeter'e göre amaç, gerçeğin modeller yoluyla şematize edilmesidir. Aksiyomlar yoluyla ortaya konan düşünme biçiminden teoriler meydana gelir. Schumpeter'in düşünme biçiminde, tanımlar ve varsayımlar sonuçlardan önce gelmektedir. Schumpeter'i incelerken onun teorisinin vizyon ve gerçekle olan ilişkisine bakmak gerekir (Shionoya, 1997:40). Schumpeter'in vizyonunu, İktisadi Gelişme Teorisi, teorik unsurların gelişimini ise, İş Çevrimleri (*Business Cycles*) (1939), adlı çalışmalarından yola çıkarak ortaya koymak mümkündür.

Schumpeter, *İktisadi Gelişme Teorisi* adlı eserinin ilk bölümünde, organizmadaki kanın akımına benzettiği çevrimsel akım sürecini incelemiştir (Schumpeter 1934:3). Ancak çevrimsel akım sürecinin geleneksel teoride ortaya konulduğu gibi işlemeyeceği, değişebileceği ve bu değişim nedeniyle organizmadaki kanın akışına benzetilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bu değişimin nasıl meydana geldiği ve değişim ve dengeden sapmanın temel iktisadi gerçeklik olduğunu ortaya koyan Schumpeter, hayran olduğu Walras'ın analizini değişimi dışarıda bıraktığı için eksik bulmuş kendi iktisadi gelişme teorisini Walras'ın statik teorisi üzerine inşa etmeye çalışmıştır (Schumpeter, 1934: 61-62).

Schumpeter'in, Walras'ın saf statik analizindeki mükemmelliği iktisadi yapıda değişme sözkonusu olduğunda yani dinamik bir teoride de yakalamak istediği ve bu nedenle, ilgisini dinamik ve statik analiz arasındaki fark üzerinde yoğunlaştırdığı söylenebilir. *İktisadi Gelişme Teorsinin* ilk baskısında, iki tip davranış, kitle (*mass*) davranışı ve elit davranış, statik ve dinamik kavramıyla ilişkili biçimde kullanılmıştır. Kitle davranışı uyum sağlayıcı, elit davranış, yenilikçi veya yaratıcı davranış olarak düşünülebilir.

Kitle davranışında sözkonusu olan “yaratıcı veya enerjik” ve “uyum sağlayıcı veya hazcı” (*hedonistic*) davranış arasındaki fark, Walras ve Schumpeter arasındaki temel farkı anlamamıza yardımcı olur. Yüzeysel olarak bakıldığında bu iki davranış benzerlikler göstermektedir. Bunun temel nedeni her ikisinin de fayda maksimizasyonuna dayalı davranış biçimleri olmasıdır. Her iki davranış biçiminde de

iktisadi kaynakların minimum kullanımı ile ihtiyacın en iyi şekilde karşılanması hedeflenir. Her iki davranış biçimi de rasyonel davranış biçimini belirlemeye yarayan fayda fonksiyonu içinde birleştirilebilir. Schumpeter'in hazcı karar birimleri, bilgi edinme araçları ve bilgiye ulaşma gücü noktasında, Walras'ın karar birimleri kadar şanslı değildir ve belli kısıtlar altındadırlar. Bu kısıta rağmen Schumpeter hazcı hesaplayıcıları genel denge durumuna yakın işlevi olan bireyler olarak tanımlar (Schumpeter, 1934: 92-93).

Enerjik karar birimleri ise, Max Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1974) adlı çalışmasında ortaya koyduğu karizmatik lider kavramıyla ilişkilidir. Weber'in karizmatik lideri ile enerjik karar birimleri arasındaki benzerliğin kaynağı, bu tip karar biriminin tatmin edilemez (*unsatisfiable*) olması ve psikolojik yönlerinin eylemlerinin motivasyon kaynağında etkili olmasıdır. Enerjik karar birimlerinin davranışlarının temel kısıtı, geçmişte kullanılan materyal ve yöntemin mahkumu olmaları ve bu durumun yeni materyal ve yöntemler için kimi zaman direnç yaratmasıdır. Enerjik karar birimlerinin davranış biçimleri Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisi açısından önemlidir. Bununla birlikte bu davranış biçimlerini statik ve dinamik kavramları ile ilişkilendirmek ve iktisadi yapıdaki gerçek rollerinin ne olduğunu ortaya koymak mümkündür. Schumpeter'in ilgilendiği sistem basit, mekanik bir sistem değil, karmaşık ve dinamik bir sistemdir. Sistemin karmaşık ve dinamik olma özelliği bireylerin eylem ve bu eyleme neden olan motivasyonları ile alakalıdır. Bu anlamda uyum sağlayıcı ve yenilikçi karar birimleri ile statik ve dinamik (ya da gelişme) kavramları arasında ilişki kurmak mümkündür.

3.1.1 Schumpeter'in Analizinde Statik ve Gelişme Kavramının Birleşmesi

Karar birimleri ve davranış biçimleri konusunda farklı görüşler bulmak mümkündür. Örneğin davranışçı okul (*Behavioural School*), (*Simon, Cyert, and March ve Nelson ve Winter*) iktisadi düzeni belirleyen bir karar birimine karşılık iki davranış biçimi olduğunu ortaya koyar. Rutin davranış ve bunun karşısında rutin davranışı kıran yaratıcı davranış. Diğer bir görüş ise, iki tip karar biriminin olduğu ve farklı davranış içinde

bulunduğu yönündedir. Muhafazakarlar karşı kumarcılar ya da kartezyenlere karşı Stokastlar.

Schumpeter'in görüşlerini daha anlaşılır hale getirebilmek için kendisinin geliştirdiği dinamik ve statik kavramlarını karar birimlerinin davranışları ile ilişkisi noktasında ele almak gerekir. Schumpeter'in statik kavramında Clark'ın durağan ekonomi için kullandığı statik kavramı etkilidir. Statik analizlerde gelir dağılımını anlamak üzere "hazcı davranış" biçiminden yola çıkılır. Böyle bir teoride temel sorun gelir dağılımıdır. Çünkü gerçekte toplum sürekli dinamizm içindedir. Değişme ve gelişme toplumun her alanında ve her zaman yaşanır. Bununla birlikte endüstriyel toplumlarda yeni oluşumlar ve yeni işlevler söz konusu olmaktadır. Bu sürekli evrimsel değişme nedeniyle ücretlerin, karın ve faizin bugünkü değerleri ile daha önceki değerleri birbirinden farklıdır. Toplumun sürekli gelişme ve değişmesini kabul eden Schumpeter' e göre, gelişmeye yol açan güçler açısından hazcı davranıştan ziyade enerjik davranış biçimi önemlidir. Dinamik kavramı, girişimcinin enerjik davranışının sonucu ortaya çıkan faaliyetleri ile ilişkilendirilebilir (Oakley, 1990: 103-104).

Girişimci, sıfır kar elde ettiği statik koşullarda, her üretim faktörü gibi üretime yaptığı marjinal katkı kadar gelir elde etmektedir. Statik analizde, toplam üretimden bölüşüm payları çıkartıldıktan sonra geriye herhangi bir artık kalmamaktadır. Böyle bir ortamda hazcı davranış içinde olan bireyler çevrimsel akımın kesintisiz biçimde işlemlerini sağlar. Değişme söz konusu olmadığından böyle bir mekanizmada dengeden ve dengenin sürekliliğinden söz etmek mümkündür (Schumpeter, 1934:62).

Buna karşın, dinamik teori, endüstri performansına bağlı olarak ortaya çıkan ve girişimcinin geliri olan karı göz ardı etmez. Dinamik teorilerde gelir bölüşümü endüstride yeniliklerin olduğu sürekli gelişme kavramına dayalıdır. Schumpeter, Clark'ın endüstriyel gelişme ve dinamik analiz görüşlerinden bu anlamda etkilenmiştir.

Statik sistem durağan olmayan, değişebilen, ancak değişimi kendi yaratmayan ekonomiler için de kullanılabilir. Böyle ekonomilerde büyüme, nüfus artışı söz konusu olsa da ekonominin veri koşulların dışına çıkabildiğini ve kendini geliştirebildiğini söyleyebilmek mümkün değildir (Oakley, 1990: 80). Schumpeter'e göre de statik

kavramı, kendi kendine değişim yaratamayan ve yeniliğin olmadığı sistemler için, bir başka ifade ile yenilikçi davranışın olmadığı tüm durumlar için kullanılabilir. Schumpeter geleneksel statik ve mekanik dünyadan dinamik ve evrimci olguyu anlamak için kopmuştur (Andersen 1991a:35).

Schumpeter statik kavramını geliştirirken dinamikle olan ilişkisini ele almıştır. Yenilik konusu incelenirken yeniliğin bir şekilde sonlandığı görülmüştür. Bu durum yenilikçi olmayan duruma yeniden dönülmesi anlamına gelir. Bir başka ifade ile, yenilik eninde sonunda yenilikçi olmayan bir faaliyet haline gelir. Yenilik teorisi evrim teorisi ile ve sosyo-iktisadi sistemde formel olarak tanımlanan evrimci mekanizma ile alakalıdır.

Buradaki temel problem, yenilikçi olmayan faaliyetin yenilik faaliyetinden arta kalan bir durum olarak görülmesidir. Schumpeter de evrimci gelişme teorisine marjinalist iktisatçıların analizini ele alarak başlamıştır. Bunun nedeni şüphesiz denge analizi yapan teorisyenlerin incelediği gerçeklikte yer verilmeyen süreksiz olayların sonucu olan evrimci süreçtir. Clark (1961), analizinde statik ve dinamik arasında kesin bir ayrım yapmıştır. Örneğin, Marshall⁷ ve Böhm-Bawerk, analizlerinin, üzerinde pek durmasalar da, analizlerinde dinamizme ve evrimci olgulara açık olduğunu ortaya koymuşlardır. Ayrıca çalışmalarının Schumpeter'in çalışmaları için deneme tahtası olarak görülmesine de karşı çıkmışlardır. Schumpeter için esas deneme tahtası Marshall ya da Böhm-Bawerk değil, bilindiği gibi, hayranı olduğu Walras'ın çalışmasıdır. Aşağıda bu konunun detayları incelenmektedir.

Clark ve Schumpeter arasındaki temel fark, Schumpeter'in statik analizi dinamik analizde kullanması iken, Clark'ın ikisi arasında ayrım yapmasıdır. Bu fark bizi Walras ve Schumpeter'in analizleri arasındaki ilişki ile ilgili bir soruya götürmektedir. Schumpeter'e göre, Walras saf mantık üzerine kurduğu analizde teorik mükemmelliğe ulaşmıştır. Schumpeter, *İktisadi Gelişme Teorisi*'nde bu yöntemi ve Walras'ın çalışmasını kendi analizinde uyguladığını ancak, analizin oldukça statik olduğunu ve ancak durağan bir ekonomiye uygulanabildiğini görmüştür. Schumpeter'e göre Walras'ın yöntemi durağan süreçler için geçerlidir ve bu durağanlık Schumpeter'in

⁷ Schumpeter'e göre Marshall, iktisadın evrimci bir bilim olduğu idrak eden ilk iktisatçılardandır. İnsan doğası değişkendir ve bu doğası gereği çevresini de değiştirir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nei, 1990.

iktisadi gelişme kavramı ile örtüşmemektedir (Schumpeter 1934: 63). Schumpeter'in amacının statik yöntemin mükemmelliğini iktisadi değişmeyi içeren dinamik bir analizde yakalamak olduğu söylenebilir.

Bununla birlikte Walras'ın analizinde enerjik davranış ve devinimci-evrimci yaklaşımı bulmak mümkün değildir. Schumpeter'e göre iktisadi sistemde herhangi bir denge durumunun bozulmasına neden olan enerji kaynakları vardır. Schumpeter'e göre, değişimin sadece dışsal unsurlara bağlı olmadığı, iktisadi sistemin bir denge durumundan diğerine geçtiği saf iktisadi teorinin iktisadi gelişme söz konusu olduğunda geçerli olmadığına ortaya konması gerekir. Schumpeter amacının, iktisadi gelişmeyi içeren bir teoriyi ortaya koymak olduğunu, ancak bu yolla kapitalist dünyadaki çatışmaların ve gerçeklerin açıklanabileceğini söylemiştir (Schumpeter, 1934 :63). Buradan da anlaşılacağı gibi, Walras ile Schumpeter'in analizinde temel bazı farklar vardır. Bunlar, Walras'ın vizyonu ile Schumpeter'in vizyonu, Walras'ın gerçekliği ile Schumpeter'in gerçekliği ve de Walras'ın teorisi ile Schumpeter'in teorisi arasındaki farklar olarak belirtilebilir (Shionoya, 1997:38).

Burada karşımıza şu soru çıkar: Tüm iktisadi karar birimleri hazcı hesaplayıcılar ya da enerjik davranış sergileyenler olarak iki davranış kalıbıyla modellenebilir mi? Walras'ın bu soruya cevabı pozitif iken, Schumpeter'inki negatif olmuştur. Ancak Schumpeter'in üzerindeki Walrasyan tekniğin etkisinin büyüklüğünü göz ardı etmek mümkün değildir. Herşeyden önce, Schumpeter'in evrimci analizi için kullandığı araçların Walras'ın yeniden inşa edilmesi için oluşturduğu düşünülebilir.

Walras (1969), basit karmaşık denklemler yoluyla iktisadi dengeyi açıklamaya çalışmıştır. Böyle bakıldığında Walras'ın analizinin mekanikteki dengenin iktisada taşınması olduğu söylenebilir. Walras'ın sisteminin belli zayıflıkları vardır. Bunlardan ilki, eşit sayıda değişken ve denklemin, dengenin varlığı ve birliği için gerekli ancak yeterli olmamasıdır. Walras'ın yanıt aradığı temel sorun, sistemin dengeye nasıl geldiği ile bu denge durumunda kalıp kalamayacağıdır. Walras'ın bu sorulara cevabı, sistemin eşanlı denklemlerinin çözümü sonucunda, dengesizliğin fiyat hareketleri ile ortadan kalkacağı şeklindedir. Böyle bir sistemde Walras'ın, uyumcu yenilik içermeyen temel karar biriminin tüketici olduğu söylenebilir. Walras'ın sisteminde girişimcinin merkezi

bir yeri olmakla beraber paradoksal bir rolü bulunmaktadır. Girişimci diğer üç karar biriminin toprak sahibi, işçi ve sermaye sahibinin ortaya konulmasından sonra tanımlanmaktadır. Bunlarla ilişkili olarak girişimci, toprak sahibinden toprağı, işçiden emeğini kiralayan, sermaye sahibinden sermayesini ödünç alan ve bu şekilde endüstri, ticaret ve tarımda üretim faktörlerini birleştiren kişi olarak görülmektedir. Böylece girişimcinin tek başına rolünden bahsetmek mümkün olmamakta, diğer karar birimleri ile birlikte ele alınmaktadır. Walras'ın sisteminde ürün ve hizmetlerin fiyatları eşanlı olarak belirlenmektedir. Örneğin şarap üreten girişimci ürünün fiyatı yanında şarap maliyetlerini de dikkate almak zorundadır. Bu ikili durum şarap hizmeti verenler için de geçerlidir. Şayet karar birimleri maksimizasyoncu davranış içinde olmazsa, yani girişimcilerle hizmet alanlar fayda ve kar maksimizasyonunu gözetmezlerse dengeden söz etmek mümkün olmayacaktır. Bir başka ifade ile, Walras'a göre denge durumu için girişimcinin hazcı, hesaplayıcı davranış içinde olması ve ürün fiyatı ile maliyet fiyatları arasında herhangi bir farkın olmaması gerekmektedir. Bu durumda girişimcinin girişimcilik faaliyetinden elde ettiği gelir sıfır olacaktır.

Denge durumunda girişimci hayatını girişimcilikten elde ettiği gelirle değil, toprak sahibi, sermaye sahibi veya işveren olması dolayısıyla idame ettirir. Schumpeter, Walras'ın kar oranlarının sıfır olduğu ya da sıfıra yaklaşma eğiliminde olduğunu söylerken, başka bir şeyden bahsettiğini ortaya koyar. Avusturya okulundan şiddetli bir eleştiri alan Schumpeter için Walras'ın denge analizi, kendi evrimci teorisinin başlangıç noktası olması açısından önemlidir. Walras'ın ortaya koyduğu teorik şema iktisadi gelişme aşamasına geçildiğinde ortadan kalkmaktadır (Andersen, 1991c:44).

İktisadi sistemi denge durumundan dengesizliğe götüren şoklar söz konusu olduğunda kar ve kayıptan söz edilebilir. Sistemi yeniden dengeye götürecek olan güç, Walras'ın girişimcisinin uyum sağlayıcı veya rutin-benzeri davranışdır. Örneğin nüfus artışı sonucunda veya zevk ve tercihlerde değişme olursa, daha fazla şarap üretimine ve bunun için daha fazla üzüm ekilecek alana ihtiyaç vardır. Bu durum üretimde daha çok sermayenin de kullanılmasına neden olur. Ancak bu değişmeler rutin-benzeri davranış dışına çıkmak anlamına gelmemekte, üretim artışı için kahramanca (*herotic*) davranışa veya yenilikçi, enerjik davranışa (*energetic behaviour*) gerek kalmamaktadır.

Walras'taki girişimci organizasyon işi yapan yöneticiler gibi davranmaktadır. Schumpeter'in girişimcisi bundan daha başka özellikleri olan kişidir. Schumpeter'e göre, Walras'ın girişimcisi ne kazanç ne de kayıp içindedir. Walras'ın sisteminde karar birimleri uyumlu davranış içinde olmazlarsa yeni ürünlerin sisteme girmesi, kara yol açan içsel bir neden olacaktır. Schumpeter'in girişimcisi sistemde yaratıcı sorumlulukları olan kişidir. Walras iyi tanımlanmış mevcut mallar kümesi ile analizini yapmış ve bu mal kümesine yeni tip malları eklememiştir. İktisadi sistemde değişime yol açabilecek bir temel etken, yeni piyasaların ortaya çıkmasıdır. Walras'ın analizi bu anlamda bir yeniliği dışsal kabul ettiği için değişmeyi göz ardı etmektedir. Schumpeter'e göre gelişme, yeni bileşimlerin ortaya çıkması anlamına gelir. Schumpeter'e göre iktisadi gelişme, daha önce de belirtildiği gibi, beş yolla, yeni malların, yeni piyasaların, yeni üretim tekniklerinin, yeni hammadelerin ve yeni organizasyon biçimlerinin ortaya çıkması yoluyla gerçekleşir (Schumpeter, 1934:66). Bu anlamda Walras'ın değişme içermeyen statik analizi, Schumpeter'in yenilikler içeren gelişme analizi ile dinamik bir boyut kazanmıştır.

Walras'ın sistemindeki yenilikçi olmayan durumlar Schumpeter'in yenilik kavramını formüle etmesine yardımcı olmuştur. Walras'ın modelinde girişimci yönetici pozisyonunda iken, Schumpeter'de girişimci, yeni bileşimler yaratan, dengesizliklere neden olan kişidir. Walras'da "gelişme" statik dengenin ya da durağan gelişmenin yeniden üretilmesi olarak ele alınırken, Schumpeter'de gelişme, yeniliklerin sunulmasıdır. Walras'da durağan durumdan kopuş sistemde veri kabul edilen veya dışsal olan değişkenlere bağlıdır. İçsel değişkenler yoluyla ortaya çıkan sapmalar sonucunda ekonomi, yeniden dengesine fiyat mekanizması yoluyla gelebilmektedir. Schumpeter'de değişim içseldir. Yani parametrelerin değişiminden kaynaklanır. Bu durumda parametrelerdeki değişimin neden sürekli olduğu sorusuna yanıt aramak gerekir. Sistemi sürekli dengesizliğe sürükleyen içsel değişkenlerin olması Schumpeter'i Walras'ın sisteminden uzaklaştırmıştır. Bu içsel unsur Schumpeter'in refah ve kriz çalışmaları ile ilişkilidir. Değişim içsel, yaratıcı ve enerjik olarak tanımlanan girişimcinin davranışından kaynaklanır. Aşağıdaki Tablo 3.1'de çevrimsel akım süreci (statik) kavramı ile yenilikçi faaliyet (dinamik) süreci karşılaştırılmakta ve süreçlerin karar birimlerinin davranışları ile ilişkisi özetlenmektedir.

Tablo 3.I : Statik ve Dinamik Süreçlerin Karar Birimlerinin Davranışları Noktasında Karşılaştırılması

Statik	Dinamik
Durağan durum	Schumpeter'in gelişme teorisi
Denge veya dengeye yakınsama	Dengeden sapma veya yeni denge durumları
Süreklilik ve parametrelerde küçük değişimler	Süreksizlik ve yapısal değişim
Öngörülebilirlik ve hesaplanabilirlik	Belirsizlik ve yaratıcı yıkım süreci
Veri yapı içinde büyüme	Yenilikçi içsel gelişme
Uyumcu davranış/ yönetici konumundaki girişimci	Yaratıcı davranış/ lider konumundaki girişimci
Tüketici merkezli analiz	Arz/teknolojik yenilik ve yenilikçi girişimci merkezli analiz
Eski normlar ve paradigmlar çerçevesinde çalışmak	Paradigma savaşı: yeni normlar

Kaynak: Andersen (1991b).

3.1.2. Kapitalizm ve Evrimi

Evrım kavramı 18. ve 19. yy başında felsefe ve sosyal bilimlerde yaygınlaşmıştır. Modern evrim kavramının kendini hissettirmesi ise biyolojide Darwin'in teorisinin gelişmesi ile olmuştur. Evrimin en genel tanımı, sistemin zamanla kendi içinde

dönüşümüdür. Evrim teorilerinin temel özelliği ise bu kendi kendine dönüşüm sürecini açıklamasıdır. Bu yönüyle evrim teorileri dinamik tarihseldir. Dinamik teoriler zaman içindeki değişimi dikkate alır. Tarihsellik, süreç içindeki ortaya çıkan değişimlerin tekrarlanamaz ve geri çevrilemez olması anlamına gelir. Newtoncu dünyada dinamizm dengeye yakınsamayı ifade eder. Dinamik tarihsel sistemlerde dengeye yakınsamadan ziyade dengeden sapma söz konusudur. Evrimci teorilerde ise, değişimler içselleştirilmiştir. İçsel değişimler ya da kendi kendine dönüşüm sürecinde içsel değişimin kaynağının ne olduğu önemlidir.

Schumpeter “İktisadi Gelişme Teorisi” adlı çalışmasında statik analizin sınırlarını aşmak gerektiğini, iktisadi meseleleri dinamik kavramalarla açıklamanın doğru olacağını ortaya koymuştur. Schumpeter ekonomideki içsel değişimin kaynağını açıklamaktadır. Bilindiği gibi Schumpeter’de içsel değişimin anahtar kavramı enerjik davranış içinde olan yenilikçi girişimcinin ortaya koyduğu yeni bileşimlerdir (Schumpeter, 1934: 63). Aşağıda ilk olarak genel hatlarıyla evrim teorisinin iktisatla olan ilişkisi İktisadi Gelişme ve Evrim Teorisi başlığı altında ele alınacak, daha sonra Schumpeter’in evrim anlayışı incelenecektir.

3.1.2.1 İktisadi Gelişme ve Evrim Teorisi

İktisadi gelişme teorilerinde ve özellikle evrimci iktisadın gelişmesinde Darwinci kavramlar sıkça kullanılmaktadır. Buna karşın Darwin’in temel kavramlarını iktisatta kullanmanın uygun olup olmadığı her zaman tartışmalı olmuştur. Darwinizmin iktisadi teoriye uygulanması iki biçimde olmuştur. Bunlar “Evrensel Darwinizm” ve “Süreklilik Hipotezi” olarak karşımıza çıkar.

Evrensel Darwinizm kavramı ilk kez Hodgson (2004), tarafından ortaya atılmıştır. Darwin’in temel kavramaları değişim, miras ve seçimdir. Evrensel Darwinizm bu temel soyut ilkelerin iktisat gibi teorik çatısı geniş, karmaşık sistemlere uygulanabileceğini savunurken, süreklilik hipotezi bu görüşü reddetmektedir (Cordes, 2006:531). Darwin türlerden yola çıkarak evrimi değişim ve doğal seçim kavramları ile değişimi açıklamıştır. Bu teorinin sınırları oldukça dar olmakla birlikte pek çok biyolog, değişimin ve seçilimin arkasında neler olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Evrim

konusundaki ilk çalışmalarda değişim zihinde meydana gelen bir olgu olmuştur (Nelson, 2006:494-495).

Evrensel Darwinizm kültürel evrimi açıklamada yetersizdir. Darwin'in teorisinin temel prensipleri (bunlar aynı zamanda evrensel Darwinizmin ilkeleridir) şunlardır:

-doğa sürekli değişmekte ve organizmalar zaman içinde sürekli dönüşüm göstermektedir.

-Her grup organizma belli bir atanın soyundan gelir.

-Çoğalma teorisi organik değişim anlamına gelir.

-Tedrici evrensel değişim, popülasyonlardaki tedrici değişim ile gerçekleşir.

-Doğal seçim-evrimin motivasyonu- evrimsel değişim organik değişime bağlıdır.

Biyolojik evrim sürekli ve müdahale edilemez bir süreçtir. Kültürel evrime müdahale edilebilir ve bireysel ihtiyaçtan bağımsız değildir. Biyolojik evrim fiziksel değişimi, kültürel evrim, zihinsel değişimi ifade eder. Buradan yola çıkıldığında sosyo-iktisadi evrimin insan isteği ve yaratıcılığına bağlı olduğu söylenebilir. Sosyo-kültürel evrimde sosyal DNA olmadığı için Darwin'in temel prensiplerini esas alan evrensel Darwinizmin iktisatta geçerli olabileceğini söylemek mümkün değildir. Ayrıca kültürel evrimdeki seçim biyolojik evrimden farklı olarak dışsal güçlere bağlıdır. Örneğin, tüketiciler ve politik kurumlar belli malların üretim biçimi, şekli, satışı konusunda seçim yaparlar. Bu bakımdan Darwin'in ilkeleri fiziğin ilkeleri kadar evrensel kabul edilse bile, bunun insan davranışlarına, kültürel evrime ve iktisada doğrudan uygulanması uygun değildir. Darwin'in ilkelerini doğrudan iktisada uygulamakla, onu Newtoncu denge kavramına hapsedmek arasında pek fark yoktur (Witt, 2006).

Her ne kadar evrim düşüncesi denilince akla biyolojik evrim ve Darwin'in teorisi gelse de Schumpeter'in de ortaya koyduğu biçimiyle de kültürel evrim biyolojik evrimden farklıdır. Kültürel evrimde insanın amaçları ve bilgi birikimi, değişim ve seçim

süreçlerinde önemli rol oynar. Bununla birlikte, seçim kriteri tamamen yeniden üretime bağlıdır. Varlık olgusu kolektif bir özelliği olsa da bireylerin toplamı ile karakterize edilemez. Bu üç önemli özellikte birlikte bireylerin ve grupların kültürel değişiminin genlerin ve canlı organizmaların değişimine dayanan türlerin evrimi ile doğudan ilişkisi yoktur (Nelson, 2006:498-499). Kültürel evrimin sınırları oldukça geniştir. Kültürel evrim insan zihninde hesaplamalara, tartışmalara dayalı bir süreçtir. Genler Darwin'in teorisinde fenotiplerin karakterini şekillendiren temel faktördür. Fenotipleri kültürün ve toplum üyelerinin temel birimi gibi görüp teoriyi kültürel evrime uyarlamak yanlış olacaktır.

Biyolojik analogileri sosyal bilimlere ve iktisada uygulamanın yanlış olacağını savunan Schumpeter'in evrimci sürecini açıklamak için kendi kendine organizasyon (*self organization*) kavramından faydalanmak gerekir. Kendi kendine organizasyon evrimi açıklarken dengesizlik ve non- lineer kavramlarını temel alır. *Kendi kendine organizasyon* enerjik bir süreç olup yeniliği ve *rekabetçi seçim* sonucunda değişimi kapsar. Rekabetçi seçim, yeni evrimci biyolojide doğal seçim yerine kullanılan bir kavramdır.

Metcalf (1998), rekabetçi seçim (*competitive selection*) modeli ile Schumpeter'in kurumları arasında bir ilişki olduğunu kabul eder. Rekabetçi seçim kendi kendine organizasyon yaklaşımı içerisinde yer alır. Schumpeter'in analizinin kavramsal çerçevesi, dinamik ve statik teorilerin karşıtlığı, iki reel sürecin, çevrimsel akım veya dengeye yakınsama süreci ile, iktisadi değişim ve dengeden sapma süreçleri arasındaki zıtlık ve yönetici ve girişimci arasındaki fark ile özetlenebilir. Çevrimsel akım, statik ve yönetici kavramları denge yaklaşımına, değişim, dinamik ve girişimci de dengesizlik yaklaşımına ait kavramlardır. Burada organizasyonda karmaşa vardır ve sadece gelişmeyi değil evrimi de ifade eder.

Girişimcilik, örgütsel yenilik sürecinde hem gelişimin hem de süreksiz değişimin kaynağıdır (Foster, 2000:322-323). Bu nedenle Schumpeter'in evrim anlayışı kendi kendine değişim yaklaşımını içermektedir. Schumpeter'e göre gelişme ve evrim birbiri yerine geçebilen (*interchangeable*) kavramlardır. Pek çok ortak noktası olmasına karşın, iktisadi kendi kendine seçim biyolojideki kendi kendine seçimden farklıdır. İktisadi

sistem sürekli değişir ve bu değişim kooperatif organizasyonları değiştirir. Schumpeter'e göre bu değişimin kaynağı girişimcidir ve iktisadi kendi kendine seçim, girişimcinin yarattığı yenilikler sonucu sistemde meydana gelen değişimi ifade etmektedir.

Schumpeter'e göre saf mantıkla yeni düşünce üretilemez. Schumpeter'e göre yenilik, iktisadi gerçekliğin bir başka gerçekliğe dönüşmesine neden olan temel etkindir. Evrimci iktisat Schumpeterci geleneği izleyerek yeniliğin iktisadi değişmede önemli bir rolü olduğunu kabul etmektedir. Witt'e (2006) göre, kendi kendine dönüşüm (*self-transformation*) için, evrim teorisinde, dinamik olma, muhafazakar olmayan sistemlerle ilgilenme ve yeniliği kendi kendine dönüşümün kaynağı olması gibi üç önemli koşulun yerine getirilmesi gerekir. İlk iki koşul gerekli ancak kendi kendine dönüşümü açıklamaya yeterli değildir. nc kavram yenilik ise gereklidir ve yeniliğin ne olduğunun açıklanması gerekir. Schumpeter'e göre gelişme yenilikle ilgili bir kavramdır. Yeniliğin yaratıcısı girişimcidir ve çevresel verileri değiştiren, simetrileri kıran ve sıçramalara yol açan etkileri vardır. Yenilik ve gelişme süreci arasındaki ilişkinin temel aktörü girişimcidir.

Schumpeter'de girişimci çevreye yeni veriler sunan kişidir. Ancak yeniliğin nasıl meydana gelip retildeğini ve nasıl şekillendiğini bilmiyoruz. Schumpeter, *Gelişme* (2005), (*Development*) adlı makalesinde değişmeyi bir iktisadi normdan diğerine geçiş anlamında kullanır. Bir normdan diğerine geçiş Schumpeter'e göre süreksiz adımlarla gerçekleşmekte ve sonucunun ne olacağı kestirilememektedir. Büyümede de iktisadi düzenin değişimi söz konusudur. Ancak gelişme ve büyüme arasındaki temel fark, gelişmenin bir yenilik süreci olmasıdır (Schumpeter, 2005:115). Schumpeter'in sisteminde gelişme ve buna yol açan girişimci sistemin kendi kendine dönüşümün kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Neoklasik iktisatçılar evrimci iktisatçılardan farklı olarak iktisadi büyüme kavramına önem vermişlerdir. Evrimci iktisatçılara göre önemli olan iktisadi büyümeden ziyade iktisadi sistemin içsel dönüşüm sürecinin açıklanmasıdır. Bu içsel ve kendi kendine dönüşüm evrimci iktisatçıların temel sorundur. Witt'in de belirttiği gibi iktisadi yapıda değişmeyen tek şey, değişimdir. Teknolojik değişme ve endüstrinin yeniden

yapılanması, değişime yola açan etkenlerin başında gelmektedir. Evrimci iktisatçılar iktisadi yapıdaki dinamizmi sistemin yapısıyla ve yeniliğin birikmesiyle açıklamışlardır (Encinar ve Munoz, 2006:261)

Evrin sistemin zaman içinde kendi kendine dönüşümü ise, bu dönüşümün kaynağının ne olduğunun belirlenmesi gerekir. Foster ve Metcalfe içsel dönüşümün üç aşamalı olduğunu kabul ederler. Değişme, seçim ve geri bildirim. Evrimin temel aracı değişime neden olan yeniliklerdir ve bu yenilikler iktisadi sistemin içsel unsudur. Witt'e göre, kendi kendine dönüşümün iki farklı mantıksal süreci vardır; yeniliğin ortaya çıkması ve yayılması.

Evrin iktisatçılar kendi kendine dönüşümü açıklarken yeniliği temel unsur olarak ele almışlardır. Yeniliğin ortaya çıkışına, yayılmasına ve iktisadi yapıdaki etkilerine önem vermişlerdir. Schumpeter'de de gelişmenin kaynağını yenilik olarak görmektedir. İktisadi değişimin kaynağı yenilik ise, yeniliğin nasıl ve hangi koşullarda ortaya çıktığını açıklamak gerekir. Evrimci iktisatçılar Schumpeter'i yeniliğin bu yönünü ortaya koymadığı için eleştirmekte ve bunu Schumpeter'in paradoksu olarak tanımlamaktadırlar. Yeniliğin nasıl ortaya çıktığının açıklaması ile yenilik kavramı içselleşecek ve paradoks ortadan kalkacaktır. Aşağıda Schumpeter'in yenilik süreci ile ilişkili olan evrim anlayışı incelenmektedir.

3.1.2.2 Schumpeter'in Evrim Anlayışı

Schumpeter'in evrim teorisinin gelişiminde Hegel'in izleri olduğu düşünülmektedir. Hegel'de olduğu gibi Schumpeter de tarihte iki önemli hareketi tanımlanmıştır. Bunlardan ilki çevrimsel akım diğeri ise, çevrimsel akımın bozulması ve yerine yeni bir düzenin konulması veya gelişmedir. Bununla birlikte Schumpeter, Hegel'de olduğu gibi yeniliğin ve gelişimin bireyler tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır (Prendergast, 2006:253). Schumpeter'e göre gerçeklik, deneyimlerden de bilindiği üzere evrimci bir süreçtir. Gerçeklik belli bir durum veya düzeyden ziyade düzenin herhangi bir seviyeden bir başka seviyeye hareketidir. Schumpete, kapitalizmde yaratıcı yıkım (*creative destruction*) sürecini, eski yapının yıkılarak yeni yapının kurulması olarak tanımlamıştır (Schumpeter, 1943). Schumpeter'in yaratıcı yıkım anlayışı girişimcinin

yenilik yaratıcı eylemine ve buna neden olan liderlik vasfına bağlıdır. Bu anlamda Schumpeter’de değişim, yenilikçi ve girişimci niteliğine sahip bireylerce gerçekleştirilmektedir.

Schumpeter’in analizi ile modern evrim teorileri arasında belirgin farklar vardır. Schumpeter’in evrim anlayışının iktisadi evrim açısından ele alınması gerekir. Schumpeter’in evrim anlayışı denilince teknolojik yenilik, yeniliğin finansmanı, uzun dönem dalgalanmalar ve iktisadi gelişme ve girişimci kavramları akla gelmektedir. Schumpeter’e göre yenilik mevcut iktisadi yapının yönünü değiştiren geri çevrilemez bir sıçramadır ve evrim bir dizi yenilikçi sıçrama sonucunda ortaya çıkar. Schumpeter’in analizinde yenilikçi davranış analizin başlangıcıdır ve bu nedenle Schumpeter iktisadi teorisinde iktisadi evrim problemi ile analizini şekillendirmek adına yeniden düşünmek zorunda kalmıştır. Kısacası Schumpeter’in iktisadi evrim analizi, değişmeye yol açan girişimcinin yaratıcılık düşüncesine dayanmaktadır denilebilir.

Evrim teorisinde sorulması gereken temel soru “neyin evrildiğidir”. Schumpeter’e göre evrimle ilgili olan temel kavram iktisadi değişme kurallarıdır. Sosyal kurumlar ya da genetik davranış biçimleri değişebilir, ancak neyin evrildiği sorusuna Schumpeter’in cevabı, iktisadi normların evrildiği şeklinde olmuştur. Normların değişimine yol açan teknolojik değişme ise, evrim sürecinin ele alınması gerekli temel kavramıdır. Bu nedenle Schumpeter’in analizinde teknoloji, iktisadi değişimin temel aracı olup, teknik bir kavramdan daha başka anlamlar içermektedir. Saf mübadele ekonomisinde evrilmeden söz etmek mümkün değildir. Belli varsayımlarla sürekli kendini yeniden üreten bir ekonomide mübadele, malların birbiri ile değişiminden başka bir şey ifade etmez.

Schumpeter’de değişme denilince yukarıda da belirtildiği gibi teknolojik gelişme kavramı karşımıza çıkmaktadır. İktisadi evrim konusu teknolojik değişme ile ilişkili olduğundan, gelişme kavramını Schumpeter’in nasıl ele aldığına bakmak gerekir. Gelişme kavramı içinde Schumpeter beş durumu ele alır. Bunlardan ilki, yeni malların üretilmesidir. Yeni mallar denilince tüketicilerin daha önce tüketmediği mallar veya yeni ve farklı kalitede malların üretimi kastedilmektedir. İkinci kavram, yeni piyasaların açılmasıdır. Böyle bir yeni piyasa daha önceden var olsun ya da olmasın ülkenin yeni

girdiği bir piyasa olması gerekir. Diğer bir unsur, yeni hammadde arzıdır. Burada da önemli olan bu hammaddenin ilk defa kullanılıyor olmasıdır. Yeni organizasyon biçimleri de bir diğer faktördür. Bundan anlaşılması gereken bir monopol durumu yaratılması veya böyle bir durumun ortadan kaldırılmasıdır. Beşinci unsur ise, yeni üretim tekniklerinin sunulması olarak karşımıza çıkar. Bu yeni tekniğin daha önceki üretim deneyimleri ile test edilmemiş olması, yeni bir ticari malın sunulmasına yol açacak nitelikte olması gerekir (Schumpeter, 1934) Schumpeter bu iktisadi değişimlerin, iktisadi normları değiştirerek sistemin evrimine yol açtığını ortaya koymuştur. Sistemde değişime yol açan bu unsurların en önemli özelliğinin sistemin içsel unsurları olduğunu belirtmek gerekir.

Schumpeter'in iktisadi evrimi kazanan ve kaybedenler yanında başka oyuncuların da bulunduğu bir oyuna benzetilebilir. Kazananlar eskilerin yerine yeni kurallar koyarak norm değişimi yaratanlar yani yaratıcı yıkıma yol açanlardır. Kazananlar ile birlikte yeniliğe adapte olanlar (*adapters*) veya yeniliğe adapte olamayıp oyundan çekilenler vardır. Bu nedenle böyle bir evrim anlayışında biyolojik evrimden farklı olarak, düşünceler, projeler, planlar ve en önemlisi yenilik yaratan aktörler önemli olmaktadır. Biyolojik evrimdeki seçim, iktisadi değişim sürecinde, değişime adapte olup olmama ile ilişkilendirilebilir. Yeni kurallara adapte olanlar ile sistem dışında kalanları seçim sürecinde, planlar, düşünceler ve projelerin biçimi belirleyecektir. Yukarıda da belirtildiği gibi önemli olan aktörlerin davranış biçimleri yani değişime adapte olanlar ve piyasadan çekilenler ile değişim yaratma çabasında olanlardır. Bu iki temel karar birimi arasındaki temel fark, ilk durumda yani değişime adapte olma ya da piyasadan çekilme durumunda, karar birimlerinin mevcut iktisadi değerlere göre hesaplamalar yapmaları iken, değişim yaratanların hesaplamalar yapamamalarıdır. Burada karşımıza deneyimler çıkmakta ve mevcut deneyimlerin eninde sonunda sistemin durgunlaşmasına yol açacağı bilinmektedir.

Adapte olabilen karar birimlerinin alacağı herhangi bir yatırım kararı değişime neden olan beş unsurdan herhangi birini içermeyeceğinden evrimci bir nitelik de taşımamaktadır. Bu nedenle Schumpeter'in evrim anlayışı ele alınırken ikinci tip aktörün davranışı yani yaratıcı olan davranışın dikkate alınması gerekir.

Schumpeter'e göre yenilik yaratan kişiler, yeni bir sistem sunan ve ortaya koyacakları yenilikler, sadece kendi kafasında olan kişilerdir. Bu nedenle yenilikçi projelerin kumar yönü olduğu söylenebilir ve hayvani ruhu (animal spirits) içermektedir. Bir başka ifade ile yenilikçi faaliyet sözkonusu olduğunda herhangi bir hesaplanabilirlikten söz etmek mümkün değildir. Schumpeter'de girişimcinin karar alma biçimi rasyonel hesaplama yoluyla anlaşılamaz. Bu yönüyle yenilikçi faaliyet radikal bir davranış olarak karşımıza çıkmakta ve evrim sürecinin temel belirleyicisi olmaktadır (Andersen, 1991b:27).

Schumpeter'in radikal görülebilecek yenilik faaliyeti iktisadi sistemin rutinleşmesine ya da durgunlaşmasına imkan vermeyen bir davranış biçimi olarak görülebilir. Ancak rutinleşmenin söz konusu olmadığı ortamın koas ortamı olacağı ve burada yenilik yapmanın söz konusu olamayacağı düşünüldüğünde, yenilikçi kararların da rutin-benzeri davranışlara yol açması gerekir. Buna dalga benzeri evrim (*wave-like evolution*) denmektedir. Aşağıda Schumpeter'in yenilik sürecinin sistemde nasıl rutin benzeri davranışlara yol açtığı incelenmektedir.

Burada iki farklı sistemden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki iktisadi yapının yenilikleri içermeyen durumudur. Bu, meşhur çevrimsel akım sürecidir ve sistem, durgun bir süreç içerisinde işlemektedir. Diğeri ise, yenilikler sonucunda sistemde geri çevrilemez değişmelerin olduğu durumudur ve sistem bu şekilde iktisadi gelişme yolunda seyreder. Rutin davranışlar radikal yeniliklerle desteklendiğinde yeni rutin bir sistem ortaya çıkmıştır. Evrim söz konusu olduğunda durgun duruma karşılık gelişmeden, dışsal yerine içsel değişmeden, süreklilik yerine süreksizlikten yola çıkmak gerekir.

İlk durum tedrici (*gradualist*), diğeri ise mutasyoncu (*mutationist*) çıkış noktası olarak tanımlanırsa, Schumpeter'in görüşünün mutasyoncu olduğu kabul edilebilir. Schumpeter *İktisadi Gelişme Teorisinde*, gelişmenin, bir ağacın organik büyümesinde olduğu gibi süreklilik gösterip göstermediğini araştırmıştır. Ancak deneyimler böyle bir gelişmenin olmadığı yönündedir. Schumpeter'in evrim anlayışının temelinde normların ve rutin benzeri davranışların değişimi vardır ve bu değişim, bilgidен ziyade teknoloji ve sosyal kurumlar aracılığıyla olmaktadır (Schumpeter, 1934). Değişim yumuşak geçişlerden ziyade radikal geçişlerle yoluyla ortaya çıkar (Schumpeter, 2005). Bu nedenle Ortodoks teorisinin sadece rasyonel davranış benimseyen aktörlerinin aksine,

burada iki tip davranış ve iki tip aktör vardır. Bunlardan ilki, mutasyoncular (*mutators*), diğeri uyumcular (*adopters*). mutasyoncu Schumpeter'in girişimcisidir ve girişimcilik faaliyeti sistemin sürekli ve küçük adımlarla değil, yenilikler yoluyla radikal anlamda değişmesine neden olur. Böyle bir değişmeye devrimci evrim (*revolutionary evolution*) da denmektedir.

Genel olarak iki farklı rasyonaliteden söz etmek mümkündür. Geriye dönük rasyonalite ki burada yeniliklere yer yoktur. Diğeri ise, ileriye dönük yenilikçi rasyonalite. Birinci grup, mutasyoncu olmayan (*non-mutative*) anlayışına dayanan ve karar desteği gerekli davranış biçimidir. Karar desteğini veren yöneticileridir. Diğer grup ise, Schumpeterci tipte evrime karşılık gelen mutasyonları içeren davranış biçimidir. Mutasyonlara yol açan davranış biçimi uzun zaman diliminde değerlendirildiğinde öngörülemez sonuçlar doğurabilir.

Bu noktada durağanlık ve yenilik kavramları arasındaki diyalektiğe bakmak gerekir. Schumpeter'e göre iktisadi durumlar birbiri ile ilişkili üç zıtlıktan yola çıkılarak karakterize edilebilir. Bunlardan ilki, iki reel süreç arasındaki zıtlıktır. Bu reel süreçlerden birisi, çevrimsel akım veya dengeye yönelme eğilimi, diğeri, iktisadi rutinde değişme veya iktisadi sistemin verilerinde ani değişim. İkincisi, iki teorik yaklaşım statik ve dinamik yaklaşım arasındaki zıtlıktır. Üçüncüsünü ise, iki tip birey, yönetici ve girişimciler arasındaki zıtlık olarak ortaya koymak mümkündür (Schumpeter, 1934:82).

Aşağıdaki *Tablo 3.2*'de bu üç zıtlığın birbiri ile olan ilişkisi özetlenmeye çalışılmaktadır.

Tablo 3.2: Zıtlıkların Birbiri İle İlişkisi

	<i>Statik</i>	<i>Dinamik</i>
<i>İki gerçek iktisadi süreç</i>	Çevrimsel Akım Süreci	İktisadi Gelişme Süreci
<i>İki teorik Yöntem</i>	Schumpeterci statik veya karşılaştırmalı statik analiz	Schumpeterci dinamik ve evrimci analizi
<i>İki tip anlaşma</i>	Yöneticiler	Yenilikçi girişimciler

Kaynak: Andersen (1991b).

Sosyal ve iktisadi evrim Schumpeter'in iktisadi evriminin merkezinde yer alır. Evrim oldukça karmaşık bir kavram olduğundan, evrimsel sürecin analizinden tam bir tutarlılık beklemek mümkün değildir. Bu nedenle Schumpeter'in evrim anlayışı bitmemiş ama geliştirilebilir bir çalışma olarak görülebilir. İktisadi düzenin değişebilen yapısına yapılan vurgu bakımından da önemli bir bakış açısını sunduğunu söylemek mümkündür. Bir ağacın organik büyümesinden farklı olduğu ve süreklilik içermediği ifade edilen iktisadi gelişme sürecinde, süreksizliğin tam olarak nelerden kaynaklandığını ortaya koyabilmek kolay değildir.

Schumpeter'in Marx'tan dinamik bakış açısını, tarihçi okuldan teknoloji, kurumlar, endüstri gibi kavramlara tarihsel açıdan bakmak gerektiğini, Neoklasik okuldan da mikro temelli bakış açısını ödünç aldığı söylenebilir. Schumpeter evrim görüşünü tüm toplumun ya da bir ulusun analizi ile değil, bireyler arasındaki etkileşimle ortaya koymuştur. Schumpeter Marx'tan sadece dinamik bakış açısını değil, kapitalist evrimin firmalar arasındaki teknolojik rekabetle ilişkili olduğu düşüncesini de almıştır. *Kapital I* (1990)'da Marx, kapitalist firmaları rekabet içinde tutabilmek için yeni firmalarla verimliliği artırmak gerektiğini ortaya koyar. Yenilik yapan ve teknolojik gelişmede bulunan firmalar, kendi rekabetçi pozisyonlarının arttırırken, bunu yapamayanların piyasada pozisyonları zayıflar. Schumpeter Marx'ın bu argümanını kendi evrimci dinamiğini ortaya koyarken kullanmıştır. Schumpeter'e göre teknoloji rekabeti fiyat

rekabetinin aksine kapitalist rekabetin doğasına uygun olan rekabet biçimidir. Schumpeter, Marx'ın yenilik argümanını yeni ürünlerin ortaya çıkması, yeni hammadde olanaklarına ulaşılması, yeni pazarların bulunması ile genişletmiştir. Başarılı bir yenilik Marx ve Schumpeter'e göre, doğanın dönüşümü anlamına gelir. Yenilikler endüstrinin ve sektörün büyümesi anlamına gelir, çünkü bir sektörde gerçekleştirilen yenilik diğer sektörlerdeki yeniliklere öncülük etmektedir. Böylece yeniliğin olduğu sektör ve onunla ilişkili diğer sektörler ekonominin tamamından daha hızlı büyür (Fagerberg, 2003:129-130). Bu noktada Schumpeter'in evrim anlayışının bir uzantısı olan rekabet anlayışını incelemek gerekmektedir.

3.1.2. 3 Schumpeter'in Rekabet Anlayışı

Kapitalizmin, doğası gereği değişim içinde olduğunu ortaya koyan Schumpeter, rekabet konusunu, kapitalizmin bu değişen yapısı içinde incelemiş ve kapitalizmle ilgili temel gerçeği “yaratıcı yıkım” (*creative destruction*) olarak tanımlamıştır (Schumpeter, 1943: 144; O'Dennel 1973: 210-211). Yaratıcı yıkım daha önce de belirtildiği gibi, eski yapının yok olup yeni yapının oluşması ya da iktisadi yapının değişmesidir.

Schumpeter'e göre, iktisadi yapıda değişmeye neden olan unsurlar, yenilikler (*innovations*) yani, yeni tüketim mallarının üretimi, üretimde yeni yöntemlerin kullanılması ve yeni endüstriyel organizasyonlardır (Schumpeter, 1934 ve Nakamura, 2000:18). Tüm bu unsurların yaratıcısı ise, girişimci (*entrepreneur*) ve girişimcilik faaliyetidir. Girişimcilik faaliyeti, yeni ürünlerin üretilmesi veya yeni yolla üretilmesi olarak görüldüğünde, iktisadi değişme bu faaliyetlerin sonucu olarak karşımıza çıkar (Schumpeter 1989f: 259). Schumpeter yaratıcı tepkinin (*creative response*) girişimcilik faaliyetlerinin ürünü olduğunu söyler. Yaratıcı tepkinin en önemli özelliği, olayların uzun dönemli sonuçlarını şekillendirmesi ve iktisadi ve sosyal değişmelere yol açmasıdır. Bu durumda yaratıcı tepkinin tarihsel bir sürecin ürünü olduğu da söylenebilir (Schumpeter, 1989e:222).

Schumpeter'e göre kapitalist sistemin en önemli özelliği değişen bir yapı göstermesidir. Sistemin bu özelliği iktisadi hayatın değişen sosyal bir ortam olmasından kaynaklanır. Bu nedenle hiçbir zaman durgun bir durum göstermez (Schumpeter, 1989b:48).

Schumpeter, kapitalist sistemin sürekli bir “ihtilal havası”nda olduğunu ve bu yapının eski faktörleri yok ederek yenilerini yarattığını belirtmektedir (Schumpeter, 1943:143-144). Bu açıklama yaratıcı yıkımın Schumpeter’e göre neden kapitalizmin esas temeli olduğunu göstermektedir.

Schumpeter’e göre, statik bir analiz yöntemi pek çok iktisatçı tarafından kabul görmektedir. Örneğin bu iktisatçılar oligopolistik bir endüstriyi sadece satış fiyatı yönünden değerlendirmektedirler. Schumpeter’e göre, bu şekilde yapılan değerlendirmeler, ne geçmişini ne de geleceği göz önünde bulundurmeyen, kar maksimizasyonu prensibine dayanan değerlendirmelerdir. Bu analizlerin amacı kapitalizmin, mevcut yapıyı nasıl korunduğunu göstermektir (Howells, 2000:3-4). Ancak Schumpeter, asıl sorunun, kapitalizmin, yapıyı nasıl kurup nasıl bozduğunu anlamak olduğunu söyler. Schumpeter’e göre, mevcut yapının nasıl korunduğunu gösteren analizler değişmeyi göz ardı ettiğinden anlamsız, hatta toplumsal etkileri dışladığı için de gerçek dışıdır (Schumpeter, 1989e:222).

Geleneksel teori statik analiz yöntemini benimsemiş ve rekabetin görevi veri piyasa yapısında dengeyi açıklamak olmuştur. Schumpeter, rekabetin, yeni bir ürünün, tekniğin, kaynağın ve organizasyon şeklinin doğmasındaki etkilerinin önemli olduğunu söyler. Bu tarz bir rekabet sadece fiyat rekabeti değil, işadamları arasında daima varolan bir baskı ve mücadelenin rekabetidir ve dolayısıyla süreçleri ve dengesizlikleri içerir (North, 1996:12-13).

Schumpeter’e göre dinamik analiz zamana bağlı bir analizdir. Dinamik analiz, statik analizde olduğu gibi iktisadi büyüklüklerin belli bir zamandaki durumunu değil, inceleme anından önceki ve sonraki durumlarını da göz önüne alır. İktisadi süreç dengesizlik sürecidir (Foster, 2000: 332). Böyle bakıldığı zaman, tam rekabette iddia edildiği gibi, dengenin bozulması halinde, yeniden eski dengeye gelmek mümkün olmamaktadır. Aksine dengesizlikler dengeye yaklaşmayı sağlamak bir yana, yeni dengesizliklere sebep olmaktadır. Schumpeter dengeden sapmanın yeni dengesizliklere sebep olacağını şu örnekle açıklar:

Tam anlamıyla rekabetin hüküm sürdüğü bir buğday piyasasında talep ile, tahmin edilen arzın dengeli olduğunu kabul edelim, aynı zamanda da kötü hava şartlarının çiftçilerin elde etmeyi umdukları hasatı miktar bakımından azalttığını düşünelim. Bu sebeple eğer buğdayın fiyatı yükselirse ve eğer çiftçiler takip eden yılda daha çok ürün elde ederlerse buğday fiyatlarında bir düşme görülecektir. Bu yüzden çiftçiler üretimlerini azaltırsa bu sefer fiyatlarda yeniden bir yükselme görülecek, üretim yeniden artacaktır. Bu durum sonsuza kadar bu şekilde sürebilir (Schumpeter, 1943: 170-171).

Bilindiği gibi tam rekabet piyasasının piyasada dengeyi sağlayan işlevi bazı temel varsayımlarına bağlıdır. Bunlardan birisi piyasaya giriş çıkış engelini olmamasıdır. Piyasaya giriş serbestliği, firmaların karın yüksek olduğu alanda üretim yapabilmelerini sağlamakta ve etkin kaynak dağılımını garantilemektedir (Kaldor, 1972: 1239). Schumpeter'e göre, ekonomik dünyanın birkaç endüstri ile sınırlandırılması ve bu endüstrilerin geleneksel yöntemlerle üretim yaptığının kabul edilmesi mümkün değildir. Böyle bir durum kabul edilse bile, yeni firmaların bu endüstriye girişi topluma zarar verir (North, 1996:19-20), çünkü tam rekabetin ön gördüğü yapı içinde, yeni üretim yöntemleri ve yeni malların ortaya çıkması beklenemez. Yeni yöntem ve üretimin dışlanması iktisadi gelişme için uygun koşulların yaratılmaması anlamına gelmektedir (Schumpeter, 1989b: 71). Bir başka ifade ile, Schumpeter yeni buluşların olduğu durumlarda işlerliğini tamamen kaybeden tam rekabeti, iktisadi gelişmeyi dışlayan bir analiz aracı olarak görmekte ve bu nedenle eleştirmektedir (Fagerberg, 2003:129).

Tam rekabet piyasası ile ilgili olarak ele alınması gereken bir başka nokta ise, firmaların piyasa fiyatını veri almaları ve dengede normal kar elde etmeleridir. Fiyatların veri olması ve normal kar, tam rekabet olduğu düşünülen ya da ifade edilen bir rekabet ile örtüşmemektedir. Çünkü böyle bir durumda firmaları rekabet etmeye yöneltecek yüksek kar elde etme güdüsü ortadan kalkmış olmaktadır. Geleneksel teori kaynak dağılımında etkinliği hedeflediğinden, fiyat artışlarının sebep olduğu kazançların toplumsal kayıplara yol açtığını kabul etmekte ve bu kazançlar tam rekabetin işleyişi ile engellenmektedir (Schumpeter, 1989d:199). Schumpeter, bu koşullarda üretim yapan firmaların etkinliğinin zayıf olduğunu ve bu zayıflık sebebiyle üretim yöntemlerinde yeniliğe gidemediğini düşünür. Bunun yanında çok sayıda firmanın bulunduğu tam rekabet piyasasında küçük firmaların gelişme ve ilerleme girişimi büyük firmalara göre

daha maliyetli olmaktadır. Çünkü küçük firmaların gerçekleştireceği yenilikler, sermaye israfına neden olabilmektedir (Schumpeter, 1943:173-174; Fagerberg, 2003:134).

Schumpeter, küçük işletmelerin yenilik yapabilmelerinin hem doğalarına hem de teoriye aykırı olduğunu ortaya koyduktan sonra, yeniklerin ve iktisadi gelişmenin motoru olarak dev işletmelerin önemine işaret etmiştir. Bu tip işletmeler uzun vadeli toplam üretim artışını teknolojik yeniliklerle sağlamaktadır.(Schumpeter, 1943)

Schumpeter yenilik içeren faaliyetlerin kapitalist sistemin doğasına uygun olduğunu, çünkü kapitalizmin, değişen yani ekonomik ve toplumsal anlamda dinamik özellikler gösteren bir yapı olduğunu ortaya koymuştur. Bu çerçevedeki rekabet anlayışının dengesizliklere yol açan dinamik bir süreç olması kaçınılmazdır. Kapitalist sistemi dinamik ve gelişmeye dönük yönüyle ele alan Schumpeter bununla uyumlu olarak yaratıcı yıkım etkisini ele almış ve rekabet anlayışını bu çerçevede sunmuştur. Yenilik ve değişimlerde girişimcinin payı, bir taraftan piyasa fiyatlarının değişmesine neden olmakta, diğer taraftan da mevcut yapıyı yıkıp yeniden yaratmaktır. Bu yönüyle de yenilik ve teknolojik değişme unsurlarını içeren dinamik rekabet Schumpeter'in evrim anlayışının vazgeçilmez bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2. SCHUMPETER'DE KRİZ

Kapitalizmin iktisadi olarak durağanlığı esas olarak insan zihninin rasyonel bir biçimde çalışmasına bağlıdır. Schumpeter, Kapitalizmin İstikrarsızlığı (1989b) (*Instability of Capitalism*) adlı çalışmasında sistemin istikrarlı olup olmadığını incelerken öncelikle istikrarsızlık kavramının doğru anlaşılması gerektiğini ortaya koymuştur. Schumpeter, bir ülkede yaşanan istikrarsızlığın tek başına iktisadi nedenlere bağlı olmayabileceğini politik ve sosyal istikrarsızlığın da mümkün olduğunu ortaya koymuştur. Örneğin tamamen tekelci bir yapıda olan bir ülke ekonomisi iktisadi anlamda istikrarlı gözükmeyle birlikte sosyal anlamda istikrarsız olabilmektedir. Ya da denge ücretleri işgücünün talebinin altında kalmış olabilir. Örneğin İngiltere'de altın standartına geçiş döneminde sterlinin belli bir değerde tutulması sonucu ihracat ve ithalat dengesi değişmiş, değişen dış ticaret dengesi ücretleri olumsuz etkilemiştir. Ücretlerdeki bu azalma iktisadi etkenlere bağlıymış gibi gözükse de esasında ücretler, iktisat politikası

uygulamalarının sonucunda azalmıştır. Kısaca Schumpeter istikrarsızlıktan bahsederken istikrarsızlığın tek başına iktisadi olgulardaki değişme anlamına gelmediğini, Marx'ın kriz terosinde de ortaya konduğu biçimiyle istikrarsızlığın iktisadi, sosyal ve politik yaşam arasındaki ilişkiler ile açıklanması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu bölümde, iktisadi ve sosyal değişkenlerdeki etkileşimin kapitalizmin istikrarsızlığı üzerindeki etkilerini göstermek üzere, Schumpeter'in yaratıcı yıkım anlayışını, grişimcilik kavramını ve kapitalizmin sonuna ilişkin ortaya konulan kurumsal dönüşüm konularını ele almaktadır.

3.2.1 Schumpeter'in Yaratıcı Yıkım Anlayışı

İstikrarsızlık kavramını tek başına iktisadi olgularla açıklamanın yeterli olmadığını belirten Schumpeter, kavramsal açıdan iktisadi sistemin de doğru anlaşılması gerektiğini belirtmiştir. İktisadi sistem özel mülkiyet, piyasa için üretim ve kredi sistemi ile açıklanabilir. Bir başka önemli nokta da, kapitalist sistem istikrarlı olsun olmasın, sonunun ne olacağıdır. Bilindiği gibi tarih kapitalizmin dalgalanma öyküleri ile doludur. Sorun kapitalizmin kurumsal kurtuluşu veya çöküşü ise, Schumpeter kapitalist sistem yerine kapitalist düzen kavramını kullanmanın daha doğru olacağını belirtmiştir. Kapitalist *sistemin* istikrarsızlığı denilince iş adamlarının iş ortamlarındaki istikrarsızlıkları anlaşılmaktadır. Schumpeter istikrarsızlığın tek başına iktisadi bir mesele olmadığını belirttiği için kapitalist *sistem* yerine *düzen* kavramını tercih etmektedir (Schumpeter, 1989b: 48-49).

Kapitalist sistemin istikrarsızlığı, ortaya konulan teorinin parametreleri ile ya da analizin soyutlama biçimiyle yakından ilişkilidir. Örneğin ortodoks teorinin soyutlama düzeyi ve buna bağlı olarak dışsal kabul ettiği parametreler diğerlerinden farklıdır. Statik analiz yöntemini benimsemiş olan ortodoks neoklasik analiz azalan maliyetleri (bir anlamda teknolojik yenilikleri) dışsal kabul etmiştir. Bilindiği gibi yeniliklere bağlı olarak ortaya çıkan azalan maliyetler statik olduğu kabul edilen sistemin verilerini değiştirmektedir. Kısaca sistemi iktisadi olarak dengede gösterebilen teoriler, başarısını, veri kabul ettiği parametrelere borçludur. Bu parametrelerin değişmesi sistemi istikrarsızlığa sokacaktır.

Sistemin istikrarı açısından önemli olan bir başka nokta piyasa yapısıdır. Örneğin sabit fiyatların devamlılık kazandığı tröstlerde dalgalanmalar, rekabetçi bir piyasa yapısına göre daha azdır. Sistemin istikrarı iktisadi ve sosyal yaşam arasındaki uyuma bağlıdır. Statik teoride varsayımları nedeniyle çekim merkezinden sapmalar olmaz. İktisadi sürecin yeni bir denge noktasına adaptasyonu küçük miktarsal değişmelerle gerçekleşir (Schumpeter 1989a: 30).

Endüstriyel değişme, evrim veya gelişmenin temel nedenidir. Gelişme üretken kaynakların yeni metodlar, yeni üretim teknikleri ile yeni piyasalara sunulmasıdır. Buna kısaca “yenilik” (innovation) denir. Yenilikler süreksiz olduğu için gelişme de süreksizdir. Amaç bu süreksizliğin ortaya konması olduğunda bunun denge teorileri ile açıklamayacağı açıktır. Yenilik, daha düşük birim maliyetle üretmek olduğundan eski arz eğrisinde kaymalar olacak, bir başka deyişle analizin parametreleri değişecektir.

Yeniliğin yaratıcısı girişimcidir. Schumpeter girişimcilik faaliyetinin yöneticilik (*managerial*) faaliyetinden farklı olduğunu ortaya koyar. Girişimcinin kazancı yöneticinin kazancından farklıdır. Girişimcinin kazancı olan kar endüstriyel faaliyetin ürünüdür. Endüstriyel faaliyetteki artış veya azalış kapitalist toplumun sosyal yapısı ile ilişkidir (Schumpeter 1989b:67).

Yenilik süreksizdir ve değişmeyi içerir. Rekabetçi kapitalizmde yeni firmaların yeniliği gerçekleştirmesi için gelire ve krediye ihtiyacı vardır. Tasarruflardaki artış kredi yaratma sürecinin ve dolayısıyla yeniliklerin temel aracıdır. Kapitalist değişme teorisinde iktisadi olmayan koşullar veri ise, iktisadi değişme olmaz. Girişimcilik faaliyetinin sonucu olan yenilik, rekabetçi kapitalizmde eski dengenin yok olmasına daima yeni dengelerin oluşmasına yol açar. Örneğin yeni bir malın üretimi ile yeni tüketicilerin ortaya çıkması yeniliklere bu da krediye bağlıdır. Ulaştığımız bu sonucun terminolojik karşılığı düzenin değil, sistemin istikrarsızlığıdır. Yenilik aynı zamanda yeni firmaların ortaya çıkması anlamına gelir. Yeniliklerle birlikte içsel ekonomiler dışsal ekonomiye dönüşür. Ancak yenilik sürecinde eski firmaların bu yeniliğe uyumu her zaman kolay olmayabilir. Özellikle firma karşılaştırmalı olarak diğer firmalardan küçükse, para piyasasında gücü az olacağından yeni bilimsel çalışmalara ayak uyduramayacak, teknik yenilik gerçekleştirmesi zor olacaktır.

Rekabetçi kapitalizmde bazı küçük firmaların yeniliklere yenik düşmesi söz konusu iken, tekelci (*trustified*) kapitalizmde durum daha farklıdır. Yenilik böyle bir yapıda yeni firmaların ortaya çıkması ile değil, varolan mevcut büyük firmaların faaliyetlerinin ürünü olarak karşımıza çıkar. Kredi yaratma kapasitesi burada da önemlidir. Ancak gerek para piyasasındaki güçleri gerekse de fiyatların sabitliği dolayısıyla tekelci kapitalizmde istikrar, rekabetçi kapitalizme göre daha olası bir durumdur. Hatta tekelci kapitalizme yaklaştıkça rekabetçi kapitalizme özgü istikrarsızlık önemini yitirmektedir.

Schumpeter, *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi* (1943), adlı kitabında kapitalist sistemin yerini sosyalist sistemin alacağını iddia etmiştir. Ancak Schumpeter, Marx'tan farklı olarak sistemin başarısızlığı nedeniyle değil, başarısı ya da gelişmesi sonucu ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Bu iddia ilk olarak 1928 yılında *Kapitalizmin İstikrarsızlığı* adlı çalışmada ortaya atılmıştır. Schumpeter kapitalizmin iktisadi olarak istikrarlı olduğunu ve bu istikrarını rasyonel insan aklına borçlu olduğunu kabul eder (Flip, 1993: 163).

Schumpeter'in kapitalizmin istikrarsızlığı tezi sosyal iktisat kurma arzusu ile tutarlıdır. Schumpeter, Marx'ın iddiasının aksine kapitalist sistemin iktisadi olarak başarılı bir sistem olduğunu kabul eder. Kapitalizm kendi mantığında gelişir ve evriminin yönü bireysel girişimcilerin liderlik pozisyonunun atomize edilmiş bürokratik sisteme yani tekelci kapitalizme dönüşmesi şeklindedir. Schumpeter'in girişimci kapitalizmi Hilferding'in örgütlü kapitalizmine (*organized capitalism*) benzer. Örgütlü kapitalizmde teknolojik gelişmeye vurgu yapılır, kartel ve tröstler örgütlü bir biçimde yeni fırsatlardan faydalanır, kartel ve tröstlerin uluslararası düzeyde birliği hedeflenir, bireysel işadamları göz önüne alındığında girişimciliğin ve rekabetin ortadan kalkması söz konusudur. Schumpeter'e göre büyük bürokratik şirketlerin artması kapitalist gelişimin aracı olup, sosyo politik yapının, değer ve normların değişmesine neden olur. Burada önemli olan kapitalist düzenin rasyonalize edici etkisidir. Rasyonalizasyon çeşitli problemlere yol açar. En önemli problem, rasyonalitenin yaşamın her alanına yayılması ile kapitalist sınıfın gücünü zayıflaması ve sistemin temel koruyucu tabakasının yıpranmasıdır (Flip, 1993: 166).

Schumpeter'in *İktisadi Gelişme Teorisi* (1934) adlı kitabının ilk baskısı 1911 yılında yapılmıştır. Bu baskıda yer alan “Bir Bütün Olarak Ekonomi” (*The Economy as a Whole*) adlı 7. bölüm kitabın daha sonraki baskılarında yer almamaktadır. 7. Bölüm, girişimcilik faaliyetini ve ekonominin içsel dinamiklerini ele almaktadır. Statik ve dinamik analiz arasındaki ilk açık fark da burada incelenmiş, statik analizin zamanın belli bir anını esas alan ve süreçleri gözardı eden bir analiz olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte girişimciliğin sosyal sistemden sanata ve bilime pek çok alanı etkilediği ve evrimci değişmelere yol açtığı ifade edilmiştir. Schumpeter'in bu bölümü daha sonraki baskılardan neden çıkardığını tam olarak ortaya koyabilmek güçtür. Elbette ilk akla gelen açıklama daha sonra burada ortaya koyduğu görüşünden vazgeçmiş olabileceğidir. Ancak Schumpeter girişimcilik faaliyetine bağlı ortaya çıkan içsel dinamiklerin ekonomide yarattığı değişim düşüncesini diğer çalışmalarında da ortaya koymuştur. Schumpeter girişimcinin karakteri ile ilgili görüşlerini değiştirmiştir (Mathews 2002:3). Yaratıcı yıkım sürecini ortaya koyan girişimci aşağıda daha detaylı biçimde ele alınmıştır.

3.2.2. Schumpeter'in Girişimcilik Anlayışı Üzerine

Schumpeter girişimci teorisini ortaya koyan ilk ve en önemli iktisatçılardan biridir. Schumpeter iktisadi gelişme teorisinde yeniliğin içsel bir süreç olduğunu ileri sürmüştür. Schumpeter girişimcinin yönetici olma özelliğinin yerine firmanın lideri olması özelliğini öne çıkarmıştır. Schumpeter'in girişimcisi yenilikçidir. Schumpeter girişimcinin risk alan kişi ve sermaye sahibi olduğu görüşüne karşı çıkarak girişimciliğin psikolojik teorisini geliştirmiştir. Girişimci “yeni bileşimler” veya yenilikler ortaya koyan kişidir ve yenilik gelişmenin temel içsel nedenidir. Yeni bileşimler özellikle rekabetçi ekonomide eski rekabetçi sürecin parametrelerinin değiştirilmesi anlamını taşır. Böylece yeni bileşimler nedeniyle, ekonomide mevcut denge bozulur ve yeni dengeler ve dengesizlikler oluşur. Yenilik kalıcı değişim ve dengesizliği ifade eder (Schumpeter, 1934 :67). Bu yeniliklerin yaratıcısı Schumpeter'in girişimcisidir. Schumpeter'in girişimcisinin incelemesine geçmeden önce girişimciliğin tarihsel gelişimine bakmak gerekir.

3.2.2.1 Girişimcilik Kavramının Tarihsel Gelişimi

Bugün pek çok iktisatçı ve davranış bilimci toplumda girişimcinin önemini kabul etmiştir. Girişimci yenilikçi görüşler ortaya atarak iktisadi gelişmeden sorumlu kişidir. Yenilikçi görüş denilince üretimde yenilik, üretim sürecinde yenilik ve örgütsel yenilik anlaşılmalıdır. Yenilikçi görüşler yeni tüketim mallarının ortaya çıkmasına ve yeni firmaların piyasaya girişine yol açar. Yeni firmalar yeni nüfus için iş imkanı sağlayarak hem mal hem de emek piyasasının canlanmasını sağlar. Bu, başarılı girişimcinin ekonomideki olumlu fonksiyonudur.

Girişimcilik kavramı ile ilgili olarak ele alınması gereken iki temel soru vardır. Bunlardan ilki girişimcinin iktisadi teorideki rolünün ne olduğu ve kavramın nasıl geliştiğidir. Bu sorulara cevap bulabilmek için ilk olarak girişimcilik teorisi ile ilgili klasik açıklamaları 18 yüzyıldan beri süren gelişimi çerçevesinde ele almak gerekir. Kronolojik bir yol izleyecek olursak, girişimciliği R. Cantillon, J.B. Say, Marshall, Schumpeter, F. Knight ve Kirzner'in görüşleri çerçevesinde incelemek ve bu görüşler arasında karşılaştırma yapmak uygun olacaktır. Bu görüşler, Aristoteles'ten günümüze girişimciliğin gelişimine dair önemli ipuçları içermektedir. Her bir iktisatçının görüşü incelenirken şu altı soruya yanıt aradıklarını ortaya koymak gerekir. Bu sorular girişimcinin iktisadi yapıdaki pozisyonu, firma içindeki pozisyonu, girişimciliğin tanımı, başarılı bir girişimcide olması beklenen beceriler, girişimcinin geliri ve girişimci piyasasında arz ve talebi neyin belirlediği olarak belirtilebilir (Praag, 1999:312-313). İlk üç soruya verilecek cevap her bir yazarın girişimcilik kavramından ne anladığını ortaya koyarken, diğer soruların yanıtı başarılı girişimciliğin nasıl olabileceğine dair ipuçları sunmaktadır.

Bilindiği gibi Cantillon (1680?-1734) girişimci kavramını dikkate alan ilk bilim adamıdır. İktisadi sistem içinde girişimcilik faaliyetinin önemli ve belirgin rolüne dikkatleri çeken Cantillon, iktisadi sistemin karar birimlerini toprak sahipleri, girişimciler ve işgücü olarak tanımlar. Girişimci tüm değişim ve dolaşım sürecinden sorumlu olduğundan, iktisadi yapıda oldukça önemli bir role sahiptir. Denge fiyat ve miktarın oluşumu girişimcinin üstlendiği rolle ortaya çıkar. Girişimcinin geliri olan karın kaynağı, belli fiyatlarda satın aldığı malı, seviyesi belli olmayan daha yüksek bir

başka fiyattan satmasıdır. Arbitraj olarak tanımlayabileceğimiz bu kar her zaman belirsizlik içerir. Girişimcinin bu arbitraj faaliyeti dışında toprak sahibi, bankacı veya satıcı olmak gibi rolleri vardır. Girişimciliği bu rollerden ayıran girişimciliğin risk alan doğasının olmasıdır. Toprak sahibi ya da bankacının elde edeceği geliri bellidir. Cantillon'da, risk alan ve belirsizlik içinde faaliyette bulunan girişimcinin yaratıcı olması gerekmemektedir. Girişimcilik kavramına ilk iktisadi anlamı yükleyen Cantillon'un girişimcisi risk alan, arbitraj yapan ve iktisadi sistemde dengeleyici rolü olan kişidir.

J. B. Say'ın (1767-1832) analizinde girişimci üretim ve bölüşümün koordinasyonunu sağlayan kişidir. Girişimcinin firma içindeki işlevi ise, modern anlamda lider ya da yöneticiliktir. Say girişimcinin yöneticilik rolünü ilk ortaya koyan kişidir. Girişimci risk alan kişidir. Bu riskin minimize olabilmesi belli yeteneklerin girişimci olacak kişide bulunmasına bağlıdır. Başarılı bir girişimci, bilgili, ahlaklı ve adil olmalıdır. Girişimcinin karı, gelirden harcamalar çıkarıldıktan sonra geriye kalan artıktır. Bu artık yöneticinin gelirinden yüksekse, kar pozitifdir ve girişimci arzı artar. Kısacası Say'de girişimci risk alan ücretli yöneticidir. Girişimcinin ücreti piyasa dengede değilken, artık gelir fazla olduğunda yüksektir (Praag, 1999:315-316).

Neoklasik iktisatçılar içerisinde girişimcilik kavramına önem veren iktisatçılar Marshall, Edgeworth ve Pigou'dur. Bilindiği gibi neoklasik analizde tüm bireylerin tam bilgiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Veri üretim fonksiyonu çerçevesinde firmaların amacı kar maksimizasyonudur. Tüketiciler ise fayda maksimizasyonu motifi ile hareket ederler; dengede tüm malların arz ve talep miktarı tek bir fiyat seviyesinde eşittir. Dışsal herhangi bir şok olmadığı sürece bu denge fiyat ve miktar seviyesi değişmez. Herhangi bir dinamik uyum sürecinin ve belirsizliğin olmadığı neoklasik analizde girişimcinin, yöneticilik dışında üretimde herhangi özel bir rolü yoktur. Girişimcinin üretimdeki rolüne değinen iktisatçılardan biri de Marshall'dır. Marshall'ın girişimcisi mal arzından ve yenilikten sorumlu kişidir. Firma içinde girişimci tüm sorumluluk ve kontrolü üstlenen kişidir. Üretimi yönetir, işin riskini alır ve emek ve sermayeyi koordine eder. Bir anlamda girişimci hem çalışan hem de işverendir. Girişimcinin amacı düşük maliyetle üretim olanakları yaratmaktır. Bu durumda başarılı bir girişimcinin belli becerilerinin olması gerekir. Her şeyden önce ticari bilgi, ileriye

görebilme becerisi ve risk alabilme ve de doğal liderlik vasfı başarılı bir girişimcide olması gereken becerilerdir. Kısaca Marshall'da girişimci üretim ve bölüşüm sürecini koordine eden, piyasada arz ve talep dengesini gözetten, firma içinde de emek ve sermayeyi koordine eden kişidir. Risk alır ve firmanın yönetsel yaratıcısı ve iktisadi gelişimi sağlayan kişidir. Girişimci için gerekli beceriler oldukça fazla olduğundan toplumda girişimci sayısı azdır ve bu nedenle girişimcinin arz fiyatı yüksektir (Aktaran Praag, 1999:315-316).

Schumpeter'de girişimci, yönetici ya da işin sahibi olan kişi değildir. Girişimci her durumda yeni bileşimler gözetten kişidir. Yeni bileşimler genelde yeni firmalar tarafından gerçekleştirilir ve yeni firmalar üretimleri eski firmalarla birlikte yürütür. Risk alma ya da sermaye sahibi olma işlevi Schumpeter'e göre girişimcinin değil, bankacının görevidir. Girişimci, içinde yaşadığı toplumun mevcut koşullarına karşı yüzebilen kişidir (Schumpeter, 1934: 78).

Yenilik için bazı psikolojik motivasyonlar gerekir. Girişimcinin kendi tüketim ihtiyacını karşılama arzusunda olduğunu söylemek doğru değildir. Girişimcilik faaliyetinin tüketimden daha güçlü motivasyonları vardır. Bunun başında sosyal fark yaratabilmek için özel bir krallık yaratma düşü ve arzusu gelmektedir. Bu düş oldukça büyüleyicidir. Zaptetme ve savaşma arzusu yanında başarıma isteği de diğer güçlü psikolojik motivasyonlardandır. Burada başarının kendisinin, başarının sonucundan daha önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bir başka güçlü motivasyon ise, yaratma ve değiştirme keyfidir (Schumpeter 1934:92).

Bir kişinin girişimci olabilmesi için zengin olması ya da sermaye sahibi olması gerekmemektedir. Yenilikler kredilerle ya da kişinin kendi servetiyle yapılabilir. Şayet kişi kendi serveti ile yeniliği gerçekleştirmişse, girişimcinin iki işi vardır. Biri kendi işi, diğeri bankacılık işidir. Yenilik sonucu alınan risk girişimcinin değil, bankacınındır. Yenilik kar getiren bir faaliyettir. Buna karşın pek çok girişimcinin motivasyon kaynağı kardan ziyade iş başarmaktır. Kar sadece bir gösterge olmaktadır. Yeni bileşimler sunan girişimci ilk zamanlarda monopol karını elde eder. Bu fazla kar piyasaya girişlerle rekabetle ortadan kalkar ve eninde sonunda girişimci yeni bir denge pozisyonu yakalar. Monopol durumu devam ettiği sürece elde edilen gelir, girişimcilik karı değil, monopol

rantıdır. Girişimciliğin herhangi bir sosyal sınıf olma özelliği yoktur. Başarılı bir girişimci belli sınıfsal pozisyonları yönetir. Girişimcilik arzı girişimci olabilmek için gerekli motivasyonların kısıtı altındadır (Praag, 1999:320-321).

Özetleyecek olursak, Schumpeter’de girişimci yenilikçi ve liderdir; girişimcinin risk alan kişi, yönetici veya sermaye sahibi olduğu söylenemez. Yenilikçi kişi iktisadi gelişmenin motorudur; ekonominin eski denge pozisyonundan yeni denge pozisyonlarına geçişine yol açandır. Yenilikler dinamik iktisadi sistemin içsel gelişmeleridir. Girişimcinin yaratma isteği bazı kıt motivasyonlara sahip olmasıyla ilişkilidir. Girişimcilik ve girişimcilik karı yenilik olduğu sürece vardır; ancak yeniliğin süreklilik göstermeğini belirtmek gerekir.

Schumpeter’den sonra girişimcilik kavramına önem veren önemli bir iktisatçı F.Knight’tır. Knight risk ve belirsizliği birbirinden ayırmış ve girişimcinin işlevinin belirsizliğe katlanmak olduğunu ortaya koymuştur. Cantillon’dan farklı olarak girişimciliğin arbitrajdan fazlasını kapsadığını kabul etmiştir. Knight başarılı bir girişim için, belirsizlikle başarılı bir biçimde mücadele etmek ve adil karar alıcı olmak gerektiğini vurgular. Girişimci hesaplanamaz iş fırsatlarını değerlendirebilen, tüketicilerin isteklerini değiştirebilen kişidir. Bunlarla birlikte girişimci işletme organizasyonlarının gelişiminden de sorumludur (Brouwer 2002:101). Girişimci belirsiz koşullar içinde karar alabilen ve bu kararın sonuçlarına katlanabilen kişidir. Kararlar üretimin nerede, ne zaman ve ne çeşit olacağıdır. Girişimcinin sadece girişimcilik becerisine değil, bol şansa da ihtiyacı vardır. Belirsizlikle baş edebilmek için yüksek derecede özgüvene ve ileriye görebilme yeteneğine ihtiyaç vardır. Kısaca Knight’ın girişimcilik anlayışında girişimci belirsizlikle baş eden kişidir (Praag, 1999: 323-324).

Girişimcilik konusunda görüşü dikkate alınacak bir başka okul da Avusturya okuludur. Örneğin bu okul içinde Kirzner (1973), girişimcinin kar olanakları keşfeden ve piyasada dengeleyici gücü olan kişiler olduğunu kabul eder. Ama bu dengeye hiçbir zaman ulaşamamaktadır. Girişimcinin en önemli özelliği bilgiye nereden ulaşacağını bilmesidir. Bu nedenle kar fırsatlarını değerlendirebilmektedirler. Kar fırsatının yakalandığı yerde girişimci yenilikçi, değişimci ve yaratıcıdır. Yani girişimci liderlik özelliğine sahip olmalı ve de yaratıcı olmalıdır.

Yukarıda incelenen girişimcilik anlayışlarını birbiri ile kıyaslayacak olursak, Cantillon, girişimcinin denge sağladığını, Schumpeter’de girişimcinin eski dengenin bozulup yeni dengeye geçişi sağladığı, Kirzner (1973)’e göre ise, hiçbir zaman ulaşılamayacak olan denge noktasına yaklaşma eğilimleri yarattığını kabul edilir. Cantillon’da girişimci risk alan kişi iken, Knigh’ta belirsizlikle baş eden kişidir. Cantillon dışında tüm iktisatçılar girişimciyi yenilik faaliyeti arasında ilişki kurmuştur. Kirzner’in girişimcisinde belirsizlik de vardır. Schumpeter’de kar girişimcinin ve girişimciliğin temel motivasyon kaynağı değildir; yaratma keyfi en temel motivasyondur. Aşağıda daha geniş bir biçimde Schumpeter’in girişimcilik anlayışı incelenmektedir.

3.2.2.2 Schumpeter’in Girişimcilik Anlayışı

Girişimcilik faaliyeti iktisadi gelişme ile ilişkili bir kavramdır. Her ne kadar tarihsel süreç içerisinde yukarıda da ele alındığı biçimiyle girişimciliğe farklı işlevler yüklenmiş olsa da Schumpeter girişimcilik ve iktisadi gelişme konusuna dikkatleri çeken iktisatçıların başında gelmektedir. Neoklasik okul girişimciyi analiz dışı bırakarak yenilik ve değişim kavramalarına da yer vermemiştir. Ancak kapitalizm geliştikçe girişimcinin önemi de artmıştır. Schumpeter “Kapitalizm Sosyalizm Demokrasi” adlı çalışmasında büyük firmaların yeniliğin ve iktisadi gelişmenin motoru olduğunu ifade etmiştir. Schumpeter, piyasa toplumlarının evriminin rekabetçi kapitalizmden tekelleci kapitalizme doğru olacağını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Schumpeter’e göre kapitalizmin çöküşü yaşamın her alanında rasyonalitenin artışı ile hızlanacaktır. Karar birimleri uzun süre kapitalizmdeki gelir dağılımı eşitsizliği, iş hayatındaki dalgalanmalar gibi irrasyonel unsurları tolere edemeyecektir.

Schumpeter’e göre girişimci yeni firmaların kurucusu ve yenilikçidir; eski yapıyı ortadan kaldırarak yeni yapının oluşmasını sağlayan kişidir. Schumpeter’in girişimcisi ile Nietzsche’nin lideri arasında bazı benzerlikler vardır. Schumpeter’in girişimcisi yaratıcı konformist olmayan liderlik vasfı yüksek kişidir. Girişimci çevrimsel akımı kırarak ekonominin eski düzenini değiştiren ve bilinmeyen alternatifler sunan kişidir. Çevrimsel akım durağan bir ekonomiyi tanımlar ve iktisadi gelişme değişim olmadan her dönem kendini tekrarlayan bir süreci ifade eder. Fiyat ve miktarlar değişmez, faiz oranları sıfır

olup, net yatırımlar yoktur. Schumpeter çevrimsel akım kavramını yeniliklerle değişimin başlangıç noktası için bir başlangıç olarak kullanır (Brouwer, 2002 :90).

Girişimci yenilikler için yeni firmalar kurar; çünkü mevcut firmalar yenilerine göre yapılarını değiştirmede gönülsüzdür. İktisadi gelişme yeni firmaların yenilikler sunmasıyla ilişkilidir. Yenilikler eski yapının bozulup yenisinin ortaya çıkmasına yol açar. Buna yaratıcı yıkım denir.

Faiz oranlarının marjinal girişimcinin karlılığına eşit olduğunu ortaya koyan teoremin çok genel olduğunu ve kaba taslak bir açıklama sunduğunu kabul eder. Schumpeter, Weber ile girişimcinin hazcı olmayan (*non-hedonic*) karakteri görüşünde hem fikirdir. Girişimci iktisadi adama benzetilemez. Girişimcinin marjinal gelir ve maliyet hesabı yoktur. Böyle bir davranış biçimi çevrimsel akıma özgü karar birimlerinin davranışı tanımlar. Girişimci amacına ulaşmak üzere bilindik kar/zarar hesabının dışına çıkarak çok daha fazla çalışan kişidir.

Schumpeter'e göre girişimcinin temel motivasyon kaynağı yaratma zevki, başarıma keyfidir. Schumpeter'in girişimcisi Weber'in aksine yaşam boyu elde edeceği ödülle değil, sosyal pozisyonunu yükseltme arzusu ile hareket eder. Geçmiş zamanlarda liderlik, ticari meziyetlerden ziyade askeri ve bürokratik işlerdeki başarıya bağlıdır. Schumpeter'in görüşünde yaratıcı nitelikler sisteme özgü olmayan her yerde ve her zaman diliminde karşılaşılan durumdur. Örneğin klan liderleri veya feodal şövalyeler halklarını yeni topraklar elde etmek amacıyla yönetmişlerdir. Buna karşın tüm iktisadi ve sosyal sistemlerin yenilik yapmaya müsait olmadığı söylenebilir. Örneğin Hindistan ve Çinde yenilikler geri planda kaldığı için bu ülkeler iktisadi gelişmede de geri kalmışlardır.

Schumpeter girişimcilik faaliyetinin rasyonel bir faaliyet olmadığını kabul eder. Çünkü girişimcilik faaliyeti marjinalist okulun iktisadi adam anlayışına uymamaktadır. Weber'in puritanı ile Schumpeter'in girişimcisi ileriye bakarlarken rasyonel iktisadi adam, içinde bulunduğu günü yaşar (Brouwer, 2002 :91).

Schumpeter'e göre girişimci kapitalizmin dinamik unsurudur. Schumpeter girişimcinin daha sona doğruluğu görülebilecek şeyleri görebilme kapasitesine sahip olduğunu kabul eder. Schumpeter'de girişimcinin motivasyon kaynağı tıpkı ortaçağdaki lordların özel krallığını var etme düşüdüdür. Yeni motivasyon kaynakları ise, mücadele ederek ve savaşarak başarı elde edip üstünlüğünü kanıtlamaktır. Parasal kazanç girişimcilik faaliyetinin temel motivasyon kaynağı değildir. Kısacası girişimcilik oyun ruhu ve kazanma hırsının unsurudur (Schumpeter, 1934:93). Schumpeter yöneticilerle girişimcileri kesin olarak birbirinden ayırmıştır. Yönetici belli bir zaman diliminde ampirik olarak test edilmiş en avantajlı üretim yöntemini seçen kişidir. Buna karşın girişimci en iyi yöntemi zaman süreçleri içinde arayandır. Schumpeter girişimcinin liderlik yönüne önem vermiştir. Yenilik yapan girişimci diğer firmalara önderlik eder. Girişimcinin tabi olduğu tek bir kişi vardır o da bankacı ya da onu finanse eden kişidir. Girişimcinin liderliği toplumu yeniliklere yönelten kişi olmasından gelir. Artan rasyonalite girişimciliği azalttığı ölçüde kapitalizmin sonunu hazırlar.

Girişimcinin liderlik rolü üstlendiği kapitalizmde rasyonalizm gerekli bir ruhtur. Schumpeter'e göre kapitalizm olgusal olarak başarılı bir sistemdir. Schumpeter'in kapitalizmde tüketicinin tercihleri ile girişimcinin tercihleri arasında herhangi bir çelişki yoktur.

Schumpeter uzun süre neoklasik iktisatçılar içerisinde düşünülmüştür. Schumpeter'e göre, neoklasik ilkeler ekonomiyi açıklamada yararlı araçlardır ve bu kadarla da sınırlıdır. Evrimci ve dinamik analiz statik analizin sınırlarını zorladığından karmaşık meselelere neoklasik analizle yanıt aramak mümkün değildir. Bu düşüncesine rağmen Schumpeter'in girişimci anlayışı yanlış anlaşılmış ve girişimciliğin neoklasik okulda olduğu gibi kar motivasyonuna bağlı bir faaliyet olarak algılanmıştır. Schumpeter'in *İş Çevrimleri* (1939) adlı kitabında girişimcinin parasal amaçları (pecuniary) olduğunu ortaya koyması bu yanlış anlamaya neden olan temel etkidir. Ancak girişimciliğin parasal bir motivasyon kaynağının olması, neoklasik okuldaki kar motivasyonu ile benzerlik göstermesi anlamına gelmez (McDaniel, 2005:485).

Kurumsal bir piyasa ekonomisinde işgücü, girişimci, ev sahipleri gibi tüm gelir gruplarının motivasyon kaynağı parasal kazançtır. Parasal kazanç demek, parasal

ödemeyi beklemek veya gösterilen çabanın karşılığında parasal kazanç elde etmektir. Modern toplumlarda bu anlamda herkesin parasal kazanç peşinde olduğu söylenebilir. Piyasa ekonomisinde parasal ödemeler beslenme, barınma ve giyinme gibi temel ihtiyaçları karşılamak adına yapılır.

Schumpeter (1934), girişimcinin hazcı ve faydacı olmadığını ortaya koymuştur. Bu durumda Schumpeter'in girişimcisinin neoklasik girişimci anlayışından oldukça farklı olduğu açıkça görülebilir. Schumpeter'in girişimci karı kavramı neoklasik okulun karından farklıdır. Schumpeter'e göre girişimci sosyal anlamda farklı bir bireydir. Schumpeter girişimciyi yenilikçi, yenilik yaratıcı bireyler olarak görür. Yenilik Schumpeter'e göre icadın ticari halidir. Bu durumda girişimci ve yaratma becerisi kurumsal bir sistemin sonucu ya da ürünü değildir. Girişimciler tıpkı diğer alanlardaki yaratıcı kişiler gibi tüm sistemlerde varolabilmektedir. Sadece farklı kurumsal yapılarda girişimcinin yaratmak için harcadığı efor, aktivitelerin biçimi ve elde edilecek sonuç değişecektir.

Schumpeter'in *Kapitalist Gelişme Teorisi'nin* ilk basımında girişimcinin faydacı ve hazcı olmadığını ortaya koyması, sonraki basımda yer alan girişimcilik karı (*entrepreneurial profit*) başlığı altında ele alınanlarla çelişmektedir (Schumpeter, 1934:128). Schumpeter'in girişimcisi herhangi bir sistemde varlığını gösterebilen bireylerse, onu neoklasik anlamda kar motivasyonuna hapsedmek doğru olmayacaktır. Sosyal anlamda farklı olan bu bireyler, yeni ürün, yeni üretim süreçleri, yeni firmalar yaratma arzusu içindedirler. Bu değişim yaratma güdüsü kar maksimizasyonu güdüsünden farklıdır. İlk baskıda yapılan değişiklikler ve farklı tartışmalara rağmen Schumpeter'in girişimcisini şu şekilde doğru anlamak mümkündür. Schumpeter'e göre iktisadi gelişme içsel olarak girişimci ile başlar. Girişimci statik döngüsel iktisadi çevrimi yeni bileşimlerle yok eden kişidir (Schumpeter, 1934: 75).

Schumpeter'e göre yenilik ile icat birbirinden farklıdır. Yenilik ticari amaçlı sosyal bir aktivitedir. İcatlar ise, yaşamın her alanında örneğin üniversitelerde karşımıza çıkan ticari olmak zorunda olmayan gelişmelerdir. Schumpeter'e göre girişimcilik faaliyeti firma faaliyetinden de farklıdır. Girişimci risk altında olan kişi değildir. Girişimcilik faaliyetinde sistem yaklaşımı vardır. Kapitalist toplum bir sistem olarak

düşünüldüğünde, girişimcilik faaliyetinin pek çok önemli işlevi olacaktır. Girişimcilik faaliyeti daha meydan okuyucu bir eylemdir . Bunun en önemli nedeni mevcut bilgi, alışkanlıklar ve inançlar açısından oynadığı roldür. Çünkü birikmiş bilgi birikimi veya alışkanlıklarda değişimi sağlamak, bir bilimsel bilgi yöntemini değiştirmek, sabit alışkanlıklardan vazgeçmek kolay değildir. Bu direnci aşmak için yönetsel faaliyetten daha farklı özelliklere sahip olmak gerekir. Başarılı bir girişimci sadece iktisadi getiri güdüsü ile böyle bir meydan okumanın altına girmez. Schumpeter'e göre girişimcinin başarıma arzusu, savaşma isteği, özel krallığını kurma çabası yenilikçi faaliyetin temel motivasyon kaynağıdır. Schumpeter girişimcinin yenilik yapma arzusunun sadece kapitalist sistemle sınırlı olmadığını ortaya koyar. Farklı toplum biçimlerinde girişimcilik faaliyetinin organize edilme biçimi farklı olacaktır. Schumpeter, son çalışmalarında girişimcilik faaliyetinin sınırlarını kapitalist evrimde oynadığı tarihsel rolle genişletmiştir (Fagerberg, 2003:131–132).

Schumpeter'e göre girişimcilik faaliyetinin tek birey tarafından üstlenmesi gerekmemektedir. Her sosyal çevrenin girişimcilik faaliyeti göstermesinin kendine göre yolları vardır. Girişimcilik faaliyeti işbirliği içinde (co-operatively) gerçekleştirilebilir. Büyük ölçekli işletmelerin ortaya çıkması ile girişimcilik faaliyetinin arttığı bilinmektedir. Schumpeter'in bu düşüncesi ilk çalışmalarındaki görüşlerine göre daha genel bir bakış açısı sunmaktadır. Schumpeter bireysel girişimcide olduğu gibi birlik içinde olan (*corporate*) girişimci teorisi geliştirmemiştir. Bunun yerine girişimcinin iktisadi evrimdeki tarihsel yönünü ön plana çıkarmıştır. Kuşkusuz bu tarihsel ve teorik bakış açısında tarihçi okulun etkileri vardır (Fagerberg, 2003:134).

Schumpeter ilk çalışmalarında tipik girişimci kavramına karşı çıkmıştır. Ancak bu karşı çıkışa rağmen Schumpeter'in kendi çalışmasında da bireysel girişimciye vurgu yapılmıştır. 1900lü yıllarda yaptığı çalışmalarda bu durum anlaşılabilir. Ancak yüzyılın ilk çeyreğinde pek çok şey değişmiştir. Schumpeter sonraki çalışmasına rekabetçi ve tekelci olmak üzere iki farklı kapitalist sistemden bahsetmiştir. Rekabetçi kapitalizmdeki yenilik bireysel girişimci, tekelci kapitalizmde büyük firmalar tarafından gerçekleştirilir. Ancak Schumpeter büyük firmalarda yeniliğin nasıl gerçekleştirildiğini tartışmamıştır.

Kısaca, Schumpeter'in girişimcisi iktisadi gelişmenin lideridir denilebilir. Liderlik, yeni imkanlar bulma ya da yaratmak ve hatta bu imkanları eyleme geçirmek anlamına gelir. Schumpeter'e göre kapitalist girişimcinin liderliği politik liderlikte olduğu gibi kişisel değildir. Buna rağmen kapitalist girişimcinin liderliğinin diğer liderlik türlerinden daha benmerkezci olduğu söylenebilir. Çünkü diğer liderlik türlerine göre girişimcinin liderliğini daha az geleneklere bağlıdır. Schumpeter'in girişimcisi hazzı da değildir. Girişimci kendi özel krallığını yaratma arzusu içinde olan, kazanma arzusu ile üretim yapan başardığından çok başarının kendisini arzulayan kişidir. Yaratmanın keyfi temel motivasyon kaynağıdır ve mevcut yapıyı iktisadi ve sosyal anlamda dönüştürebilecek değişim bu motivasyonların yol açtığı yeniliklerle gerçekleşir.

3.2.2.3 Schumpeter'in Girişimcilik Görüşünün Zaman İçindeki Evrimi

Schumpeter'in *İktisadi Gelişme Teorisi* adlı eseri Almanya'da 1911 yılında basılmıştır. Çalışmanın İngilizce çevirisi 1934 yılında Almanca baskının ikincisine yapılmıştır. Almanca ikinci baskının tarihi 1926'dır. İngilizce baskıda Ekonominin Bütünü (*Economy As a Whole*) adlı yedinci bölüm yer almamaktadır. Bu durum birinci ve ikinci baskı arasında önemli farklara neden olmuştur. Schumpeter kitabın ikinci baskısında evrimci iktisadi değişim sürecini girişimcinin enerjik-yaratıcı davranışı ile açıklamıştır. Esasında ikinci baskıda sadece yedinci bölüm çıkartılmamış, ikinci bölüm de yeniden yazılmıştır (Schumpeter, 1934). Bilindiği gibi Schumpeter Walras'ın denge sistemine hayrandır. *İktisadi Gelişme Teorisinde* Walras'ın statik sistem için ortaya koyduğu teoriyi kendi dinamik sistemi için uygulamak istemiştir. İkinci bölüm denge temelli analizin iktisadi gerçeklik açısından sınırlılığı ortaya koyar. Aynı bölümde girişimci de iktisadi değişmeyi içselleştiren temel unsur olarak karşımıza çıkar (Schumpeter, 1934).

Schumpeter kitabının ilk baskısının yedinci bölümünde sosyal yapıdaki değişmeyi girişimcilerin sosyal etkileşimi ve davranışları ile açıklamaya çalışır. Burada Schumpeter'in evrensel bir sosyal bilim anlayışını ortaya koymaya çalıştığı ve bunun temellerinin Clark, Mill, Marx ve Alman tarihçi okula dayandırıldığı söylenebilir (Markus ve Knudsen, 2002:390).

Schumpeter'in "İktisadi Gelişme Teorisi" adlı eserinin ikinci baskısında yapmış olduğu değişimi anlamak için 1911-1926 yılları arasında Schumpeter'in profesyonel ve özel yaşamına bakmak gerekir. Schumpeter'in bu yıllarda yaşadığı hayal kırıklıkları ve lider olarak yaşadığı sıkıntılar girişimcinin rolü ve etkinliği üzerine düşüncelerini etkilemiştir. 1911 yılındaki güçlü lider tipli girişimci 1926 yılında bundan daha güçsüz bir işlevle karşımıza çıkar. Bununla birlikte yaşanan birinci dünya savaşının sosyal ve iktisadi düzendeki etkilerinin de Schumpeter'in düşüncelerinin değişmesine neden olduğu söylenebilir (Markus ve Knudsen, 2002:392). Kısaca Schumpeter'in kitabında ilk ve ikinci baskılarda girişimcinin rolü değişmiş ve psikolojik dürtülerin ekonomideki etkileri geri plana atılmıştır. Birinci baskıda girişimci enerji dolu bir liderdir. Girişimcinin bu gücü ve enerjisi ile yeni bileşimler ortaya çıkar ve bu lider aynı zamanda yaratıcıdır. Liderin uyumcu ve yaratıcı olmak üzere iki davranış biçimi vardır. Bu davranışlar birinci baskıda girişimcinin kendine yüklenirken, ikinci baskıda daha çok girişimciliğin işlevleri üzerinde durulmuştur. Birinci baskıda yeni bileşimlerin risk göz ardı edilerek girişimcinin doğası gereği ortaya çıktığı vurgulanırken, ikinci baskıda girişimcinin bu niteliğine vurgu zayıflamış ve girişimcilik faaliyetinin sonuçları olarak gösterilmiştir.

Girişimcinin nitelikleri konusunda aynı kitabın farklı baskılarında gözlenen bu değişimin Schumpeter'in yaşadığı dönemle ve olaylarla ilişkili olduğu ve belli bir olgunluktan sonra, girişimciye atfedilen ideal tipten daha gerçekçi bir bakış açısıyla girişimciliğin doğasına atfedildiği söylenebilir. Girişimcilik faaliyetinin zamanla azalıp yok olacağını belirttiği Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi adlı eser dikkate alındığında Schumpeter'in girişimcisinin de tıpkı incelediği kapitalizmin değişen doğasıyla uyumlu ve onu belirleyici biçimde değişmesi kaçınılmazdır.

3.2.2.4 Girişimcilik ve İktisadi Gelişme Üzerine

Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisinde, değişmeye neden olan içsel faktörler ortaya konmaktadır. Schumpeter'in dinamik analizinde iktisadi sistemin ve değişkenlerinin tarihsel ve politik anlamda nasıl içsel değişmelere yol açtığı gösterilmektedir. Schumpeter iktisadi değişme modelinde sistemin kendi kendini dönüştürme gücünü

nereden bulduğuna yanıt arar. Schumpeter'in kapitalizm analizinde kullandığı temel kavramlar, yenilik dengesizlik, karar alma süreci, belirsizlik ve iktisadi süreçlerdir. Bununla birlikte yapısal değişim ve uyum kavramları da kapitalizmin dinamikleri arasında yer alır. Böylece iktisadi gelişme ve büyüme kavramları Schumpeter'in analizinde birbirinden ayrıştırmıştır.

Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisinde kapitalizmin istikrarsız doğasını göstermeye çalışmıştır. Schumpeter iktisadi gelişme ile büyümeyi birbirinden ayıran ilk iktisatçıdır. İktisadi büyüme tamamen niceliksel ölçülerle örneğin nüfus artışı veya refah artışı ile ilgili bir kavramdır. İktisadi büyüme herhangi bir niteliksel değişimi içermediğinden daha çok uyum sürecinin bir parçasıdır. Buna karşın iktisadi gelişme süreci içerisinde yeni bileşimler dolayısıyla var olan kullanım araçlarının kullanım biçimini değiştirerek durağan bir ekonomiyi dinamik ve istikrarsız bir ekonomi haline getiren niteliksel değişmelerin önemini ortaya koyar.

İktisadi gelişme teorisinde sermaye birikiminin kaynağının tasarruflardan çok, girişimcinin dışarıdan elde ettiği kredinin de altı çizilir. Girişimci aldığı kredi ile üretim araçlarını finanse ederek yeni bileşimler sunan kişidir. Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisini anlamak için, girişimciliğe ve gelişme konusunda yeniliğe verdiği öneme dikkat etmek gerekir. Schumpeter'e göre girişimcinin en önemli işlevi yenilikler sunmaktır. Yenilik yeni çıktılar ve yeni üretim süreçlerine neden olan yeni bileşimlerdir. İktisadi gelişme ise bu yeni bileşimlerin sunulması olarak tanımlanır (Schumpeter, 1934: 66). Schumpeter'e göre bir ekonomide yenilik imkanlarının varlığı önemlidir ancak girişimci olmadan yeniliğin meydana gelmesi mümkün değıldir. Yenilikler ve teknolojik değışme iktisadi gelişmenin temel aracıdır ve iktisadi gelişme mevcut kaynakların farklı yollarla üretime sokulmasıdır.

Schumpeter yenilik ile icadı birbirinden ayırmıştır. İcat yeni bir üretim tekniğinin bulunması iken, yenilik bu buluşun üretim sürecinde kullanılmasıdır. Yenilik girişimci tarafından, icatlar ise mucitler tarafından ortaya çıkarılır. Yenilik konusunda ve iktisadi gelişmede aşağıdaki üç temel unsurun önemine değinmek gerekir.

Bunlardan ilki firma büyüklüğüdür. Firma büyüklüğü rekabet süreci içinde piyasanın yeni firmalara açık olması anlamına gelir. Endüstrideki teknik dinamizm ile firma sayısı arasında pozitif ilişki vardır. Schumpeter “İktisadi Gelişme Teorisi” adlı eserinde yeniliğin küçük firmalar tarafından ortaya konduğunu ifade eder. Bu küçük firmalar içinde yenilik karşısında başarılı olanlar büyük firma haline gelebilme şansı vardır. Schumpeter *Kapitaliz, Sosyalizm ve Demokrasi* (1943) adlı eserinde ise, yenilikçi lider büyük firmaların teknolojik yeniliğin motoru olduğunu ortaya koyar. Tarihsel süreç içerisinde Schumpeter’in yenilik konusundaki düşüncesi küçük firmaların yerini büyük firmaların alacağı yönünde değişmiştir. Bu değişim iktisadi gelişmenin yaratıcısı girişimcilik işlevinin son bulmasına kadar gitmektedir.

Schumpeter’de değişme ani ve süreksizdir. Böyle olunca teknolojik yeniliklerin ve endüstriyel değişmelerin gelişme ile ilişkili olduğu söylenebilir. Teknolojik gelişme öngörülebilir davranış ve kararların öngörülemez kararlara dönüşmesine neden olur. Bu nedenle Schumpeter’de iktisadi gelişme süreci mevcut üretim koşullarının yerini, yeni üretim koşullarının aldığı yaratıcı yıkım sürecidir. Sisteme dinamizmini veren girişimci yeniliği yıkıcı ve yaratıcı niteliktedir.

Üçüncü unsur ise, kurumsal çerçevedir. Kapitalizmin başarısı kendi kurumlarını ortadan kaldırarak sosyalizme geçişe neden olacaktır. Kurumsal dönüşüm iktisadi gelişme ile ilişkilidir. Bu konunun detayları bölümün aşağıdaki kısmında incelenmektedir.

3.3 KAPİTALİZMİN SONU VE KURUMSAL DÖNÜŞÜM

Schumpeter'in kapitalizmden sosyalizme geçiş düşüncesi, girişimcinin yeniliği, iş çevrimleri ve işbirliği (*corporation*) düşüncesi sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Schumpeter'in sosyolojik yanları Marx, Durkheim ve Weber'e benzemekle beraber Schumpeter'in sosyal teorisinin daha sistematik olduğu söylenebilir. Schumpeter'in bakış açısını sosyal teorik kavramlarla ifade edecek olursak, toplum ve iktisat arasındaki değişen ilişkilerin Schumpeter'in analizinin başlangıç noktası olarak alınması gerekir. Schumpeter'in çalışmaları iki farklı davranış üzerinde yoğunlaşır. Yaratıcı davranış biçimi ve rasyonel davranış biçimi. Bu iki davranış biçimi Schumpeter'in girişimcilik anlayışının temeli olup kapitalizmin çöküşüne yol açan etkenleri barındırır (Dahms, 1995: 1). Schumpeter'in çalışması bazı çevrelerce çelişkili görülmektedir. Schumpeter'e göre kapitalist düzenin çöküşü sistemin gelişmesine bir başka ifade ile, başarısına bağlıdır.

Schumpeter, *İktisadi Analiz Tarihi* adlı eserinde bilimsel analizin kendi zihnimizde ve çevremizdekilerin zihninde mevcut olan mücadelenin bir ürünü olduğunu ve analizin gelişmesinin yeni görüş, yeni gözlem ve ihtiyaçların ortaya çıkmasına bağlı olduğunu belirtir. Bilimsel süreç her zaman belli bir rasyonel zemin üzerinde seyretmeyeceği için, Schumpeter bilimin tümüyle mantıksal bir mimariden çok tropik bir ormana benzetilebileceğini söyler. (Schumpeter 1954:10). Schumpeter'e göre iktisadi teori, iktisat tarihi, iktisat sosyolojisi ve istatistik ile bir bütündür. Buna kısaca "iktisadi sosyoloji" demek mümkündür. Sosyologlar Schumpeter'i iktisadi eylem ile kurumları sosyo kültürel anlamda birlikte ele alması bakımından dikkat çekici bulurlar. Schumpeter'in teorik çalışmalarının sosyolojik boyutunu ele almak için sosyal teori ile sosyolojik teori kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir. Çoğu zaman birbiri yerine geçebilen bu kavramlar esasında farklı proje ve açıklamaların ürünüdür. En önemlisi sosyolojinin sosyal bilim olarak ele alınışı noktasında farklı görüşler içermektedir. Tarihsel açıdan sosyal teoriler büyük ölçekteki sosyal değişmelerin nedenini, örneğin, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki demokrasinin yükselişini ele alırken, sosyolojik teoriler modern toplumu anlamada ampirik araştırmaları dikkate alırlar. Sosyal teorisyenler gelişme, kriz teorileri, çöküş konularını sosyal çelişkiler noktasında

açıklarlar. Sosyal teorisyenler sosyal dönüşümün mantığını anlamaya çalışırlar. Bu açıdan bakıldığında Schumpeter'in sosyal teorisyen olduğu söylenebilir.

Schumpeter'in amacı modern kapitalizmin sosyal konfigürasyonunu ortaya koymaktır. Schumpeter'in girişimcisi rasyonel ve yaratıcı davranış biçimi arasındadır. Bu iki eylemsel fark, Schumpeter'in tarihsel ve teorik yazılarında sık sık karşımıza çıkar. Kapitalizmden sosyalizme geçişte de bu iki eylemle karşı karşıya kalırız.

Bilindiği gibi neoklasik iktisatçılar üretim yasalarını ve bölüşüm sürecini rasyonel bireysel davranışla açıklamışlardır. Schumpeter bu eylem-teori (*action theoric foundation*) yapısına yöntemsel bireycilik adını verir ve bu kavramı sosyolojik bireycilikten ayrı tutar. Schumpeter'e göre böyle bir analiz bütünüyle kurmacadır. Gerçek iktisadi süreçler ortaya konmak istendiğinde statik analizin sınırları aşılarak değişme ve gelişmenin analize dahil edilmesi gerekir. Kapitalizmin değişiminin içsel nedenlere bağlı olduğunu ortaya koyan Schumpeter, değişmeyi girişimci ve girişimcilik faaliyetinin işlevi ile açıklamıştır. Schumpeter kendi iktisadi gelişme teorisinde iki farklı davranış biçimini iki farklı karar birimiyle ele almıştır. Bu aynı zamanda statik ve dinamik analizin birbirinden ayrıştırılması anlamına gelir.

Statik teori, rasyonel davranış ve yöntemsel bireycilik, dinamik analiz ise dinamik-enerjik ve yaratıcı davranış biçimiyle birbirinden ayrılır. Yönetici veya idareciler rasyonel iktisadi davranış içinde iken, girişimciler yaratıcı davranış içindedirler. Schumpeter'e göre hazcı davranış statik sosyal ve iktisadi yaşamda kurarken, yaratıcı davranış bir istisnadır. İktisadi yaratıcılık sanatçı ve düşünürlerin yaratma davranışına benzer. Yaratıcılığın gerçekleşmesi yeniliklere bağlıdır. Girişimcilik faaliyeti mevcut üretim araçlarının farklı biçimlerde kullanılmasını sağlar (Schumpeter, 1934: 68). Yeni bileşimlerin en tipik ve ideal olanı yeni girişimle gerçekleşmesidir. Schumpeter'e göre hiçbir bileşim en son ve ideal olan bileşim değildir. Her zaman daha iyi ve daha etkin üretim yöntemi veya üretim bileşimi bulunabilir. Schumpeter'e göre yaratıcı faaliyet, iktisadi gelişmenin temel unsuru, girişimci ise, nedenidir. Bireylerin çoğu hazcı ve statik davranış içinde iken, iktisadi gelişme için yapılması gereken yeni düşünce ortaya koymaktır. Yenilik mevcut yapıyı tehdit ederek üretim ve tüketimde değişimlere neden olan bir eylemdir.

Rekabetçi kapitalizmde girişimcilik teorisini Schumpeter *İktisadi Gelişme Teorisinde* ortaya koymuştur. Girişimciliğe ihtiyaç kalmadığında sosyalizm ortaya çıkmaktadır. Schumpeter'in sosyalizmin yükselişi ile ilgili düşünceleri “ekonominin sosyal rasyonalizasyonu” olarak tanımlanabilir (Dahms, 1995: 6). Schumpeter’de girişimcinin sosyal ve iktisadi rolünün azalması ve sosyalizmin yükselişi iki paralel rasyonalizasyon sürecinin, iktisadi ve sosyal rasyonalizasyon sürecinin ürünüdür. Schumpeter kapitalist toplumda girişimcinin rolünü tanımlarken neoklasik rasyonel davranışa dayalı genel teorik çatıya yaratıcı davranışı eklemiştir. Daha sonra da iktisadi gelişmeyi kendi tarihsel sürecinde incelemiştir.

Sosyalizasyon, ekonominin sosyalist ekonomiye dönüşmesidir. Sosyalizasyonla birlikte tüm üretim araçları toplum için belli bir iktisadi plan çerçevesinde sunulur. Bu yönüyle sosyalizasyon ortak tarihsel bir sürecin ya da bilinçli politik bir davranışın ürünü olarak karşımıza çıkar. Sosyalizasyona neden olan çeşitli nedenlerin başında modern ekonomilerde üretimin büyük firmaların eline geçmesi vardır. Schumpeter ve Marx’ın analizinde kapitalist sürecin sonunda ekonomide büyük birkaç firmanın kalmasına ve bu durumda yönetiminin de topluma verilmesine yol açan gelişmeler olacağını düşünürler. Büyük işletmeler tarafından yönetilen bir toplumda, toplumun üretimi kontrol edebilme gücü, küçük bağımsız girişimlerin kontrol gücünden daha fazladır.

Schumpeter kapitalizmin yükselişini toplumun rasyonalizasyon süreci olarak görür. Böyle bir toplumda girişimci toplumun değer ve normlarını şekillendirir. Girişimciliğin ve serbest rekabetin ortadan kalkması endüstriyel dönüşüme yol açar. Schumpeter *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi* (1943) adlı eserinde *Kapitalizm yaşamaya devam edebilir mi? Sosyalizm Çalışır mı?* sorularına yanıt arar. İlkine cevabı hayırken ikincisine evet cevabını verir. Kapitalizmden sosyalizme, sistem kötü çalıştığı için değil, iyi çalıştığı için geçilecektir.

Schumpeter’e göre, ilerleme kendi kendini mekanikleştirebilen ve iktisadi gelişmenin durması anlamına gelebilecek biçimde kişisel gelişimi baltalayabilen bir süreçtir. Bu nedenle sistem kendi başarısı nedeniyle çökecektir. Bir başka ifade ile, kapitalizmin iyi işlemesi kendini koruyan tabakaların ve sosyal kurumların ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Schumpeter’e göre girişimciler sürekli barışın sağlandığı ortamda

generellerin durumuna benzer şekilde her türlü faaliyetten yoksun kalacaklardır. Girişimciliğin rutin hale gelmesiyle, endüstriyel ve ticari işletmelerin idaresi sadece idari bir takım problemlerin çözülmesi şeklini alacak ve böylece personelleri bürokratik bir durum kazanacaktır. Schumpeter'e göre böyle bir süreç otomatik olarak sosyalizme yol açacaktır (Schumpeter, 1943: 133).

Schumpeter'e göre 20. yüzyılda kapitalist gelişmenin motoru haline gelen oligopolollerin varlığı ya da sermayenin merkezileşmesi, küçük işletmeleri yok ettiği gibi kapitalizmin kurumsal çerçevesine de saldırmaktadır. Bu kapitalist kurumsal çerçeve mülkiyet ve anlaşma yapma özgürlüğüdür. Tek şahıs ya da işletmeleri hariç, diğer büyük işletmelerde mülkiyet ve kontrol ortadan kalkmıştır. Büyük işletmelerde kontrol, ücretli yöneticilere ve bir ölçüde, şefler ve şef yardımcılarına geçmiştir. Sözleşme özgürlüğü açısından bakılacak olursa, dev işletmeler için hazırlanan kontratlar her türlü şahsiliikten arındırılmış biçimdedir. Schumpeter'e göre iktisadi gelişme hisse senetleri yoluyla da mülkiyet kavramını cansız hale getirir ve bu tip belgelerle işletmeye sahip olanlar işletmenin gerçek sahibi gibi geleceği için mücadele etmez (Schumpeter, 1943: 139). Kapitalist sistemi zayıflatan bir başka unsur olarak da Schumpeter, sisteme karşı artan düşmanlıktan bahseder. Schumpeter, sisteme karşı gelişen mevcut düşmanlıkların aydınların düşmanlığı ile beslendiğini ve böylece burjuvazinin çalışamaz hale geldiğini iddia eder. Sistem toplumun burjuvazi aleyhindeki tepkileri sonucu zayıflayacaktır (Schumpeter, 1943: 143).

Schumpeter'egöre, kapitalist sistemde ortaya çıkan modern örgütler burjuva düşüncesini sosyalize etmekte ve kapitalist gelişme güdüsünün ya da girişimciliğin kapsamının daralmasına yol açmaktadır. Bir sınıf olarak tanımlanmayan ancak burjuva sınıfı içinde yer alan girişimcileri yok edecek temel unsur, Schumpeter'e göre, burjuva ailesinin dağılmasıdır. Bu dağılmanın nedeni kapitalist rasyonalizasyonun özel hayata yansımalarıdır. Kadın ve erkeğin faydacı davranışları ve gelenekselliğin reddi arttıkça aile bağları zayıflayacaktır. Bir başka ifade ile, kapitalist sistem yarattığı rasyonel ruh dolayısıyla burjuva aile hayatına gölge düşürmekte ve yeni anlayışlara yol açmaktadır (Schumpeter, 1943: 157).

Bu anlamda Schumpeter'in analizinde girişimciliğin ortadan kalkması kapitalizmden sosyalizme geçişin ve sosyal, politik ve kültürel değişimin temel unsurudur. Schumpeter'e göre sosyalizme geçiş, örgütsel, sosyokültürel ve de politik dönüşüm ve adaptasyonun sonucudur. Schumpeter, iktisadi davranış ve kurumların dönüşümünü girişimciyi de içerecek biçimde sosyal açıdan ele almış ve sistemde yaşanan istikrarsızlığın nedenini bu yönüyle iktisadi unsurları kapsar ancak bununla sınırlanamayacak kadar geniş tutmuştur. Bu anlamda Schumpeter'in görüşlerini kapitalist sistemin istikrarsızlığını iktisadi olan ve olmayan unsurlara bağlı olarak ortaya koyan Marx'ın analizi ile kıyaslamak ve iki çalışma üzerinde değerlendirme yapmak gerekmektedir.

3.3.1 Dinamik Yenilenme I: Gelişme Sürecinin “Yıkıcı” ve “Yaratıcı” Sonuçları

Marx ve Schumpeter arasında kurulabilecek temel benzerlikleri, kapitalizmin gelişimci ve yaratıcı özellikleri, kapitalizmin işlevsel olmayan özellikleri ve gelişmiş kapitalizmde kurumsal ve davranışsal değişimin yaratıcı yıkım niteliği olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Bu çerçevede yapılan değerlendirmelerde Elliot'un (1980) makalesi esas alınmaktadır.

Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* adlı eserinin “*Kapitalizm kurtulabilir mi?*” bölümünde kapitalizmin yaşayabilir mi sorusuna hayır cevabını vermiştir. Kapitalizm, Schumpeter'e göre kapitalizmin başarısızlığı değil, başarısı nedeniyle çökecektir. Marx ve Schumpeter arasında ideolojik, iktisadi analiz ve sosyal vizyon açısından farklar olmasına karşın, her iki teoride yer alan kapitalizmin yaratıcı yıkım niteliği ve istikrarsızlığı konusu ile kapitalizmin geleceği konusundaki yaklaşımlar birbirine oldukça yakındır.

Schumpeter'e göre kapitalist sistem daha önce Marx tarafından da ortaya konduğu gibi evrimci niteliği olan bir istikrarsız bir sistemdir. Kapitalizm hiçbir zaman durağanlık göstermeyecek olan bir iktisadi değişim biçimini ifade eder. Kapitalizmin bu evrimci dinamik gelişmesinin üç niteliği vardır. Bunlardan ilki, iktisadi gelişme iktisadi sistemin kendinden kaynaklanır ve içseldir. İkincisi, değişim yumuşak bir geçişle gerçekleşmez, değişimler istikrarsızlığın temelinde yer alır. yaratır ve süreksizdir. Üçüncü olarak

iktisadi değişmenin yarattığı niteliksel ya da devrimci değişime neden olur. Bir başka ifade ile, eski denge yerini radikal yeni koşullara bırakır.

Gelişme endüstriyel ve ticari yaşamda ortaya çıkar, tüketici tercihlerinin gelişmede dikkate değer bir etkisi yoktur. Endüstriyel ve ticari yaşamda değişme denilince endüstriyel değişimin motorları olan girişimciler ve yenilikler akla gelir. Schumpeter'e göre yenilik, yeni bir malın, yeni bir üretim biçiminin, yeni arz kaynaklarının ve yeni hammadde ve organizasyonların ortaya çıkmasıdır. Schumpeter kapitalist sistemin gerçeğinin yaratıcı yıkım olduğunu kabul eder.

Marx, kapitalizmin yaratıcılığını *Grundrisse* (1979) adlı eserinde ortaya koyar. Marx'a göre kapitalizm, kapitalizm öncesi iktisadi yapıyı yok ederek, onu devirmiştir. Kapitalizmin evrensel eğilimi teknolojik ve coğrafi değişmeler göstermesidir ve bu özelliği ile diğer sistemlerden ayrılır. Kapitalizm sonsuz ve sınırsız biçimde engelleri aşabilir, her sınır kapitalizmde aşılabilir bir engeldir. Kapitalizmin devrimci özelliği noktasında Marx ve Schumpeter'in görüşleri benzerlik gösterir. Her ikisi de sermaye birikim sürecinin düzensiz biçimde ortaya çıktığını kabul eder. İktisadi değişme tüketim alanından ziyade üretim alanında gerçekleşmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yenilik ve rekabet konularının da Marx ve Schumpeter'in analizinde rekabetin dinamik olması ve dengesizlikler içermesi noktasında benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Marx'a göre, kapitalizm öncesi değişim ekonomisinde sermaye sahibi ile toprak sahibi sınıfı arasında fark yoktur. İşgücü ve sermaye sahibi ortaktır. Sanatçı, tüccar, köylü kendi üretim araçlarına sahiptir ve kendileri için çalışırlar. Malları değişime sokarken emek gücünü istihdam etmezler. Sermaye-emek sınıfı ayrımının olmaması artık değerin ortaya çıkmasını engeller. Schumpeter'in analizinde basit üretim ekonomisi açısından benzer sonuçlar vardır; ancak farklı bir kurumsal yapı söz konusudur.

Schumpeter'e göre kapitalizmin farklı özelliği bankerlerden girişimcilere yenilik yapmaları için gerekli kredinin sağlanmasıdır. Bu yolla girişimciler kaynakların yeni alanlarda kullanılmasını sağlar. Yeni teknoloji ve arz kaynakları sayesinde yenilikler maliyeti aşan bir artık gelirin oluşmasını sağlar. Rekabet yoluyla zaman içinde elimine

edilen bu artık, yenilikler yoluyla yeniden yaratılır. Marx'a göre kapitalist sistemde ortaya çıkan artık değer, sermaye ve işgücünün arasındaki sınıfsal güç farkı ile açıklanır.

Marx'ın analizinde kapitalizmin gelişmesi sosyalizmin gelişini kaçınılmaz kılmaktadır. Marx kapitalizmin ortadan kalkması ve sosyalizmin ortaya çıkmasını krizlerin ve sınıf mücadelesinin sonucu olarak görür ve kapitalizmden sosyalizme geçiş, kurumsal çerçevenin değişmesi anlamına gelir. Schumpeter açısından kapitalizm oldukça başarılı bir sistemdir ve yakın zamanda çökme olasılığı göstermeyecektir. Schumpeter, sistemde yaratılan yeniliklerin ve sapmaların, iktisadi gelişme açısından engel olmayacağını, aksine gelişmenin bu yenilikler ve sapmaların sonucunda meydana geleceğini belirtir. Schumpeter'e göre, monopolleşme, artık değer ve bunalım gibi kavramlar esasında yenilik sonucu ortaya çıkan, bu nedenle de kapitalizmin kötü işleyişinden ziyade başarısının sonucu olan durumlardır. Bu açıdan sistemin çöküşü Marx'ta kapitalizmin başarısızlığının Schumpeter'de başarısının bir sonucu olarak görülmektedir.

Yaratıcı yıkım yeni ürün ve yöntemlerin yerini yenilerinin alması, eski yapının yıkılıp yeni yapının ortaya çıkması anlamına gelen devrimci bir süreçtir. Dar anlamda yaratıcı yıkımın Marx ve Schumpeter'de ortak olduğu söylenebilir. Schumpeter'e göre, kapitalizmde yenilikler girişimciler tarafından gerçekleştirilir. Ancak örgütlü kapitalizm söz konusu olduğunda rekabetçi ve yaratıcı yapı büyük firmalardan dolayı yok olur. Büyük firmalar büyük araştırma geliştirme departmanları nedeniyle yenilik yapmaya müsaittirler, ancak büyük firmaların aynı araştırma geliştirme departmanlarının zamanla girişimcilik işlevinin sona ermesine yol açtığını da belirtmek gerekir.

Marx'a göre kapitalizm üretim araçlarına sahip olan kapitalist sınıfın davranışıyla karakterize edilir. İşgücünün girişimci ruhu olsun ya da olmasın üretim araçlarından yoksun olduğu için sermaye sahibi pozisyonuna geçmesi mümkün değildir. Marx sermayenin merkezileşmesi düşüncesinde büyük işletmelerin söz konusu olduğu kapitalizmi analiz eder ve bu noktada Marx ve Schumpeter arasında benzerlikler ortaya çıkar. Schumpeter büyük işletmelerin sisteme hakim duruma gelmesi sonucunda girişimciliğin rutin bir eylem haline geldiğini ve böylece toplumun sosyalizasyon sürecine girmesine neden olacağını belirtir. Marx ise, yeniliğin yoğunlaşp merkezileştiğini vurgular. Her iki iktisatçı da büyük işletmelerin küçük işletmeleri

ortadan kaldıracağını belirtir. Kısacası büyük firmalar iktisadi gücü ve pozisyonu merkezileştirerek kendi tekellerine geçirmektedirler. Bu durum Marx'ın deyimiyle küçük sermayedarların, Schumpeter'in deyimiyle girişimcilerin ortadan kalkması ve böylece sistemde yeniliğin önünün kaptılması anlamına gelir.

Marx ve Schumpeter büyük firmalar sonucu ortaya çıkan merkezleşmenin sosyo-politik bir niteliği olduğunu belirtir. Schumpeter, sosyal yaşamda bürokratikleşmenin büyük firmalardan kaynaklandığını belirtir. Marx ise büyük firmaların kredi sisteminin sermaye birikim sürecini ve kapitalist gelişmeyi etkileyerek kapitalist mülkiyet ilişkilerini dönüştürerek sosyalizasyona neden olacağını belirtir. Marx kapitalizmin dönüşümünü sınıfsal farklılıklara ve işçi sınıfının toplumsal gücünün artmasına bağlar. Buna karşın Schumpeter'in analizi girişimcilik ve yenilik kavramları üzerine yoğunlaşmıştır. Schumpeter'de kapitalizmin dönüşümü işçi ve sermaye sahibi arasındaki ilişkiden ziyade kapitalizmin kendi kurumsal yapısına bağlı olarak ortaya çıkan kendi kendine bir yıkıma bağlıdır.

Marx ve Schumpeter'in kamu politikaları ve sosyal değişim yönündeki düşünceleri görüş ve vurguları farklı olsa da paralellik gösterir. Her ikisi de kapitalist devletin sosyal reformlar veya sınıfsal çatışma baskısı altında değişeceğini ortaya koyar. Marx'a göre toplumsal dönüşümün ve sosyalizasyona geçişin üç aşaması vardır. Bunlardan ilki, proletaryanın demokrasi savaşını kazanması, iktisadi olarak uygun olmayan koşulların ortaya çıkması, üretim araçları kontrolünün işçilerin kontrolüne geçmesidir. Schumpeter'in açıklamaları Marx'ın devrim anlayışından doğası ve işlevi noktasında farklıdır. Temel ortak nokta kapitalizmin sonuna dair görüştür.

Schumpeter sistemin yıkımı yerine dönüşümünden söz eder. Schumpeter'e göre kapitalizm insan zihninde rasyonalize edilen ve insan zihnini rasyonalize eden bir yaşam biçimidir. Kapitalizm kurumları ve motivasyon kaynakları itibarıyla sosyalist unsurların ön koşulunu sağlar. Kapitalist yaşamın kendi kendine yıkımı esasında sosyalist yaşama dönüşmeyi ifade eder. Kısacası kapitalist gelişme, kendi kendini sosyalize eden, teknik, ticari, örgütsel, idari ve psikolojik açıdan sosyalizmin her türlü koşulu sağlar. Merkezileşen sermaye, sosyalizmin teknik, sosyal, idari koşullarını yaratmaktadır.

Gerek Schumpeter gerekse de Marx kapitalizmin istikrarasız ve süreksiz doğasına vurgu yaparlar. Schumpeter’de iktisadi gelişme ve teknolojik yenilik girişimcinin faaliyetine bağlıdır. Marx’ta ise, iktisadi gelişmenin esas kaynağı birikim yapısının kendisidir. Schumpeter’in analizinde girişimcinin kapitalizmin motor gücü olması, rasyonalizasyonun Weberian anlamda kapitalizmin özel bir ürünü olmasıdır. Schumpeter’e göre girişimci kapitalist gelişmeden sorumludur. Böylece kapitalizmin varlığı yenilikçi girişimci liderliğinde ortaya çıkan yenilikçi gelişmeye bağlıdır. Kapitalizme özgü olan rasyonalizasyon süreci bu liderliğin ve girişimciliğin azalmasına neden olur. Tarihsel süreç içinde yenilikçi girişimci yerini şirket yöneticilerine bırakmaktadır. Kapitalizmin dinamik unsuru olan girişimcinin ortadan kalkması, sınıfın kötü talihidir. Kapitalizmi parçalayan diğer nedenler, aristokrasinin koruyucu tabakası, entelektüellerin anti-burjuvazi karakteri ve ailenin geleneksel biçiminin ortadan kalkmasıdır (Schumpeter, 1943: 134-145).

Schumpeter ile Marx arasındaki farklılıklara bakacak olursak, Marx’ta kapitalizmin yaratıcı niteliği daha çok onun çelişkili doğasına dayanır. Bilindiği gibi, Marx’ın çalışması sermaye sahibi ve işgücü arasındaki sınıf mücadelesi üzerine iken, Schumpeter girişimci ve onun yenilik faaliyetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Marx’a göre, tüm sermaye sahiplerinin girişimcilik faaliyeti göstermesi gerekmez. Serveti olmayan, ancak enerjisi ve iş kabiliyeti olan bir kişi de sermaye sahibi olabilir. Schumpeter ise, başarılı girişimcilerin sermaye sahibi veya toprak sahibi olacağını başarısız olanların ise, işçi ya da yönetici olacağını kabul eder. Schumpeter’in girişimcisi ile Marx’ın sermaye sahibi arasındaki temel fark, Marx’ın kapitalistinin yüksek kar elde etme güdüsü ile hareket etmesidir. Ancak hangi amaç ve güdü içinde olursa olsun, sermaye sahibi ve girişimcinin fayda maksimizasyoncu hedonistik güdü ile hareket ettiği söylenemez.

Schumpeter ve Marx’ın vizyonları arasında da oldukça önemli farklar vardır. Bilindiği gibi Marx ve işçi sınıfını sosyal dönüşümün aracı olarak görülmektedir ve bu noktada Schumpeter Marx’ın sosyalizm ve işçi hareketi konusundaki görüşüne katılmamaktadır. Marx’ın vizyonunda sistem krizlerin yarattığı sorunlar neticesinde sosyalizme dönüşecekken Schumpeter’de dönüşüm sistemin başarısının bir sonucu olarak gerçekleşecektir.

Marx ve Schumpeter'in kapitalist toplumun içsel dinamiklerini ortaya koyma konusunda benzer yaklaşımlar içinde olduğunu belirtmek gerekir. Schumpeter kapitalizmi, saf iktisadın teorik analizinin dışına çıkararak, geniş tarihsel unsurları da içerecek biçimde incelemiştir. Her iki iktisatçı da iktisat teorisini, politika, sosyoloji ve tarihin ışığında, saf statik analizi terk eden, dinamik ve evrimci bir bakış açısı içinde geliştirme ihtiyacı duymuşlardır. Marx ve Schumpeter'i ayıran temel noktalar, kapitalist sistemin teknik analizi ile sosyalist gelecek hakkındaki görüşleridir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi her iki iktisatçının da amacı kapitalist gelişmenin içsel ve istikrarsız dinamiğini ortaya koymaktır. İktisadi ve sosyal değişkenlerin birbiri üzerindeki etkilerinin kapitalist sistemin istikrarsızlığının temel nedeni olduğuna işaret eden Marx ve Schumpeter'in görüşlerini aşağıdaki Tablo 3.3 yardımıyla özetlemek mümkündür.

Tablo 3.3. Marx ve Schumpeter'in Analizlerine Genel Bir Bakış

	Marx	Schumpeter
Kapitalist Sistem	Dinamik/ İstikrarsız	Dinamik İstikrarsız
Rekabet	Dengesizliklere yol açan süreç	Dengesizliklere yol açan süreç
Değişme	Süreksiz, geriçevrilemez	Süreksiz, geriçevrilemez
<i>Sistemin Çöküşü</i>	Sınıf mücadelesi	Girişimciliğin yok olması
<i>Kurumsal Dönüşüm</i>	Sosyalizm	Sosyalizasyon ve Bürokratikleşme
<i>Temel motivasyon</i>	Sermayenin kar elde etme güdüsü	Girişimcinin hedonistik olmayan eylem motivasyonları
<i>Kapitalist Sistemin Niteliği</i>	Çelişkili ve çatışmacı	Başarılı ancak süreksiz
<i>Birey açısından sonuçları</i>	Bireyin nesneleşmesi	Rasyonalite içinde yok olan girişimci ve yenilik

3.3.2.Dinamik Yenilenme II : Gelişme Sürecinde Karizmatik Lider ve Girişimci

Weber ile Schumpeter'in temel vizyonları ve sosyal teorileri karşılaştırılmaya başlanırken, her iki düşünürün görüş ve analizlerinin benzerlikler gösterdiğini belirtmek gerekir. Her iki yazar da tamamlanmış sosyal teoriye sahiptir ve görüş ve analizlerinin ortak sonuçları olduğunu söylemek mümkündür. Gerek Weber gerekse Schumpeter üzerindeki Marx'ın etkilerinin bu benzerliklerin kaynağı olduğunu söylemek mümkündür.

Daha önceki bölümde da belirtildiği gibi Weber, Marx'ın tarihsel materyalizm görüşüne karşıdır. Weber, Marx'ın kapitalist üretim biçimi ile ilgili ortaya koymuş olduğu yeni üretim tekniklerin eski üretim tekniklerini ortadan kaldırarak yeni bir üretim biçimine geçtiği yönündeki düşüncesine karşı çıkar. Weber bu düşünce biçimini gelişme kavramı açısından gerçekçi bulmamakta, gelişmenin yeni bir kişi (lider) tarafından geleneksel yöntemlerin ve üretim biçiminin değişmesiyle gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bu kişinin herhangi bir gelişmeyi başlatabilmesi için icatlar ya da teknolojik yenilik ile donanmış olması gerekmez. Önemli olan bu kişideki icatlar ve yeni teknolojiden çok “yeni bir ruh”tur. Schumpeter'in gelişme yenilik ve girişimci ilişkisi noktasında Weber'den esinlendiğini söylemek mümkündür. Schumpeter'in girişimcisi Weberian anlamda karizmatik lider konumunda yenilikçi kişidir. Girişimcinin yenilik yapmada temel motivasyon kaynağı yüksek kar elde etme güdüsünden çok, sahip olduğu “yeni ruh” tur. Bu ruh içinde başarıma isteği, savaşma ve kahramanlık dolu bir ethosun ürünüdür (Schumpeter, 1934).

Weber çalışmalarında “geleneksel kapitalizm” (*traditional capitalism*) kavramını kullanır. Bu kavram Schumpeter'in iş çevrimleri kavramına benzer. Her iki düşünürün kullandığı bu kavramlardaki ortak nokta, iktisadi hayatın belli bir rutin içinde kendini tekrarlayan ilişkiler çerçevesinde devam etmesidir. İktisadi yaşamın bu rutinin kırarak olan temel araç, “ideal tip” kavramıdır. Weber geleneksel çerçevenin nasıl olduğunu ortaya koyduktan sonra, rutini bozacak olan “yeni” iş adamlarını iktisadi hayata sokar. Schumpeter de iş çevrimleri sürecini bozan ve dönüştüren etken olarak yenilikçilerden

ve bunların taklitçilerinden bahsetmektedir. Schumpeter’de iktisadi gelişme girişimcinin yenilik faaliyetinin (yeni mallar, yeni organizasyonlar, yeni üretim teknikleri, yeni hammadde üretimi) sonucudur. Girişimcinin ortaya koyduğu yenilik iktisadi normları değiştiren ya da iktisadi rutinin yönünü bozan bir etkinliktir. İktisadi sosyal yaşamı dönüştürmesi noktasında Schumpeter’in girişimcisi karizmatik bir lider gibidir. Kısaca, Weber’in ideal tipi olan karizmatik lideri ile Schumpeter’in yenilikçi girişimcisi, iktisadi yaşamın rutinini bozmaları ve sisteme dinamizm katmaları noktasında benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerliklerin yanında bazı farklılıklar da vardır. Weber’in ideal tip dediği kişi, Protestanlıkta karşılığı olan asketik kişi yani dünya işlerinden elini eteğini çekmiş kişidir. Buna karşın Schumpeter’in yenilikçi lideri normal üstü (*supernormal*) yetenekleri olan kişidir. Kapitalist gelişme sürecinde girişimciyi ya da lider kişiyi normal üstü yetenekleri olan kişi olarak görmek Calvin ya da karizmatik bir lider olarak görmekten daha akla yatkın ve inandırıcı gözükmemektedir. Bu anlamda Schumpeter’in girişimcisi analizinde temel sürükleyici role sahiptir. Ayrıca, Schumpeter’in normal üstü yeteneklere sahip olan girişimcisinin, Weber’in asketik ruhu taşıyan Protestanlarına göre her zaman var olduğudur.

Weber’in değişim modeli Marx’ın modelinde olduğu gibi karşılaştırmalı statik bir modeldir. Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde üretim biçimindeki değişimde Weber protestan liderlerin etkisini dikkate almıştır. Schumpeter’de durum daha farklıdır. Schumpeter’in lideri zamanın herhangi bir diliminde hatta onikinci yüzyılın öncesinde bile vardır. Yenilikçi girişimci herhangi bir zaman diliminde kendi ülkesi için savaşı, geleneklere karşı mücadele eden kişidir. Her yenilik ekonominin içinde bulunduğu geleneksel yönetime karşı gelerek yeni bir gelenek ortaya koymakta ve bu yeni gelenek etkinlik ve çıktı açısından daha iyi bir seviyeyi temsil etmektedir. Burada kullanılan geleneksellik, geçmişten bu güne dönün etkin yöntemi ve de yenilikçinin ortaya çıkmadığı zamanı anlatan bir kavramdır. Bu Schumpeter’in modelinin daha dinamik bir nitelik kazanmasını sağlar. Kapitalizmin böyle dinamik bir model içinde incelenmesi, sistemde süresiz adımlara ve her gelişme ile yeni bir dengeye yol açmaktadır (Schumpeter, 1934).

Schumpeter’e göre sosyal yapılar, bu yapıların biçimleri ve sosyal davranış biçimleri kolay değişmez. Bunun anlamı yenilik yapmak isteyen kişinin gerçekte belli bir dirençle

karşı karşıya olduğudur. Bununla birlikte, yenilik yapmak isteyen kişinin kendisi de belli değerler, görüşler ve davranış biçimleri ile yüklüdür. Bu açıklamaların ardından Schumpeter ve Weber'in teorilerindeki benzerlikleri dikkate almak gerekir.

İlk olarak, her iki yazar da teorilerinde antinomik denge prensibinden yani belli zıtlıkların ortaya koyduğu ilişki biçimlerinden faydalanmıştır. Weber'e göre, kapitalist girişimci katolik ahlakına uygun olan geleneksel girişimci karşısına çıkan Protestan ahlakına uygundur. Schumpeter girişimcinin pozisyonunu daha farklı zıtlıklara bağlar. Bunlar iş çevrimlerine karşı gelişen ekonomi, statige karşı dinamik ve girişimciye karşı yönetici arasındaki zıtlıklardır. İkincisi, her iki yazarda görüş olarak elitisttir. Bu durum Schumpeter'de daha baskındır. Weber'in yenilikçisi olan Kalvinist elit kesimin üyesidir. Üçüncüsü yenilikçi her iki yazarda da sermayesi olan değil, alışılmışın dışında enerjisi ve istekleri olan kişidir. Önemli olan istek ve eylemdir; bireyin karar alma kapasitesi ve güçlü değişim anlayışı değişimin temel unsurudur. Bu yenilikçi birey ya da girişimci, Marx'ın sermaye sahibinden oldukça farklıdır. Marx'taki sermaye sahibinin iş yapacağı düşüncesi, Weber ve Schumpeter'de, iş yapan kişinin sermayesi olacağı düşüncesine dönüşmüştür. Her iki yazar da gerek Marx'ın gerekse de klasik okulun, yatırımın otomatik bir süreç olduğu görüşüne karşıdırlar. Dördüncü benzerlik, Weber ve Schumpeter'in hedonizme karşı olmalarıdır. Gerek sermaye birikimi gerekse de girişimcilik faaliyetinde motivasyon kaynağı haz duygusu değildir. Weber'e göre girişim ilk olarak dinsel daha sonra da irrasyonel görev duygusunun ürünüdür. Schumpeter'e göre girişimcinin motivasyonu rasyoneldir. Kesinlikle hazcı olmayan girişim güdüsü girişimci emekli olduğunda değil, gücü bittiğinde biter (MacDonald,1965: 381) Beşinci benzerlik motivasyon kaynağının hazcılık değilse ne olduğu ile ilgilidir. Weber'e göre bu durum atavizm olarak tanımlanır. Schumpeter'e göre de kendi özel kraliyetini yaratma arzusu, savaşma isteği ve yeni şeyler ortaya koymanın keyfi ile açıklanır. Son olarak her iki yazarın girişimcisinin temel olarak yenilikçi olduğu ve bu anlamda birbiri ile örtüştüğü söylenebilir (MacDonald,1965: 382).

Schumpeter girişimcinin icat ile ilişkisini ortaya koymadığı gibi, icatları yenilikten ayırmaktadır. Weber bu ayrımı dikkate almamış, girişimi sadece alışılmamış güçlü bir karakter ve güçlü etik nitelikler çerçevesinde tanımlamıştır. Girişimcilikteki motivasyon

unsurları ve de yenilik anlayışı feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinin Marx'ta olduğu gibi tek başına iktisadi unsurlar ile açıklanamayacağını gösterir. Weber Protestan ahlakının bu dönüşümdeki etkilerini ortaya koyarken iktisadi gelişmenin bu anlamda saf iktisadi teori ile açıklanamayacağını vurgulamıştır.

Weber ve Schumpeter arasındaki benzerlik dışına çıkacak olursak, Schumpeter'in iktisadi faaliyetin nasıl ortaya çıktığı yönündeki görüşünü ele almak gerekir. Schumpeter'e göre geleneksel sermaye sahibi rutin davranış içindedir. Ancak girişimci bu rutini kırarak iktisadi liderlik yapan kişidir. Liderin başarısı kar elde etme güdüsü değil, feodalizmden kapitalizme gibi iktisadi ve toplumsal bir dönüşüme neden olacak eylemde bulunmasıdır. Sonuç olarak, iş çevrimleri sürecinde incelenen motivasyonlar ve yöntemler iktisadi olmayan unsurların dışarıda tutulduğu durumların analizi ya da iktisadi değişimin saf iktisadi teorisinin analizidir (Schumpeter, 1934). Ancak daha ileri düzeyde, iktisadi teorisinin iktisadi sosyoloji ve sosyal teori ile olan ilişkisi dikkate alınmalıdır. Böylece iktisadi olan ve olmayan unsurların birbiri karşısında göreceli ağırlığı ortaya konulabilir. Bu noktada Schumpeter'in sosyal liderlik postülası, iktisadi tarih açıklamaları ve hazcı olamayan karakter anlayışı dikkate alınmalı ve Weber ile kıyaslanmalıdır.

Weber Protestan ahlakı açıklamalarından, yani batı toplumlarının iktisadi etiğini ortaya koyduktan sonra başka toplumların, örneğin, Çin, Hindistan ve eski Filistin toplumlarının iktisadi ahlakını araştırmıştır. Bu süreçte bu toplumların dinlerinin sosyolojisini çalışmış daha sonra hukuk, demokrasi gibi problemlerine karşı analitik araçlar geliştirmiştir. Bu sorunlar Weber'in yaklaşık 15 yılını almış ve tamamlanmadan kalmıştır. Daha sonraki çalışmalarında daha statik bir yöntem olan "ideal tip"ten ve üç tip otoriteden bahsetmiştir. Bu üç tip karizmatik, geleneksel ve rasyonel tiplerdir. Bu üç analiz kapalı bir biçimde *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Schumpeter iktisadi analizin sınırlarını aşarak kültürel evrime geçmiştir. Schumpeter'in sosyal teorisi tarih ve teori bağlantısı ile ortaya konur.

Schumpeter'in sosyal teorisi ile Weber'i kıyaslayabilmek için bir postülanın dikkate alınması gerekir. Bu postüla, Schumpeter'in rasyonalizmi Weber'in rasyonalizmine benzer. Schumpeter'in iş çevrimlerine kattığı girişimci liderliği, Marx ve Weber'in

karşılaştırmalı statik analizi karşısında, Schumpeter'in analizini daha üstün ve daha dinamik kılmıştır. Tarihteki bu süreksizlik yüzyıllarla ifade edilen uzun dönem davranışları ile sınırlıdır. İktisadi gelişme teorisinde değişme sosyal yaşamın yaygın bir kavramı haline gelmiştir (Patnaik, 1983: 48).

Marx, sosyal bilim analizinde bireylerin düşünce ve eylemlerinde, içinde bulundukları sınıfsal koşulların sınırlarının önemini vurgulamıştır. Tarihsel değişimin tamamen belirgin olduğunu iddia ederken bu durumu abartmıştır. Geleneksel sermaye sahibinin davranışlarının yeni sermaye sahibine dönüşme ihtimali bu sınıf bilinci içinde mümkün değildir. Yani sosyal sınıfların iradelerini kendi sınıf bilinci belirler. Weber yeni girişimci için dini ve hazcı olmayan bir motivasyondan yola çıkmıştır. Schumpeter bireyin iradesi problemine iki açıdan karşı çıkar. İlk olarak, herhangi bir iktisadi sistemde kar motivasyonu içinde olan girişimcinin yeni yöntemler kullanma isteği içinde olacağını söyler. Şayet bu yeni yöntem başarılı ise, iktisadi uyumu zorlayacak ve tamamen iktisadi bir mesele olarak kalacaktır. Schumpeter'e göre iktisadi faaliyetin motivasyon kaynağı pek çok neden olabilir, hatta ruhani nedenler bile. Ancak iktisadi faaliyetin anlamı isteklerin tatminidir. İkinci nokta başarılı girişimcilerin motivasyon kaynağının hazcı unsurlar olmadığıdır. Ancak Schumpeter'e göre Weber'in tanımladığı biçimiyle dini inançlar da girişim motivasyonu sağlayan unsurlardan değildir. Girişimci kişi çevrenin göstereceği direnç ve baskıya rağmen yeni değerler peşinde koşar (Swatos, 1981: 121).

Schumpeter'in modeli Weber ile karşılaştırıldığında Schumpeter'in, Weber'in iki postülasından, rasyonalizm ve büyü (*magic*) kavramlarından faydalandığı söylenebilir. Schumpeter'in gelişme teorisinde yenilik geleneksel yöntem ve davranışların yerini alan rasyonel davranış biçimleridir. Schumpeter'in modelindeki yenilikçi girişimci Weber'in karizma kavramına teorik bir nitelik katmıştır. Schumpeter Weber gibi modern tarihle ilgilenmiş ve rasyonel yöntemler kullanmış tersine çevrilemez bir sürecin analizini yapmıştır. Tarihsel süreç bilinemez, mekanik olmayan bir süreçtir. Schumpeter üretim ilişkilerinde yer alan yaratıcı davranış ve tutumlarla insanlık tarihine determinist bir yaklaşımdan kaçınmıştır. Gelişme yenilikler ile gerçekleşir. Yenilik süreci uyumlu değil, sosyal ve iktisadi çevreyi değiştiren bir faaliyet biçimidir. Bu değişme tek bir sonucu olmayan ve etkilerinin ne yönde olacağı kestirilemez bir değişmedir. Weber

kapitalizmin geleceğine ilişkin iki olası durumdan söz eder. Bunlardan ilki, sosyalist bürokrasi, diğeri yeni bir karizmatik liderin yükselişidir.

Schumpeter'in kapitalizmin geleceğine ilişkin öngörülerini daha zengin olup üç farklı durumdan söz edilebilir. Bunlardan ilki, Weber'in karizma anlayışı ile örtüşen rasyonalizmin erozyona uğrayan etkisidir. Bu aynı zamanda kapitalist sınıfın hazcı olmayan eylemlerinin de son bulması ve bunu örten koruyucu tabaka yani feodal aristokrasinin yok olması demektir. İkinci durum sosyal liderliğin ortadan kalkmasıdır. Sermaye sınıfının ortaya koyduğu yenilikler zaman içinde dinamizmini yitirmekte ve rutin bir hal almaktadır. Üçüncü sonuç ise, dönüşüm ruhu ile ilişkilidir. Yöntemler, değerler geleceğe kalıcı bir biçimde taşınabilir hatta önemli bir işlevi yerine yetirmekten yoksun olsalar da yok edilemeyebilirler. Bu açıdan eski değerlerin yeniden sisteme yerleşmesi ve gelişmenin yönünü değiştirmesi de mümkündür. Schumpeter sosyalizmin kapitalist değişimin en olası durumu olacağını belirtse de modelinin diğer olasılıkları tamamen göz ardı ettiği söylenemez (MacDonald, 1965: 390).

Schumpeter iktisadi eylem ve motivasyonlar arasındaki etkileşimin izlerinden yola çıkarak bu davranış ve motivasyonların doğası gereği iktisadi olmadığını vurgulamıştır. Schumpeter'e göre sosyal bilimler açısından en zor olanı bireyin rasyonalize edilmesi nedeniyle doğru eylem ve motivasyonlara karar vermektir. İkinci zorluk ise, dini motivasyonların analize dahil edilmesinin sonucu tersine çevirebilme ihtimalinin olmasıdır.

Weber ve Schumpeter'in ilgi alanları arasındaki farklara rağmen teorilerinin yapısal benzerlik içinde olduğu söylenebilir. Her ikisi de teorilerini tarihsel bir ortam içinde oluşturmuşlardır. Her ikisi de tarihsel sürecin evrimsel olduğunu ve lineer olmadığını kabul eder. Her ikisinin çıkış noktası Marx'ın tarih anlayışıdır ve düşünce ve edimlerin başlangıç noktasının mevcut üretim yapısı olduğunu kabul ederler. Her ikisinde de değişme, bireysel insan davranışının sonucunda gerçekleşir. Bireysel eylemlerin motivasyon kaynağı iki teoriyi birbirinden ayıran temel unsurdur. Weber'de değişmeye neden olan motivasyonun kaynağı dini inançlar iken, Schumpeter'de girişimcinin yaratıcı eylemidir. Bu farka karşın Schumpeter'e Weber'den kalan temel mirasın iktisadi sosyoloji olduğu söylenebilir.

Bireysel davranışların analizdeki önemi daha önce de belirtildiği gibi, iktisadi sosyolojinin konusudur. İktisadi sosyolojinin, iktisadi teorilerin kurumsal verilerini dikkate alarak bunların tarihsel zaman içindeki değişimleri ile ilgilendiği söylemek mümkündür. Weber gibi iktisadi sosyolojinin önemini dikkate alan Schumpeter de “İktisadi Analiz Tarihi” adlı eserinde iktisadi sosyolojiyi iktisadi analiz açısından teori, istatistik, tarih kadar önemli bir başka unsur olarak tanımlamış, iktisadi sosyolojinin sosyokültürel gelişme ile ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Schumpeter, 1954: 10).

İktisadi sosyoloji ya da kurumsal analize verdiği önem dolayısıyla Schumpeter’in çalışmaları boyunca iktisadi olan ve olmayan alanların birbiri ile etkileşimini dikkate aldığı bu söylenebilir. Kapitalizmi incelerken saf iktisadi olanla yetinilmeyeceğini, iktisadi olan ve iktisadi olmayan alanların bir bütün oluştuğunun kabul edildiği görülmektedir. Schumpeter, iktisadi alan ile iktisadi olmayan alanlar arasında karşılaştırma yaparak, sosyal yaşamın pek çok dışsal faktörle tanımlanabildiğini ve insan davranışının içsel olarak bu alanı belirlediğini kabul eder. Schumpeter’e göre sosyal alanda verilerin değişmesi rutin ve adaptif (neoklasik rasyonel) davranışı yok ederek dinamik bir gelişme sürecinin başlamasına neden olur. Schumpeter, yeni malların, yeni piyasaların, yeni üretim tekniklerinin, yeni hammaddelerin ve yeni organizasyon biçimlerinin ortaya çıkması anlamına gelen dinamik iktisadi gelişmenin (iktisadi alan) yaratıcı girişimcinin eylemine (iktisadi olmayan bir motif) bağlı olduğunu ortaya koyar. Böylece Weberci anlamda lider konumundaki girişimci mevcut düzenin yıkılıp yerine yeni bir düzenin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Rasyonalize edilmiş eylemler ve oldukça bürokratik bir yapı, kapitalist sistemin hem gereği hem sonucudur. Schumpeter, kapitalizm geliştikçe artan rasyonalizasyonun, kapitalist sistemin koruyucu kurumlarını ortadan kaldıracağını, girişimciliği rutin bir eylem haline getirerek sistemi krize sokacağını ortaya koymaktadır. Görüldüğü gibi sistem, girişimciliğin rutin hale gelmesi ve kurumsal yapının değişmesi sonucu varlığını devam ettiremez duruma gelecektir. Saf iktisadi analiz tek başına iktisadi gerçeği yakalayamayacağı için, önemli olan iktisadi olan ve olmayan olgular arasında ilişki kurmaktır. Böyle bir ilişki biçiminde nedenselliğin yönü çoğu zaman iki ve daha fazladır. İktisadi karar birimlerinin önceden belirlenmiş davranış kalıpları, veri koşullar değiştiğinde değişecektir. Böyle bir analiz biçiminin, oldukça karmaşık olan ve dinamik

süreçler içeren iktisadi gerçeği anlamak açısından, salt iktisadi olana odaklanan statik analiz biçimlerinden üstün olduğu söylenebilir.

İktisadi olmayan unsurların analiz açısından önemi ilk olarak Marx'ın çalışmalarında karşımıza çıkmaktadır. Marx'ın analizinin temel parametreleri üretim biçimleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sınıf mücadelesidir. Weber iktisadi parametrelerin analiz için yeterli olmayacağını belirtmiş, üstü kapalı biçimde de olsa maddi olmayan unsurları ön plana çıkarmıştır. Her iki araştırmacı farklı alanların birbiri ile olan etkileşiminin farkında olmakla beraber vizyonları gereği bu alanlara öncelik vermişlerdir. Schumpeter'in analizinde iktisadi olan ve olmayan alanların karşılıklı etkileşiminin daha belirgin biçimde sunulduğu söylenebilir. Her üç düşünürün temel ortak noktası, kapitalizmin kendi sonunu hazırlayacağı yönündedir. Çok farklı analitik araçlar kullanılmış olsa da bu üç analizden çıkarılacak sonuç, kapitalist sistemin istikrarsız doğasının yol açacağı bunalımların kapitalizmin sonunu gericeğidir. İktisadi gelişme sosyal bir varlık olan insanın kendisini ve doğayı dönüştürme çabasının bir parçasıdır. Ancak bu gelişme, Marx'ın analizinde de ortaya konduğu biçimiyle üretimin kaynağı olan emeği metalaştırmakta, Schumpeter'in ortaya koyduğu biçimiyle rasyonel davranış kalıplarına sıkışıp kalan girişimciyi ortadan kaldırmakta ve Weber'de olduğu gibi bireyi bürokrasinin demir kafesine hapsedmektedir. Toplumu ve bireyi daha iyi koşullara götürmek amacıyla yola çıkan kapitalizm sonucu itibarıyla bireysel özgürlüğü ortadan kaldırmaktadır.

Kısaca, kapitalist sistemin sonucu ister yabancılaşma, ister demir kafes isterse de girişimciliğin ya da karizmatik liderliğin yok olması ile ifade edilsin, hepsinde birey tüm değer ve kişisel özelliklerinden koparılmakta ve böylece hem iktisadi hem de iktisadi olmayan unsurlara bağlı olarak bunalıma girmektedir. Marx, Weber ve Schumpeter'in analizlerinin benzer ve farklı yönlerini özetleyen Tablo 3.4 aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 3.4: Marx, Schumpeter ve Weber'in Analizlerinin Benzer ve Farklı Yönleri

	MARX	SCHUMPETER	WEBER
Bakış Açıları	Tarihsel	Tarihsel	Tarihsel
Kapitalizm Anlayışları	Dinamik İçsel değişme gösteren yapı	Dinamik içsel değişme gösteren yapı	Dinamik içsel değişme gösteren yapı
Kapitalizmin İstikrarsızlığı	İktisadi ve sosyal değişkenlerin birbiri üzerindeki etkisi	İktisadi ve sosyal değişkenlerin birbiri üzerindeki etkisi	İktisadi ve sosyal değişkenlerin birbiri üzerindeki etkisi
Kapitalist gelişme sürecinin birey üzerindeki etkisi	Yabancılaşma\ rasyonalitenin irrasyonel sonu	Girişimciliğin rutin hale gelmesi\ rasyonalitenin irrasyonel sonu	Demir kafes\ karizmatik eylemlerin yok olması\rasyonalitenin irrasyonel sonu

SONUÇ

Kapitalist sistemi tarihsel bir bakış açısı içinde inceleyen Marx, Schumpeter ve Weber'e göre kapitalizmin istikrarsız doğası sistemin içsel değişkenin bir sonucudur. Her üç düşünür de kapitalizmin iktisadi olan ve olmayan içsel değişkenlerinin karşılıklı etkileşimi sonucunda bunalıma düşeceğini iddia etmektedir. Marx'a göre kapitalist sistemin temel çelişkisi emek ve sermaye arasındaki çelişkidir. Bu mücadele kadar önemli bir başka sorun, üretimin ve artık değerın kaynağı olan emeğin ürettiği maldan koparılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan yabancılaşma, bir başka deyişle bireyin nesneleşmesidir. Kapitalist üretim mal ve artık değer üretimi yanında kapitalist ilişkileri de üretir. Bu üretim sürecinin bir tarafında emek diğer tarafında sermaye sahipleri vardır. Marx'a göre, yeniden üretim sürecinin içerdiği çelişki ve çatışmacı ilişkiler kapitalist sistemi krize sokan temel nedendir.

Marx analizinde toplumsal ilişkileri dolaşım alanından üretim alanına yöneltmiş ve analizinde emek ve sermaye sınıfı arasındaki mücadele, yabancılaşma, artık değerın üretimi gibi değişkenleri kullanmıştır. Bu değişkenlerin herbiri Marx'ın kapitalist sistem analizinde iktisadi ve sosyal boyutu olan değişkenler olup, kapitalist sistemin istikrarsızlığında etkilidir. Buradan yola çıkarak kapitalist sistemin yaşadığı gerilimlerin kendi doğası gereği olduğunu, dışsal şoklar ya da geçici durumlar olarak görülemeyecek kadar karmaşık sonuçlar içerdiğini söylemek mümkündür. Marx'ın parasal ve reel kriz teorilerinde kullanılan her bir iktisadi değişken (emek-sermaye, artık değer, kar oranları, realizasyon vs.) aynı zamanda içsel sosyal nitelikteki değişkenlerdir. Marx'ta kapitalist sistemin sorunları kendi içsel işleyişine bağlı olarak tanımlanmış, emek ve sermaye niteliksel olarak farklı sosyal sınıflar olarak görülmüş ve artığın varlığına dayalı bir bölüşüm analizi üzerine yoğunlaşmıştır. Böyle bir yaklaşımda kapitalist sistemin istikrarsızlığı, toplumsal sınıfların iktisadi olduğu kadar sosyal konumlarına bağlı olacaktır. Marx'ın kriz teorileri bu anlamda krizin iktisadi ve sosyal boyutlar arasındaki gerilimden kaynaklandığı görüşünü desteklemektedir.

Schumpeter'e göre kapitalizm, başarısızlığı değil, başarısı nedeniyle çökecektir. Kapitalist sistem, girişimcinin ortaya koyduğu yenilikler dolayısıyla yaratıcı yıkım

sürecini bünyesinde taşır. Yaratıcı yıkım iktisadi yapıya sunulan yeni mallar, yeni üretim teknikleri, yeni hammaddeler ve yeni organizasyon biçimleri dolayısıyla sistemde mevcut yapının bozulup yenisinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu anlamda Schumpeter’de kapitalizm, hiçbir zaman durağanlık göstermeyecek olan bir iktisadi değişme biçimidir. Kapitalizmin bu evrimci dinamik gelişmesi iktisadi sistemin kendinden kaynaklanır ve içseldir. Bununla birlikte değişme, yumuşak bir geçişle gerçekleşmez, süreksizdir ve niteliksel ya da devrimci dönüşüme neden olur.

Schumpeter’e göre, kapitalizmde yenilikler, girişimci tarafından gerçekleştirilir ve yeniliğin motoru dev işletmelerdir. Büyük firmalar, büyük araştırma departmanları nedeniyle yenilik yapmaya müsaittirler; ancak aynı büyük firmaların zamanla girişimcilik işlevinin sona ermesine yol açtığını da belirtmek gerekir. Bir yandan küçük işletmelerin piyasadan çekilmesi, diğer yandan artan rasyonalizasyonun büyük firmalardaki girişimciyi birer yönetici durumuna sokması, Schumpeter’de kapitalist sistemin koruyucu tabakalarını tehdit eden unsurlar olarak ortaya konulmuştur. Schumpeter, sosyal yaşamda bürokratikleşmenin büyük firmalardan kaynaklandığını belirtir. Schumpeter’de kapitalizmin dönüşümü işçi ve sermaye sahibi arasındaki ilişkiden ziyade kapitalizmin kendi kurumsal yapısına bağlı olarak ortaya çıkan kendi kendine yıkıma bağlıdır. Girişimcinin yenilik yapamaz hale geldiği, rasyonel ruhun burjuva aile yapısının bağlarını zayıflattığı ve entelektüllerin artan tepkilerinin mevcut tepkileri artırdığı ortamda sistem çözülmeye gidecektir. Büyük şirketlerin bürokratik yapıları özel mülkiyet ve sözleşme yapma özgürlüğü gibi kapitalizmin temel kurumsal tabakasının da ortadan kalkmasına yol açabilmektedir. Kısaca Schumpeter’de kapitalizmi çalışamaz hale getiren nedenler, girişimciliğin yok olması yanında (iktisadi olan) aristokrasinin koruyucu tabakası, entelektüellerin tepkileri ve burjuva aile yapısının geleneksel biçiminin ortadan kalkması gibi sosyal ve kurumsal unsurdur. Söz konusu unsurların birbirlerini karşılıklı olarak etkilediğini belirtmek gerekir (Schumpeter, 1943).

Schumpeter kapitalizmi, saf iktisadın analizinden çıkartarak, geniş tarihsel unsurları içerecek biçimde incelemiştir. Gerek Marx gerek Schumpeter, iktisadi alanı, politik, sosyal ve tarihsel alanlardan koparmadan statik iktisadi analize rakip olabilecek dinamik

bir bakış açısı geliştirmişlerdir. Her iki iktisatçının da amacı kapitalist gelişmenin içsel dinamiğini ortaya koymak olduğu söylenebilir.

Marx'ta “meta fetişizmi” olarak karşımıza çıkan durum, Weber'de “demir kafes” adını almakta ve her iki durumda da bireylerin yerini metaların alması ya da bireyin kişisel özelliklerinden ve insani değerlerinden koparılması sonucunda sistem bunalıma girmektedir. Yabancılaşma kapitalist sistemde bireylerin ve özellikle işgücünün kendi ürettiğini kontrol edememesi ve üretim sürecinde alınıp satılan mala dönüşmesi anlamına gelir. Kapitalizm, piyasada değişim değeri dışındaki her şeyi, örneğin, etik değerler, insan ilişkileri ve bireysel duyguları yok etmektedir. Bu anlamda amaçlar araç haline gelmekte, birey iktisadi gelişme sürecinde kendi bireysel etkinliklerinden uzaklaştırılmaktadır. Weber, kapitalizmin temelini *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* (1997), eserinde protestan çalışma ahlakına dayandırmıştır. Protestan ahlakı, sıkı çalışmaya, yöntemsel iktisadi faaliyete ve tasarrufa bağlıdır. Bu unsurlar rasyonel burjuva yaşam biçimine karşılık gelir ve kapitalizmin temelini oluşturur.

Weber eserlerinde modernizmin rasyonalist geleneğini dikkate alarak modern rasyonalitenin çelişkilerini de araştırır. Modern kapitalizmin ruhu olan formel rasyonalite yoğun teknik hesaplamalar yoluyla insan davranışının bürokratikleşmesine ve şeyleşmesine neden olur. Weber, sermaye birikimi sürecindeki irrasyonalite üzerinde sıklıkla durmakta ve Weber'e göre kapitalist rasyonalite irrasyonaliteyi de bünyesinde taşımaktadır. Rasyonalite formel veya biçimsel rasyonalite ve özsel rasyonalite olmak üzere iki türdür. Formel rasyonalitede üretim üretim için yapılır, para para için kazanılır ve birikim biriktirmek içindir. Diğer iktisadi olmayan unsurlar kapitalizm öncesine aittir ve hatta bireylerin mutluluğu gibi değerler formel rasyonalitenin dışında tutulur. Bir başka ifade ile bireysel mutluluk, kişisel etkinlik ve belirleyicilik gibi karizmatik değerler rasyonel ruh tarafından yok edilir. Kısaca, kapitalist bürokratik süreç değer ve ideallerin rasyonalite içinde yok olmasına neden olacak kadar irrasyoneldir ve Weber'in deyiimiyle bireylerin zamanla demir bir kafese hapsolmasına yol açar. Hatta böyle bir irrasyonalite iktisadi yaşamdan politika, hukuk ve kültür olmak üzere toplumun çeşitli katmanlarına yayılmaktadır. Herbirinde ortak sonuç bireyin insanlıktan çıkmasıdır.

Kapitalizmde ihtiyaçların karşılanmasına dönük rasyonel bir amaç, bireyin insanlığını yitirmesi ya da insani değerlerinden yoksun bırakılması gibi irrasyonel bir sonuç doğurmaktadır. Demir kafes ile iktisadi büyümenin kendi doğal limitine ulaştığı noktada birey yok olacaktır. Kısaca Weber ile Marx'ı birleştiren noktanın kapitalizmin, insanı her türlü bireysel özelliğinden uzaklaştıran bir sosyal düzen yaratması ve bunun sonucu kendi sonunu hazırlaması olduğu söylenebilir. Böyle bir son, açıkça ifade edildiği gibi, iktisadi koşulların iktisadi olmayan sonuçlar doğurmasına ya da bireyin sadece iktisadi motiflere sıkıştırılamayacak kadar zengin istek ve eylemleri olan bir varlık olmasına bağlıdır. Kısaca kapitalist sistemin gelişmesinin doğuracağı sonuçlar bireyin özgürlüğünü tehdit edebilecek niteliktedir.

Marx'a göre, kapitalizm bireyi yok eden insansız sosyal bir süreçtir ve bu özelliği nedeniyle yok olmaya mahkumdur. Weber kapitalizmin bu sonunu öngörmüş, ancak böyle bir sonun tarihsel sürecin objektif kuralları ile ortaya konulamayacağını vurgulamıştır. Gerek Marx gerekse de Weber tarihsel süreçte ortaya çıkan olayların temel nedensellik zincirleri üzerinde durmaktadır. Ancak Weber Marx'tan farklı olarak, sosyal gerçeğin belirleyicilerinin ancak bir kısmının ortaya konulabileceğini, bütüncül bir açıklamanın sosyal olaylar ve tarihsel gerçekliği açıklama noktasında eksik kalacağını belirtir. Weber'e göre kapitalizmi çöküşe götüren temel etken, burjuvazinin yok olması ya da proleteryanın yükselişinden ziyade (maddi etkenler), kapitalizmin kendi koruyucu kurumlarının (değerlerin) ortadan kalkmasında aranmalıdır. Weber, endüstriyel toplumda, bireylerin demir kafes içinde hapsolmasını işgücünün üretim araçlarından koparılmasından çok, bürokratik örgütlenmenin yarattığı formel rasyonalitenin sonucu olarak görür. Rasyonel örgütlenmenin bireysel etkinliği yok etmesi sadece kapitalist toplumda değil, merkezi planlamaya bağlı sosyalist toplumda da karşımıza çıkacak bir sonuçtur. Bu anlamda Weber Marx'tan sosyalizmin işlerliği noktasında da ayrılmaktadır. Weber'in bürokratik örgütlenmenin ve formel rasyonalitenin karizma üzerindeki olumsuz etkileri konusunda söyledikleri Schumpeter'in karizmatik bir lider olarak gördüğü girişimci kavramının gelişmesinde etkili olmuştur. Schumpeter'in girişimcisi herhangi bir hazcı güdü ile hareket etmeyen, tamamen başarma ve kendi krallığını yaratma arzusunda olan, toplumsal dönüşümdeki etkin bir bireydir. Kapitalizme dinamizm katan girişimci, kapitalizminin rasyonelliği

arttıkça ortadan kalkmakta ve sistem durağanlaşmaktadır. Weber'e göre tüm sosyal problemlerin kaynağı iktisadi sistemin irrasyonelitesidir. Bu irrasyoneliteye rasyonel zeminde çözümler üretildiği noktada sistem bireyin insalıktan çıkmasına yol açmakta ve bir başka irrasyonel boyut kazanmaktadır. Esasında kapitalizmin irrasyonelliği rasyonelliğinin bir ürünüdür. Schumpeter'e göre yeniliğin yaratıcısı dev şirketler aynı zamanda büyük bürokratik örgütler olması dolayısıyla rasyonelliği ön plana çıkarmakta ve sistemi tehdit etmektedir.

Schumpeter'e göre sosyal yapılar, bu yapıların biçimleri ve sosyal davranış biçimleri değişime direnç gösterir. Bununla birlikte, yenilikçinin kendisi de belli değerler, görüşler ve davranış biçimlerinin etkisi altındadır. Buna karşın Schumpeter'in girişimcisi karar alma kapasitesi güçlü, yaratıcı değişim anlayışı olan bir kişidir. Bu değişimin motivasyon kaynağı Schumpeter'e göre kendi özel kraliyetini yaratma arzusu, savaşma isteği ve yeni şeyler ortaya koymanın keyfi ile açıklanır. Bu noktada Schumpeter'in sosyal liderlik kavramı, hazcı olamayan özellikleri açısından dikkate alınmalıdır.

Tarihsel süreç bilinemez, mekanik olmayan bir süreçtir. Schumpeter'in girişimcisi kendi benzetmesiyle ortaçağdaki şövalyelerin savaş anındaki tutumlarına benzer biçimde insanlık tarihinde geriçevrilemez sonuçlara yol açabilecek eylemlerin sahibidir. Bu yönüyle Schumpeter'de yenilik, sosyal ve iktisadi çevreyi değiştiren dinamik bir faaliyettir. Schumpeter iktisadi eylem ve motivasyonlar arasındaki etkileşimden yola çıkarak bu davranış ve motivasyonların, doğası gereği sadece iktisadi olmadığını vurgulamıştır. Schumpeter'e göre sosyal bilimlerden en zor olanı bireyin rasyonelize edilmesi nedeniyle doğru eylem ve motivasyonların neler olduğuna karar vermektir.

Weber ve Schumpeter teorilerini tarihle birleştirmiş ve tarihsel sürecin evrimsel olduğunu iddia etmişlerdir. Her ikisinin çıkış noktası Marx'ın tarih anlayışıdır ve düşünce ve eylemlerin başlangıç noktasının mevcut üretim yapısı olduğunu kabul ederler. Her ikisinde de değişim, bireysel insan davranışının ve buna neden olan motivasyonların sonucudur. Değişmeye neden olan motivasyonun kaynağı, Weber'de dini inançlar, Schumpeter'de ise girişimcinin yaratıcı eylemidir. Ancak Schumpeter'e

Weber'den kalan temel mirasın iktisadi sosyoloji olduğu söylenebilir. İktisadi sosyolojinin konusu iktisadi teorilerin kurumsal verileri ve bunların zaman içindeki değişimidir. İktisadi sosyolojiye ya da kurumsal analize verdiği önem dolayısıyla Schumpeter, iktisadi olan ve olmayan unsurların birbiri ile etkileşimini dikkate almıştır. Schumpeter, sosyal yaşamın pek çok dışsal faktörle tanımlanabildiğini ve insan davranışının içsel olarak bu alanı belirlediğini kabul eder. Schumpeter, yeni malların, yeni piyasaların, yeni üretim tekniklerinin, yeni hammaddelerin ve yeni organizasyon biçimlerinin ortaya çıkması anlamına gelen dinamik iktisadi gelişmenin (iktisadi alan) yaratıcı girişimcinin eylemine (iktisadi olmayan bir motif) bağlı olduğunu ortaya koyar. Böylece Weberci anlamda lider konumundaki girişimci mevcut düzenin yıkılıp yerine yeni bir düzenin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Rasyonalize edilmiş eylemler ve oldukça bürokratik bir yapı, kapitalist sistemin hem gereği hem sonucudur. Schumpeter, kapitalizm geliştikçe artan rasyonalizasyonun, kapitalist sistemin koruyucu tabakalarını ortadan kaldıracağını, girişimciliği rutin bir eylem haline getirerek sistemi krize sokacağını ortaya koymaktadır. İktisadi analiz tek başına iktisadi teoriler üretmediği için, önemli olan iktisadi olan ve olmayan alanlar arasındaki ilişki ve bunun birey ve toplum açısından yarattığı sonuçlardır. Çalışmada Marx, Schumpeter ve Weber'i buluşturan temel nokta, kapitalist sistemin istikrarsızlığının kendi iç dinamiğinin ürünü olması, bir başka ifade ile kapitalizmin kendi sonunu kendi gelişme süreci içinde hazırlamasıdır. Bir başka önemli ortak nokta kapitalist sistemin birey üzerindeki olumsuz etkileridir. Kapitalizm, Marx'ın analizinde de ortaya konduğu biçimiyle üretimin kaynağı olan emeği metalaştırmakta, Schumpeter'in ortaya koyduğu biçimiyle rasyonel davranış kalıplarına sıkışıp kalan girişimcinin yenilik faaliyetini rutin hale getirmekte ve Weber'de olduğu gibi bireyi rasyonel bürokrasinin demir kafesine hapsetmektedir. Böyle bir sonuç rasyonel niyetlerin irrasyonel sonu olarak tanımlanabilir. Yabancılaşma, demir kafes ve girişimciliğin ya da karizmatik liderliğin yok olması bireyin tüm değer ve kişisel özelliklerinden koparılması anlamına gelir. Üretken emeğin, karizmatik liderin veya asketik bir ruhun eylemine bağlı olan iktisadi gelişme sürecinin bedeli bireyin insani değerlerinden koparılması biçiminde karşımıza çıkar. Bu açıdan kapitalizmin, istikrarsızlığı neden ve sonuçları bakımından iktisadi ve iktisadi olmayan unsurlara

bağlı olan ve gelişme sürecinde çoğu zaman istenmeyen sonuçlar doğurabilen bir sistem olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- ANDERSEN, E.S., “The Core of Schumpeter’s Work”, *Schumpeter and the Analysis of Economic Evolution Çalışmasından bir rapor*, University of Aalborg, Mart, 1991a., <http://www.business.aau.dk/evolution/esa/ESACV.html>.
- ANDERSEN, E.S., “Statics and Development: A First Approximation to Schumpeter’s Evolutionary Vision”, *Schumpeter and the Analysis of Economic Evolution Çalışmasından bir rapor*, University of Aalborg, Ağustos, 1991b., <http://www.business.aau.dk/evolution/esa/ESACV.html>.
- ANDERSEN, E.S., “Reconstructing Theory Evolution with Special Respect to Schumpeter”, *Schumpeter and the Analysis of Economic Evolution Çalışmasından bir rapor*, University of Aalborg, Ağustos, 1991b., <http://www.business.aau.dk/evolution/esa/ESACV.html>.
- AOKI, M., “To Rescue or to the Abyss: Notes on the Marx in Keynes”, *Journal of Economic Issues*, 4, 2001:931-954.
- ARNON, A., “Marx, Minsky and Monetary Economics”, G. Dymksi ve R. Pollin (der), *New Perspective in Monetary Macroeconomics, Explanations in the Tradition of Hyman P. Minsky içinde*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1994:353-365.
- ASHLEY, D. ve D. MICHEAL., *Sociological Theory: Classical Statements*, Boston, Bacon, 1990.
- ASOK, S., “Weber, Gramsci and Capitalism”, *Social Scientists*, 13 (1), 1985: 3-22.
- AYDIN, G. D., “A. Smith ve J.A. Schumpeter’in Dinamik Rekabet Teorileri”, *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 23(1), 2005: 1-15.

- AYDIN, G. D. ve G. DİNAR, “J. A. Schumpeter’in Bilimsel Bilgi Anlayışı Çerçevesinde Pozitivizme Eleştirel Bir Yaklaşım”, 6. *Bilgi Ekonomi Yönetim Uluslararası Kongresi*, 2007.
- BARAN, P. A., and Sweezy, P. M. *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*, New York: Modern Reader Paperbacks, 1968.
- BELL, P. ve H. CLEAVER, “Marx’s Theory of Crisis As A Theory of Class Struggle”, www.thecommoner.org. 2002.
- BENDIX, R., “Inequality and Social Structure: A Comparison of Marx and Weber”, *American Social Review*, 1974: 149-161.
- BERKER, C. M. ve EßLINGER, H.U. ve KNUTSEN, T., “Schumpeter’s Unknown Article “Development”: A Missing Link Between Schumpeter’s Theories of Development, Business Cycles and Democracy” *Draft of 2002*:1-28.
- BLANCFLOWER, D.G. ve OSWALD, A., “What Makes an Entrepreneur”, *Journal of Labor Economics*, 16(1), 1998: 26-60.
- BIRNBAUM, N., “Conflicting Interpretations of the Rise of Capitalism: Marx and Weber”, *The British Journal of Sociology*, 4(2), 1953: 125-141.
- BOUDIN, L.B., *The Theoretical System of Karl Marx*, Kerr and Chicago Company, 1907.
- BRENNER, R. “Competition and Class: A Reply to Foster and McNally”, *Monthly Review: An Independent Socialist Magazine*, 51(7), 1999: 24-45.
- BROUWER, M., “Weber, Schumpeter and Knight on Entrepreneurship and Economic Development”, *Journal of Evolutionary Economics*, 12 ,2002: 83-105.
- BUKHARIN, N., “Emperialism and Communism”, *Foreing Affairs*, 14(4), 1936: 563-577.

- CAFFENTZIS, G., “On the Notion of a Crisis of Social Reproduction: A Theoretical Review”, [http:// www.thecommoner.org](http://www.thecommoner.org), 2002.
- CAMPELL, M., “Marx and Keynes on Money”, *International Journal of Political Economy*, 27(3), 1997:65-91.
- CATEPHORES, G., “The Imperious Austrian: Schumpeter as Bourgeois Marxist”, *NRL* 205, May/ June, 1994: 3-30.
- CLARK, J. M., *Competition as a Dynamic Process*, Washington, Brookings Institution, 1961.
- CORDES, C., “Darwin in Economics: from analogy to continuity”, *Journal of Evolutionary Economics*, 16 ,2006: 529-541.
- CROTTY, J., “The Centrality of Money, Credit, and Financial Intermediation in Marx’s Crisis Theory: An Interpretation of Marx’s Methodology”, *people. Umas.edu/crotty/centrality of Money. Pdf*,1985.
- ÇAPOĞLU, G., *Prices, Profits and Financial Structures*, Aldershot, Edward Elgar, 1991.
- DAHMS, H.F., “From Creative Action to the Social Rationalization of the Economy: Joseph A. Schumpeter’s Social Theory”, *Sociological Theory*, 13(1), 1995: 1-13.
- DILLARD, D., “Keynes and Marx: a centennial appraisal”, *Journal of Post Keynesian Economics*, 7(4), 1984:421-432).
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer. *Değer ve Bölüşüm: Marxist İktisat ve Cambridge Okulu*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- DUMENIL, G ve D. LEVY, “A Note on Structural Change, Economic Dynamics, and Crisis”, *Conference Paper*, Siena,1990.

- DUMENIL, G ve D. LEVY, *The Economics of the Profit Rate: Competition, Crisis and Historical Tendencies in Capitalism*, Edward Elgar Publishing, 1993.
- EBNER, A., “Schumpeter and The Schmollerprogramm: integrating Theory and History in the Analysis of Economic Development”, *Journal of Evolutionary Economics*, 10, 2000: 355-372.
- ENCINAR, M. ve F. F. MUNOZ, “ On Novelty and Economics: Schumpeter’s Paradox”, *Journal of Evolutionary Economics*, 16 ,2006: 255-277.
- ELLIOTT, J.E., “Marx and Schumpeter on Capitalism's Creative Destruction: A Comparative Restatement”, *The Quarterly Journal of Economics*, 95(1), 1980: 45-68.
- ELLIOTT, J.E. “Karl Marx’s Theory of Socio-Institutional Transformation in Late- Stage Capitalism”, *Journal of Economic Issues*, 18(2), 1984: 383-391.
- EHRBAR H. VE G. GLICK. “The Labor Theory of Value and Its Critics.” *Science and Society*, L, 1986: 464-478.
- ERCAN, F., *Para ve Kapitalizm*, Devin Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- FAGERBERG, J., “Schumpeter and Revival of Evolutionary Economics: an Appraisal of the Literature”, *Journal of Evolutionary Economics*, 13 ,2003: 125-159.
- FAGERBERG, J., “Schumpeter and the Revival of Evolutionary Economics: An Appraisal of the Literature”, *Journal of Evolutionary Economics*, 13, 2003: 125-
- FILIP, C., “On Sustainability of the Capitalist Order: Schumpeter’s Capitalism, Socialism and Democracy Revisited” *Journal of Socio- Economics*, 22, 1993: 163-186.
- FOLEY, D. K., “On Marx’s Theory of Money”, *Social Concept*, 1(1), 1983: 5-19. 159.

- FORTMAN B.G., *The Theory of Competition Policy*, Amsterdam: North Holland Publishing Company, 1966.
- FOSTER J., “Competitive Selection, Self Organization and Joseph A. Schumpeter”, *Journal of Evolutionary Economics*, 2000: 10(3), 311-328.
- GERMER C. M., “Monetary Economy or Capitalist Economy?”, *International Journal of Political Economy*, 27(3), 1998: 6-34.
- GROSSMAN, G., *Economic Systems*, Englewood Cliffs, N.J., Prentice-Hall, 1974.
- HANSEN, N. M., “Schumpeter and Max Weber: Comment”, *Quarterly Journal of Economics*, 80, (3), 1966: 488-491.
- HAYEK, F. A. *Individualism and Economic Order*, The University of Chicago Press, 1948.
- HEERTJE, A., “Schumpeter and Methodological Individualism”, *Journal of Evolutionary Economics*, 14, 2004: 153-156.
- HEERTJE, A., “Schumpeter’s Model of The Decay of Capitalism”, J. Middendorp (ed.), *Schumpeter on the Economics of Innovation and the Development of Capitalism*, Edward Elgar Publishing, 2006: 29-40.
- HILFERDING, R. *Finans Kapital*, (1981) (Çev. Yılmaz Öner), Belge Uluslararası Yayıncılık, 1995.
- HODGSON, G.M., “Darwinism, Causality and The Social Sciences”, *Journal of Economic Methodology*, 11(2), 2004: 175-194.
- HOBSON, J. A., *Imperialism* University Of Michigan, Ann Arbor, 1965.

- HOLLOWAY, J. *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek*, Çev: Pelin Sirol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- HOWARD, Micheal. *Profits in Economic Theory*, The Macmillan Press, 1983.
- HOWARD, M.C. ve J.E. KING, “The Second Slump: Marxian Theories of Crisis After 1973” *Review of Political Economy*, 2(3), 1990: 267-291.
- HOWARD, M.C. ve J.E. KING, “Crises in Marx’s Analysis of the Market” Canada, 2003.
- HOWARD, M.C. ve J.E. KING, “Karl Marx and Decline of the Market”, Mimeo, 2003.
- HOWELLS, J. “Technological Competition, Creative Destruction and The Competitive Process”, *Working Papers from Aarhus School of Business*, 4, 2000: 1-23.
- HUNT, E. K. “Marx’s Theory of Property and Alienation”, *Theories of Property: Aristotle to the Present* içinde, e A. Parel and T. Flanagan (eds.), Ontario, Canada, Wilfrid Laurier University Press, 1979: 283-319.
- HUNT E. K. “The Relation Between Theory and History in the Writings of Karl Marx”, *Atlantic Economic Journal*, 12(4), 1984:1-8.
- HUNT E.K., “Philosophy nd Economics in the Writings of Karl Marx”, S.W. Helburn and D.f Bramhall (eds.), *Marx, Schumpeter and Keynes: A Centenary of Dissent*, Armonk (NY), 1986.
- HUNT E.K., *History of Economic Thought: A Critical Perspective*, Harper Collins Publisher, 1992.
- IOAKIMOGLU, E ve J. MILLIOS, “Capital Accumulation and Over-Accumulation Crisis: The Case of Greece (1960-1989)”, *Review of Radical Political Economics*, 25(2), 1993: 81-107.

- ITOH, M., "Political Economy of Money, Credit and Finance in Contemporary Capitalism: Remarks on Lapavistas and Dymski", *Historical Materialism*, 14(1), 2006: 97-112.
- JACOBY, R., "The Politics of The Crises Theory: Toward the Critique of Automatic Marxism II", *Telos*, 23, 1975: 3-52.
- JOOSTEN, R., "Walras and Darwin: an Odd Couple?" *Journal of Evolutionary Economics*, 191, 2006: 561-573.
- KALLEBERG, A. L., "Sociology and Economics" *Social Forces*, 73(4), 1995:1207-1218.
- KANBUR, S. M., "A Note on Risk Taking, Entrepreneurship and Schumpeter", *History of Political Economy*, 12(4), 1980: 489-498.
- KERR, P., "Joan Robinson's Essay on Marxian Economics", *epsco host databse reseazrches*, 1998: 297-312.
- KIRZNER, I. M. *Competition and Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, 1973.
- KIZILKAYA, E., " Joseph A. Schumpeter'in Girişimcilik Fikrine Dair Bir Not", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (10), 2005:26-45.
- KRIEGER, L. "The Uses of Marx for History", *Political Science Quarterly*, 75(3), 1962: 355-378.
- LÖWITH, K. *Max Weber and Karl Marx*, London: George Allen & Unwin, 1960.
- LÖWY, M., "Marx and Weber: Critics of Capitalism", *New Politics*, 11(2), 2007:1-12.
- LUKÁCS, G. *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. translated by R. Livingstone, Cambridge, Mass., The MIT Press, 1971.
- LUXEMBURG, R., *The Russian Revolution and Leninism or Marxism?*, Ann Arbor, 1961.

- LUXEMBURG, R., *Sermaye Birikimi*, (Çev. T. Ertan), İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.
- MACDONALD, R., “Schumpeter and Max Weber- Central Visions and Social Theories”, *Quarterly Journal of Economics*, 79, (3),1965: 373-396.
- MALTHUS, T.R., *An Essay on The Principle of Population; or A View of its Past and Present Effects on Human Happiness*, New York A. M. Kelly, 1971.
- MALERBA, F., “Innovation and Evolution of Industries”, *Journal of Evolutionary Economics*, 16, 2006: 3-23.
- MANICAS, P.T., *A History and Philosophy of the Social Sciences*, New York, Basil Blackwell, 1987.
- MATHEWS, J. A., “Introduction: Schumpeter’s Lost Seventh Chapter”, *Industry and Innovation*, 9 (1-2), 2002:1-5.
- McDANIEL, B.A., “A Contemporary View of Joseph A. Schumpeter’s Theory of Entrepreneur”, *Journal of Economic Issues*, 39(2), 2005:485-489.
- MARCUS C.B., KNUDSEN T., “ Schumpeter 1911, Farsighted Vision On Economic Development”, *American Journal of Economics and Sociology*, 61, 2002:387-403.
- MARX, K and F. ENGELS., *The German Ideology*. edited by C. J. Arthur, New York, International Publishers, 1970.
- MARX, K. (1859), *A Contribution to the Critique of Political Economy*. London, Lawrence and Wishard, 1970.
- MARX, K.(1844), *1844 El Yazmaları*, Sol Yayınları, Ankara, 1976.
- MARX, K.(1847) *The Poverty of Philosophy*, New York, International Publishers, 1971.
- MARX, K.(1857-1858) *Grundrisse*, Birikim Yayıncılık, Ankara, 1979.

MARX, K.(1867) *Capital, Volume I*, Penguin Books, London, 1990.

MARX, K.(1894) *Capital, Volume II*, Penguin Books, London, 1992.

MARX, K.(1894) *Capital, Volume III*, Penguin Books, London, 1991.

MARX, K. *Early Writings*, Penguin Books, London, 1992.

MARX, K. (1862-1863), *Artık Değer Teorileri (2)*, Sol Yayınları, Şahin Matbaası, 1999.

MATTHEWS, P. H., “The Modern Foundations of Marx’s Monetary Economics”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 3(1), 1996:61-83.

MATTICK, P., *Marx and Keynes: The Limits of The Mixed Economy*, Sargent Publisher Boston, 1969.

MEEK, R.L., “Value in the History of Economic Thought.”, *History of Political Economy*, III, 1974:246-260.

MOMMSEN, W.J., “Weber as a Critic of Marxism”, *Canadian Journal of Sociology*, 2(4), 1977: 373-398.

MOMMSEN, W.J., “Capitalism and Socialism: Weber’s Dialogue with Marx”, *The Political and Social Theory of Max Weber* (içinde), Basil Blackwell Ltd.,1989a: 53-73.

MOMMSEN, W.J., “Max Weber on Bureaucracy and Bureaucratization: Threat to Liberty and Instrument of Creative Action”, *The Political and Social Theory of Max Weber* (içinde), Basil Blackwell Ltd.,1989b: 109-120.

MOMMSEN, W.J., “Ideal Type and Pure Type: Two Variants of Max Weber’s Ideal-typical Method”, *The Political and Social Theory of Max Weber* (içinde), Basil Blackwell Ltd.,1989c: 121-132.

- MOMMSEN, W.J., "Rationalization and Myth in Weber's Thought", *The Political and Social Theory of Max Weber* (içinde), Basil Blackwell Ltd.,1989d: 133-144.
- MOSELEY, F., "The Rate of Profit and the Future of Capitalism",*Review of Radical Political Economics*,29 (4), 1997: 23-41.
- MUELLER, G.H. ve M. WEBER, "Socialism and Capitalism in the Work of Max Weber", *British Journal of Sociology*, 13 (2), 1982: 151-171.
- MUSGRAVE, R. A. "Schumpeter's Crisis of the Tax State: An Essay in Fiscal Sociology", *Journal of Evolutionary Economics*, 2, 1992: 89-113.
- NAKAMURA, L., "Economics and the New Economy: The Invisible Hand Meets Creative Destruction", *Business Review*, 2000: 15-30.
- NELSON, R. "Evolutionary Social Science and Universal Darwinism", *Journal of Evolutionary Economics*, 16, 2006: 491-510.
- NEI, M., "The Challenge to Marshalian Ortodoxy: The Case of J.A. Schumpeter", *The Kyoto University Economic Review*, 60 (1-2), 1990:20-24.
- NOVAK; T., "From Ligth Cloak to Iron Cage: An Examination of Max Weber's Theory of Rationalization", *Foundations of Sociology New School for Social Research*, 2005:1-14.
- OAKLEY, A., *Schumpeter's Theory of Capitalist Motion*, Edward Elgar Publishing, England, 1990.
- O'DENNEL, L.A. "Rationalism, Capitalism and the Entrepreneur: The Views of Veblen and Schumpeter", *History of Political Economy*, 5, 1975: 199-214.
- O'HARA, P. A., "The Role of Institutions and the Current Crises of Capitalism: A Reply to Howard Sherman and John Henry", *Review of Social Economy*, 60(4), 2002:609-618.
- ÖZLEM, D., *Max Weber'de Bilim ve Sosyoloji*, Küreyel Yayınları, İstanbul, 1999.

London, 1969.

ÖZEL, H., Bir Zenginlik Teorisi Olarak Klasik İktisadi Analizin Yöntemi", *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2 (4), 2002: 146-171

ÖZEL, H., "Four Horsemen of the Apocalypse: Marx, Weber, Schumpeter, and Polanyi", *Economic Pluralism for the 21st Century* adlı konferans tebliğ, Utah, USA, 2007.

ÖZEL, H. "The Notion of Power and the 'Metaphysics' of Labor Values," *Review of Radical Political Economics*, (basımda), 40(4), 2008.

PATNAIK, P., "Marx, Marshall and Schumpeter", *Social Scientist*, 11(9), 1983: 47-58.

POLANYI, K., "Büyük Dönüşüm", İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

PRAAG van M.J., "Some Classic Views on Entrepreneurship", *De Economics*, 143(3), 1999: 311-335.

PRENDERGAST, R., "Schumpeter, Hegel and the vision of Development", *Journal of Evolutionary Economics*, 30, 2006: 253-275.

REINERT, E.S., "Schumpeter in the Context of Two Canons of Economic Thought", *Industry and Innovation*, 9(1-2), 2002: 24-39.

ROBERTS, C. P. ve A. M. STEPHENSON, *Marx's Theory of Exchange Alienation and Crisis*, Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1985.

ROBINSON, J., *The Accumulation of Capital*, London, Macmillan, 1969.

SCHUMPETER, J.A., *The Theory of Economic Development*, New York, Oxford University Press, 1934.

SCHUMPETER, J.A., "The Analysis of Economic Change" *Review of Economic Statistics*, 17, 1935:2-10.

SCHUMPETER, J.A., *Business Cycles*, New York: McGraw Hill, 1939.

SCHUMPETER, J. A., *Capitalism, Socialism and Democracy*, George Allen and Unwin Ltd., London, 1943.

SCHUMPETER, J. A., "Science and Ideology," *American Economic Review*, 39, 1949: 345-59.

SHUMPETER, J. A., *History of Economic Analysis*, London Allen and Unvin, 1954.

SCHUMPETER, J.A., "The Future of Private Enterprise in the Face of Socialistic Tendencies", *History of Political Economy*, 7, 1975: 294-298.

SCHUMPETER; J.A., "The Crisis in Economics Fifty Years Ago", *Journal of Economic Literature* 20, 1982:1049-1059.

SCHUMPETER, J. A., "The Explanation of the Business Cycles", R.V. Clemence (der), *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism içinde*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1989a: 21-46.

SCHUMPETER, J. A., "The Instability of Capitalism", R.V. Clemence (der), *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism içinde*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1989b: 47-72.

SCHUMPETER, J. A., "Depressions", R.V. Clemence (der), *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism içinde*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1989c: 108-117.

SCHUMPETER, J. A. "Capitalism", R.V. Clemence (der.), *Essays on Entrepreneurs, Innovations:, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism içinde*, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1989d:189-210.

SCHUMPETER, J. A. "The Creative Response in Economic History", R.V. Clemence (der.), *Essays on Entrepreneurs, Innovations:, Business Cycles, and the Evolution of*

Capitalism, içinde, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1989e: 221-231.

SCHUMPETER, J. A “Economic Theory and Entrepreneurial History”, R.V. Clemence (der.), *Essays on Entrepreneurs, Innovations, Business Cycles, and the Evolution of Capitalism* içinde, New Brunswick, New Jersey: Transaction Publishers, 1989f: 253-271.

SCHUMPETER, J. A., “Development,” *Journal of Economic Literature*, 2005: 43: 108-120.

SHAIKH, A., “An Introduction to the History of Crisis Theories”, *U.S. Capitalism in Crisis*, New York: U.R.P.E, 1978:219-241.

SHIONOYA, Y., *Schumpeter and the idea of Social Science : A Metatheoretical Study*, Cambridge University Press, New York, 1997.

SHUKLIAN, S., “Karl Marx on the Foundations of Monetary Theory”, *Working Paper*, 1999:1-13.

SEMMLER, W., “Competition, Monopoly and Differentials of Profit Rates: Theoretical Consideration and Empirical Evidence.” *Review of Radical Political Economics*, XIII, 1981: 39-52.

SEN, A., “Weber, Gramsci and Capitalism”, *Social Scientist*, 13(1), 1985: 3-22.

SWATOS, W. H., “The Disenchantment of Carisma: A Weberian Assesment of Revolution in a Rationalized Worl”, *Sociological Analysis*, 1981: 119-136.

SWEDBERG, R., “Major Traditions of Economic Sociology”, *Annual Review of Sociology*, 17, 1991: 251-276.

SWEDBERG, R., “Max Weber as an Economist and Sociologist: Towards a Fuller Understanding of Weber’s View of Economics”, *American Journal of Economics and Sociology*, 58, 1999:561-582.

- SWINEWOOD, A., *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara, 1998.
- STANFIELD, R. J., “Limited Capitalism, Institutionalism and Marxism”, *Journal of Economic Issues*, 11(1), 1997: 61-71.
- SWEEZY, P. *The Theory of Capitalist Development*, Modern Reader Paperbacks, New York and London, 1968.
- SWEEZY, P. *Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı*, (Çev. Yıldırım Koç), Bilgi Yayıncılık, Ankara, 1975.
- SZMRECSANYI, T., “J.A. Schumpeter, Werner Stark and The Historiography of Economic Thought”, *Journal of History of Economic Thought*, 23 (4), 2001:491-511.
- TANYERİ, İbrahim. *Fiyat Teorisi Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme*, Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları, 1984.
- THANAWALA, K., “Schumpeter’s Theory of Economic Development and Development Economics”, *Review of Social Economy*, ???.
- TUGAN-BARANOVSKY, M.I., *Modern Socialism in its Historical Development*, New York, Russell&Russell, 1966.
- VERCELLI, A. Keynes, “Schumpeter, Marx and the Structural Instability of Capitalism”, G. Deleplace ve P. Maurisson (der.) *L’Heterodoxie Dans La Pensee Economique* içinde, Lcceppe, Paris1983:279-298.
- WALRAS, Leon. *Elements of Pure Economics or the Theory of Social Wealth*,(1954) (Çev. Wiiliam Jaffe), Austus M. Kelley Publissers, New York 1969.
- WEBER, M., *Economy and Society*, Totowa, New Jersey: Bedminster, 1968.
- WEBER, M., *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı*, (Çev. Özer Ozankaya), İmge Kitabevi yayınları, 1995.

WEBER, M., *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), İletişim Yayınları, 1996.

WEBER, M., *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çev. Zeynep Aruoba), Hil Yayın, 1997.

WEBER, M., *General Economic History*, (Tr. Frank Knigh), Dover Publications, 2003.

WERBERG, M. V., “Capital Mobility And Unequal Profit Rates: A Classical Theory of Competition by Boundedly Rational Firms.” *Review of Radical Political Economy*, XXII, 1990: 1-6.

WITT, U., “How Evolutionary is Schumpeter’s Theory of Development?”, *Industry and Innovation* 9(1/2), 2002:7-22.

WITT, U., “ Evolutionary Concepts in Economics and Biology”, *Journal of Evolutionary Economics*, 16, 2006: 473-476.

WRAY, L.R., *Money and Credit in Capitalist Economies*, E. Elgar, Aldershot, 1990.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Derya GÜLER AYDIN
Doğum Yeri ve Tarihi : Kırşehir/ 22.01.1976

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri

1. “J.A. Schumpeter’in Bilimsel Bilgi Anlayışı Çerçevesinde Pozitivizme Eleştirel Bir Yaklaşım” adlı tebliğ 6. Uluslararası Bilgi Ekonomi ve Yönetim Kongresi, 27.12.2007 tarihinde Gülenay Dinar ile birlikte sunulmuştur. Bildiri tam metni kitap olarak basılmıştır. *Avcı Ofset Matbaacılık, Mart, 2008, İstanbul.*
2. “The Instability of Capitalism and Open System Theorizing: Schumpeter, Marx and Keynes” Başlıklı tebliğ, *Türkiye Ekonomi Kurumu Uluslararası Konferansı*, Eylül 2006 tarihinde Doç.Dr. Hüseyin Özel ile birlikte sunulmuştur.
3. “A Note on Dynamic Competition Theories of K. Marx and J. A. Schumpeter”, *Oeconomicus*, Department of Economics, Missouri- Kansas City, (9), 2007-2008 sayısı.
4. “A. Smith ve J.A. Schumpeter’in Dinamik Rekabet Teorileri”, *Hacettepe Üniveristesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 23(1), 2005:1-15.
5. “ Türkiye’de İşgücü Piyasasında Engelli Kadınların Yeri” *Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu*, Nisan 2005 tarihinde Doç.Dr. İnci Kuzgun ile birlikte sunulmuştur. Bildiri tam metni kitap olarak basılmıştır.

İş Deneyimi 1999-2008 tarihleri arasında Hacettepe
Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümünde Araştırma
Görevliliği

İletişim

E-Posta Adresi : dgaydin@hacettepe.edu.tr

Tarih :09.06.2008